

קול לובלין

ופולאבי

"לובלינער שטימע"

שנתון ארגוני הלובלינאים בישראל ובחו"ל • יערלעכע אויסגאבע פון די לובלינער אין ישראל און אין די תפוצות
מס' 59 • כסלו תשפ"ד • www.kollublin.wordpress.com • נובמבר 2023

כינוס עולמי של יהודי לובלין Lubliner Reunion 2023

דבר העורכת - לאחר סגירת הגיליון

נטע אבידר

"גיליון זה של 'קול לובלין' הוכן בעצם התבערה של ימי המלחמה" - במילים אלה, נפתח מאמר המערכת בשנת 1973, בצל מלחמת יום הכיפורים. אחרי חמישים שנה בדיוק, בשנת 2023, נסגר גיליון 'קול לובלין' בעצם התבערה של פרעות חמאס ביישובי הספר לאורך גבול רצועת עזה. ליבנו בוכה עם השפולים, מאחל מרפא לפצועים ומיחל לשיבת החטופים. בימים מדממים אלה, נזכור בכאב נורא כי מדינת ישראל היא נס חד-פעמי שלא יחזור. נשמור עליה מכל משמר. היא החוף האחרון של עמנו. אין לנו מקום אחר ללכת אליו.

דבר יושב-ראש העמותה

צביקה שולמן

ולכל שיר הוענקה משמעות בהתאם למקום ולזמן שהוא נוצר בהם. הזמרת הנהדרת רות לוי שרה, נטע אבידר ויהודית מאיר סיפרו. הייתה זו חוויה בלתי נשכחת.

■ **מפגש בין משלחת נוער מלובלין לנוער מראשון לציון** - כמדי שנה קבוצת נערים מלובלין הגיעה לישראל ביוזמתן של עיריית לובלין, עיריית ראשון לציון ועמותת יוצאי לובלין. נפגשנו עם הנוער מלובלין ומראשון לציון וערכנו להם הצגה, שיחה וסדנה. אנו מייחסים חשיבות גדולה לפעולה זו עם בני נוער. מפגש דומה ייערך השנה ב-18 באוקטובר 2023.

■ **אזכרה בנחלת יצחק** - כמדי שנה נערך טקס ביום השואה ליד המצבה לזכרם של נרצחי לובלין ומיינדק. לאחר דרישות רבות מחברי העמותה הוספנו השנה למצבה את שם מחנה ההשמדה בלז'ץ. בבליז'ץ נרצחו כעשרים ושמונה אלף מיהודי לובלין, ובסך הכול כחצי מיליון יהודים בתשעת החודשים שמחנה ההשמדה פעל.

■ **הסעודה השנתית** - המסורת של הסעודה השנתית "תופסת תאוצה": כמות המשתתפים בה עולה בקביעות, והשנה כיבדו אותנו בנוכחותם כ-130 מחברי העמותה ובני משפחתם. כולם הביאו את

לובלינאים יקרים,

אני כותב את המילים האלה בזמן חגי תשרי ומאחל לכולנו שנה טובה, הרבה בריאות, נחת ומצב רוח טוב.

איזו שנה הייתה לנו!!!

איזו שנה תהיה לנו???

לחברים בעמותת יוצאי לובלין וסביבותיה זו הייתה שנה רבת-פעילויות:

■ **השנתון "קול לובלין"** - לפניכם גיליון מספר 59 של השנתון. כולנו גאים בעיתון שלנו. תודה ענקית לכל החברים שהשתתפו בהוצאתו לאור, ובראש ובראשונה לעורכת נטע אבידר.

■ **ספרי משפחות** - התחלנו לכתוב את סיפוריהן של משפחות אחדות ממחוז לובלין. הצלחנו להשלים חמישה ספרים; ספרי הזיכרון הודפסו עבור המשפחות והופצו דיגיטלית לכל חברי העמותה. אני מקווה שעד ליציאת "קול לובלין" הבא אוכל לבשר לכם על ספרי משפחה נוספים שהושלמו, והפעם על כאלה שנכתבו מנקודת מבטם של בני הדור השני.

■ **הכינוס השנתי** - בנובמבר 2022 נערך הכינוס השנתי בראשון לציון. הפעם הקדשנו את החלק התרבותי של הערב לשירים ביידיש. השירים תורגמו לעברית,

עמותת יוצאי לובלין וסביבותיה לדורותיהם שולחת תודה לגב' יהודית סולל ולרשות לתרבות יידיש על התמיכה בנו.
אנו נמשיך לשמר את מורשתנו, את תרבות אבותינו ואת זכר רבבות יהודי לובלין שנספו בשואה. יידיש הייתה שפתם, ותרבות היידיש הייתה תרבותם.

התוכן - אינהלט

צביקה שולמן / דבר יושב-ראש העמותה	3
איטה פישברג / עמותה, ניהול תקין, דוח מילולי, דוח כספי ומה שביניהם	5
אזכרה	
האזכרה השנתית	6
יוסי דקר / בלז'ץ (Bežec) - גיא ההריגה	8
אלכס גורי / מאיר-שולים רפפורט	10
נטע אבידר / מנורת הזיכרון	14
צביקה רובין / אינני יודע דבר	15
ילדים	
פיוטר נזארק / איורי ילדים בלובלין 1937 לספר "מוטל בן פייסי החזן"	16
נטע ז'יטומירסקי אבידר / טאז (TOZ)	22
יאנוש קורצ'אק / שלושת המסעות של הרשל	28
שירים	
אברהם רייזן - משורר הדלות והרחמים (מקור ביידיש ותרגומים לעברית)	36
הדור השלישי מגלה את לובלין	
טל גטרייטמן / אורות עמומים בין אהרונסון בתל-אביב ללוברטובסקה בלובלין	42
Lubliner Reunion 2023	
טל שוורץ / ברכה בטקס הפתיחה של מפגש הלובלינאים 2023	50
איתמר חריתן / מקום באפלה: תפקיד הדמיון בזיכרון	52
רות קרן לבית גרדל / בית הדואר ברחוב קובלסקה 2	60
יהודית מאיר / צעדת המוות של יהודי לובלין לפני 81 שנים	64
לאה משולם / המסע שלנו ללובלין ביולי 2023	66
שמעון רייך / חזרתי לארץ - ומה אני מוצא?	71
שרית ברוש / הנוער הציוני	72
שרית ברוש / רשמים וחוויות מכינוס הלובלינאים בלובלין ביולי 2023	73
בתיאבון!	
הסעודה השנתית	
שרה פרי / הארוחה היהודית	79
אלבום הסעודה השנתית	80
המטבח של יהודי פולין	
מלכה בורשטיין / על הקיכל (מטבחון) ועל הקיכעלע (עוגייה)	83
תרומות - באשטיירונגען - DONATIONS	
תרומות שנתקבלו מאוגוסט 2022 עד אוגוסט 2023	87
לזכר נפטרים - צום אנדענק	
הלה בודוך ז"ל	88
ENGLISH	
Tzvika Shulman / From the Chairman's Desk	2 (107)
Tal Shwartz / Opening the Lubliner Reunion 2023	5 (104)
Dan Oren / Cleaning the Lublin Jewish Cemeteries, Summer 2023	6 (103)
Holly Kempf / Kindling Light in a Former SS Building	14 (95)

מאורע קשר

שאלות, בקשות, הערות, הארות,

מכתבים ניתן להפנות אל:

יו"ר העמותה: **צביקה שולמן**

טלפון: 050-7306403

shulman.tzvika@gmail.com

רכזת העמותה: **איטה פישברג**

טלפון: 052-2214312

lublinassociation@gmail.com

עורכת "קול לובלין": **נטע אבידר**

טלפון: 055-6664561

nachum_a@bezeqint.net

"קול לובלין"

שנתון

עמותת יוצאי לובלין וסביבותיה לדורותיהם
Lublin and vicinity Jewish Heritage Association

המערכת:

נטע ז'יטומירסקי-אבידר, יהודית מאיר

עריכה לשונית: שמוליק אבידר

המייסד והעורך הראשון: דוד שטוקפיש

דנה קורלנד - עיצוב ומיתוג גרפי

050-7377579

danakur22@gmail.com

דבר רכזת העמותה

איטה פישברג

עמותה, ניהול תקין,

דוח מילולי, דוח כספי ומה שביניהם...

- הדוח הכספי כולל מאזן אשר מבוקר על ידי רואה חשבון וחתום על ידי חברי ועדת הביקורת וחברי ועד. העמותה גם נדרשת להגיש דוחות למס הכנסה.

לידיעתכם, החל מה-24 במאי 2018 אנו מתנהלים בהתאם לכל הקריטריונים שנקבעו על ידי רשם העמותות במשרד המשפטים. לאחר הגשת כל המסמכים הדרושים זכינו בשנה שעברה לקבל אישור ניהול תקין לשנת 2023, והדבר מקנה לנו זכות לקבל תמיכה מהמדינה.

*מטרות העמותה

- א. לשמר ולטפח את המורשת התרבותית של יהודי לובלין וסביבותיה.
- ב. לטפח ולשמר את זיכרון שואת יהודי לובלין וסביבותיה, לרבות הנצחתם.
- ג. לארגן כנסים, ימי זיכרון, טיולים ומפגשים על מנת לקיים את מטרות א+ב.
- ד. לשתף פעולה עם גופים בעלי אינטרסים דומים.

עמותה מוגדרת בסעיף 1 לחוק העמותות כ"תאגיד המוקם על ידי שני בני אדם או יותר, למטרה חוקית שאינה מכוונת לחלוקת רווחים בין חבריו ושמתרתו העיקרית אינה עשיית רווחים".

לעמותה יש שלושה מאפיינים עיקריים:

1. איסור על חלוקת רווחים.
2. פעולה אך ורק במסגרת המטרות שאושרו לעמותה.
3. החברות בעמותה היא אישית, ואין אפשרות להעבירה לאחר.

- אישור ניהול תקין הוא אישור הניתן לעמותה על ידי רשם העמותות לאחר קבלת דיווח שנתי מן העמותה. הדיווח השנתי מסכם שורה ארוכה של אירועים הקשורים לפעילות העמותה בשנה הקודמת. האישור מעיד כי בעמותה קיים מנגנון בקרה, וכי ההתנהלות המילולית והכספית שלה נאותה בעיני רשם העמותות.

- הדוח המילולי כולל את תיאור הפעילות העיקרית של העמותה ואת פעולותיה הספציפיות על מנת לקדם את מטרותיה*. כמו כן כולל הדוח המילולי פירוט של המבנה הארגוני של העמותה על מוסדותיה השונים: ועד מנהל, ועדת ביקורת, בעלי תפקידים (רואה חשבון, גזבר), אספה כללית.

נסעה להשתתף במאורע הזה וביקרה בכמה מקומות מעניינים בדרך. ביקרנו בכפר כמא, כפר צירקסי הנמצא ליד יבנאל; ביקרנו בקבוצת כנרת ולמדנו על ההיסטוריה של עץ התמר בישראל; ביקרנו ביקב רמת הגולן ולמדנו על גפנים ועל ייצור יין; היינו בבית כנסת עתיק בעין קשתות, מקום אשר בתקופת המשנה והתלמוד שכן בו כפר יהודי; למדנו על קרבות, הרוגים וניסים שקרו במהלך מלחמת יום הכיפורים בשנת 1973; וסיימנו בביקור בכפר העלווי רג'ר הנמצא בגבול בין ישראל ללבנון. נהנינו מאוד לטייל עם חברי העמותה, ואנו מצפים לראות רבים נוספים בטיולים הבאים.

■ השנה הצטרף לפעילות העמותה החוקר איתמר חריטן. איתמר קיבל מלגה לעבודת דוקטורט מאוניברסיטת קורנל בארצות הברית ובחר להתמקד במחקר שלו במעבר הבין-דורי במשפחות שורדי השואה. במסגרת הפעילות והמפגשים שלנו בעמותת יוצאי לובלין וסביבותיה הוא יחקור ויפרסם. אהנו מקבלים את איתמר והמחקר שלו בברכה ומאחלים לו הצלחה.

תודה לכל חברי הוועד אשר מתנדבים במהלך כל השנה ופועלים כדי שהעמותה שלנו תייצר תכנים משמעותיים ותצליח: נטע אבידר, איטה פישברג, דברת טומפסון, עידית יסעור, יהודית מאיר, איציק סער, דני אדמון, צילה טמיר, צילה מצרי והמצטרפת האחרונה חנה שטרנשוס. תודה מיוחדת לשמוליק אבידר המסייע בעריכת תוכן וליובל אבידר, הגזבר שלנו.

פעילות העמותה מצריכה שעות רבות של פעילות התנדבותית, ומוכן שהיא כרוכה בהוצאות כספיות משמעותיות. אני מבקש מכם לתמוך בעמותה בהשתתפותכם, בנוכחותכם בפעילויותיה ובתרומתכם הכספית הנדיבה.

איך תיראה השנה הקרובה?

המצב בארץ ידוע לכולנו. הקיטוב והשנאה הגיעו לרמות קיצוניות. כולנו באותה הספינה. איך זה ישפיע על כל אחד ואחת מאיתנו בשנה הקרובה ובשנים הבאות?

אני מאחל לכולנו בריאות טובה!!!

צביקה שולמן,

יושב ראש עמותת יוצאי לובלין וסביבותיה

מיטב המאכלים שהכינו. האווירה הייתה חמה ומשחררת: אנשים דיברו, צחקו, טעמו, אכלו ונהנו מאוד. בשנה הקרובה (בחודש מאי) תתקיים הסעודה העשירית, ואנו מחכים לכולכם. בסעודה האחרונה חגגנו לנטע אבידר יום הולדת 80. נטע ערכה 20 שנתונים של "קול לובלין", והגיליון שאתם קוראים הוא מספר 21 שלה.

■ כינוס עולמי של יהודי לובלין - בתחילת יולי 2023 התקיים בלובלין הכינוס העולמי השני של יוצאי לובלין וסביבותיה בכל העולם. הכינוס נערך ביוזמת "תיאטר NN" מלובלין והתקיים במשך חמישה ימים. הוא כלל מגוון רחב של מפגשים, שיחות, הרצאות, טיולים וארוחות. המארחים יצאו מגדרם כדי להעניק לנו תכנים משמעותיים באווירה נעימה, חמה ומחבקת. תודה ענקית לטומק וויטק - המנהלים של "תיאטרון NN" - ולכל הצוות ב"ברמה גרודצקה" בהובלת מוניקה, תרזה וליאורה טק. בכינוס השתתפו כמאה וחמישים אורחים מרחבי העולם, לרבות קבוצה גדולה של חברי העמותה בישראל.

■ טיול ללובלין וסביבותיה - במסגרת ההכנות לכינוס העולמי של יהודי לובלין וסביבותיה בלובלין הצענו לחברי העמותה להצטרף לטיול לפולין אשר הכינוס ישולב בו. כעשרים חברים וחברות הצטרפו לטיול בהובלת טל שוורץ. הטיול, ההדרכות והיחסים החמים שהתפתחו בין חברי הטיול, מהווים נכס משמעותי לכל המשתתפים. במסע היו גם משתתפים חדשים, בני הדור השני והדור השלישי, ואנו שמחים על השתתפותם.

■ מפגש לאחר המסע ללובלין - לאחר שובנו מהמסע ללובלין נערך בארץ מפגש של אחדים מהמשתתפים בו. הנושא העיקרי שמפגש זה עסק בו, היה השאלה "האם עלינו לקיים את הציווי של ההורים שלנו?". גילינו שרבים מהורינו נשבעו כי כף רגלם לא תדרוך בפולין. אנו (ילדיהם) נסענו, חקרנו, למדנו, בכינו וגם "נהנינו", וכל זאת בניגוד לציווי. ערכנו שיחה מעניינת מאוד בנושא זה, ואני סבור שעוד נמשיך לעסוק בו.

■ טיול לרמת הגולן - במסגרת שיתוף הפעולה של העמותה עם עמותת יאנוש קורצ'אק בישראל תרגמו בהתנדבות שניים מחברי העמותה שלנו, יהודית מאיר ויצחק גורפינקל, את הסיפור של יאנוש קורצ'אק, "שלושת המסעות של הרשל". בעיר קצרין שברמת הגולן נערכו להצגת התרגום ולחגיגת המאורע ברבים. קבוצה של חברי העמותה

יום השואה 2023

טקס הסרת הלוט The unveiling

היו"ר צביקה שולמן ונשיא הכבוד יוסי דקר חושפים את השם "בלז'ץ" על האנדרטה
Chairman Tzvika Shulman and President of Honour, Jossi Dakar, reveal the name "Belzec" on the monument

האזכרה השנתית

ללא אזהרה, החלו הגירושים של יהודי לובלין לבלז'ץ.
מ-17 במרץ עד 14 באפריל 1942 שלחו כוחות הכיבוש הגרמנים כ-28,000 מיהודי קהילת לובלין אל מחנה המוות בבלז'ץ. איש לא אמר להם את יעד הנסיעה. בנוסח הפקודה של הגרמנים הופיע המונח השקרי "יישוב מחדש".
לאלה שנותרו בחיים בלובלין, לא היה מושג לאן נעלמה מרבית הקהילה. האפשרות שהקהילה כולה נרצחה לא עלתה בדעתם.
שנים רבות לא היה ידוע ליוצאי לובלין כי רוב יהודי לובלין נספו בבלז'ץ.

כיום, בהתוודענו אל העובדות ההיסטוריות, הוספנו בכאב את האותיות
בלז'ץ
אל האנדרטה לזכר קדושי עירנו, והקדשנו לזכרם את טקס האזכרה השנתית.

ד"ר דיאנה בך בתם של אנה ועו"ד אהרון בך, מראשי הקהילה בלובלין.
מדליקה את הנר לזכר יהודי קהילת לובלין שנספו בשואה.
דיאנה חוותה כילדה את ההיסטוריה הנוראה של קהילת לובלין: גזרות ימי הכיבוש הגרמני, גטו לובלין, מחנה מיידנק, גטו מיידין טטרסקי ושהות ארוכה בדירת מסתור בוורשה.

יוסי דקר

בלז'ץ (Belzec) - גיא ההריגה

דברים, שנשאתי באזכרה ליום השואה ניסן תשפ"ג

בלז'ץ היא עיירה הנמצאת עשרה קילומטרים דרומית-מזרחית לטומושוב לובלסקי וכ-16 קילומטרים מהבוג, נהר המהווה היום את הגבול בין פולין לבין אוקראינה. לראשונה אנחנו נתקלים בשם בלז'ץ בשנת 1940. מעברו המזרחי של הבוג נמצאו אז הכוחות הסובייטיים. לכאורה, הייתה אז ברית בין גרמניה לבין ברית המועצות, אבל בין שתי המדינות שררה חשדנות גדולה. הגרמנים התחילו לגייס עובדי כפייה יהודים, חלקם מלובלין, כדי להכין מחפורות נגד טנקים בקרבת הבוג. מטרתם הייתה שאם תהיה פלישה, המחפורות האלו יקשו על תנועת הטנקים הסובייטיים. אחד העובדים במחפורות האלו היה דודי, אברהם לוינסון, אחיה של אמי ששרד. 400 איש אחרים לא שרדו את העבודה הקשה, התנאים הקשים והרעב.

ב-16 במרץ 1942 החלו להתקבץ כוחות גרמניים וכוחות של משטרה פולנית כחולה כדי לאטום את גטו לובלין. בשעות אחר הצהריים של אותו היום החלה

בלובלין האקציה הגדולה, אקציה שמטרתה הייתה גירוש היהודים למחנה ההשמדה בלז'ץ (בגרמנית: Vernichtungslager Belzec). 1,500 איש נתפסו בגטו; אחרים, כאלה שהסתתרו או ניסו להימלט, נורו במקום. הנותרים פונו ורוכזו באזור שליד בית הכנסת מהרש"ל ברחוב יטצינה 4, משם הולוכו אותם ברגל מזרחה - מרחק של 2.2 קילומטרים - אל פסי רכבת הנמצאים במקום הידוע היום כאומשלאגפלאץ. הם הועלו לרכבת, וזו הגיעה למחנה ההשמדה בלז'ץ לפנות בוקר ב-17 במרץ 1942.

בבוקר הייתה מגיעה למחנה רכבת מלובלין, ואחר הצהריים הייתה מגיעה רכבת מלבוב. הורידו את כולם מהרכבת, והם הוכנסו לתוך המחנה. במחנה צייתו לנהלים שקבעו המפקד הראשון, קצין האס אס כריסטיאן וירט (Christian Wirth), ואלה שבאו אחריו. כל היהודים הצטוו להתפשט ולמסור את דברי הערך, ונאמר להם כי לאחר שיתרחצו יישלחו לעבודה במזרח. תחילה הכניסו את הגברים לתאי

הגז; הגרמנים פחדו שאם יכניסו קודם את הנשים, למשמע הצעקות יתמרדו הגברים. לתאי הגז הוחדרו גזי פליטה של מנוע טנק; האנשים בבלז'ץ הומתו בפחמן חד-חמצני (CO), ולא בציקלון בי. שגרת ההמתה הזו התקיימה בכל אחד ממחנות ההשמדה שהופעלו ב"מבצע ריינהרד": בלז'ץ (הראשון שבהם), סוביבור וטרבלינקה. שעתיים לאחר שרכבת הגיעה למחנה, נותרו בחיים מכל המשלוח רק כמה אנשים; אלה קברו את הגופות, ולאחר כמה ימים גם הם נורו על שפת הבור. מהמשלוח הבא נבחרה קבוצה חדשה של קוברי גופות וחוזר חלילה.

28,000 מיהודי לובלין נספו בבלז'ץ, גיא ההריגה הגדול של יהודי לובלין. האקציות החלו ב-16 במרץ 1942 והסתיימו ב-14 באפריל 1942.

בסך הכול נספו בבלז'ץ כחצי מיליון יהודים. במהלך המלחמה כוחות בעלות הברית הצליחו לפצח את שיטת ההצפנה, ששימשה את הגרמנים לשידור הודעות מוצפנות (באמצעות מכשיר הידוע בכינויו אניגמה). באחת התשדורות שפוענחו, נכתב כי בבלז'ץ נספו 456,000 יהודים. רוברט קובאלק, ההיסטוריון החשוב שנפטר לצערנו, טען כי כ-50 אלף יהודים נוספים הובלו לבלז'ץ ברכבות, אך לא נמנו כלל. למעשה, בתחנת הרכבת של בלז'ץ היה יומן שנרשמה בו בקפידה כל רכבת אשר הגיעה לתחנה. אלא שבאוגוסט 1944 הפציצו מטוסים סובייטיים את התחנה, ולא נותר זכר ממנה ומהרישומים בה.

מחנה ההשמדה בלז'ץ פעל מ-17 במרץ 1942 עד לסגירתו ב-31 בדצמבר 1942. אחרוני היהודים שנשארו בבלז'ץ כדי לטפל בקבורת הגופות, הועברו למחנה ההשמדה סוביבור.

ממחנה ההשמדה בלז'ץ אי-אפשר היה לברוח, אבל בכל זאת שלושה הצליחו לברוח ולשרוד. שורד אחד היה חיים שלמה הירשמן, שקפץ מהרכבת האחרונה בדרך לסוביבור. הירשמן החל להעיד אחרי המלחמה, אולם בערבו של היום הראשון לעדותו נרצח על ידי פולנים. אשתו פולה שמעה ממנו את קורותיו במחנה והשלימה את עדותו. שורד נוסף, רודולף רדר מלבוב,

עבד בבלז'ץ כמכונאי. הוא נסע יחד עם שני שומרים ללבוב כדי לרכוש חלקי חילוף. השומרים נכנסו לבית מרוח, ורדר ניצל את ההזדמנות וברח. הוא שרד גם את המלחמה, והעדויות המרכזיות על הנעשה בבלז'ץ היא שלו. עדות זו פורסמה בספרון, והיא מזעזעת ביותר. לאחר מתן עדותו רדר היגר לקנדה ולא רצה לדבר יותר על בלז'ץ. שורד שלישי היה יהודי חרדי; הוא חי בניו יורק ולא רצה לדבר. פה ושם היו עוד בריחות. כך למשל ידוע על שלושה נערים שנמלטו מבלז'ץ, הגיעו לזמושץ' כדי לספר את שראו, ואחר כך המשיכו ללובלין. איש לא רצה להאמין להם. הם לא שרדו את המלחמה.

בסוף מרץ 1942 מחצית מחברי היודנראט של לובלין נשלחו לבלז'ץ - לרבות ראש היודנראט, המהנדס הנריק בקר. חרף ההכחשה העצמית וחרף היותו חבר במפלגה הפולקיסטית (מפלגה לא דתית), הוא צעד לאומשלאגפלאץ עם אשתו ושתי בנותיו ללא מטען כשהוא עטוף בטלית.

מחנה ההשמדה בלז'ץ היה גיא ההריגה של יהדות גליציה - החל בביילסקו ביאלה שבמערב וכלה בלבוב שבמזרח. כחצי מיליון יהודים נספו במחנה זה. לובלין הייתה המקום הצפוני ביותר שממנו נשלחו אנשים לבלז'ץ; יהודים שגרו צפונית ללובלין נשלחו לטרבלינקה, ואלה שגרו מזרחית לה נשלחו לסוביבור.

בלז'ץ היה מקום מבודד, כמו שאר מחנות ההשמדה; הגרמנים בחרו במקומות כאלה על מנת להסתיר את מעשי הזוועות שלהם נגד האנושות. לאחר חיסול מחנה ההשמדה נלקחו עובדי כפייה יהודים, שתפקידם היה להוציא את הגוויות מהקברים ולשרוף אותן. לאחר המלחמה נשארו עדיין לא מעט גוויות במעבה האדמה. פולנים מהעיירה בלז'ץ הסמוכה נהגו לחפור באדמה כדי למצוא שיני זהב. תופעה זו נמשכה עד למחצית שנות החמישים של המאה ה-20, ואז נחרש כל השטח ונטעו בו עצים. העצים שמרו על שתיקה.

כתבה: מלכה בורשטיין

אלכס גורי מאיר-שולים רפפורט

30.6.2022

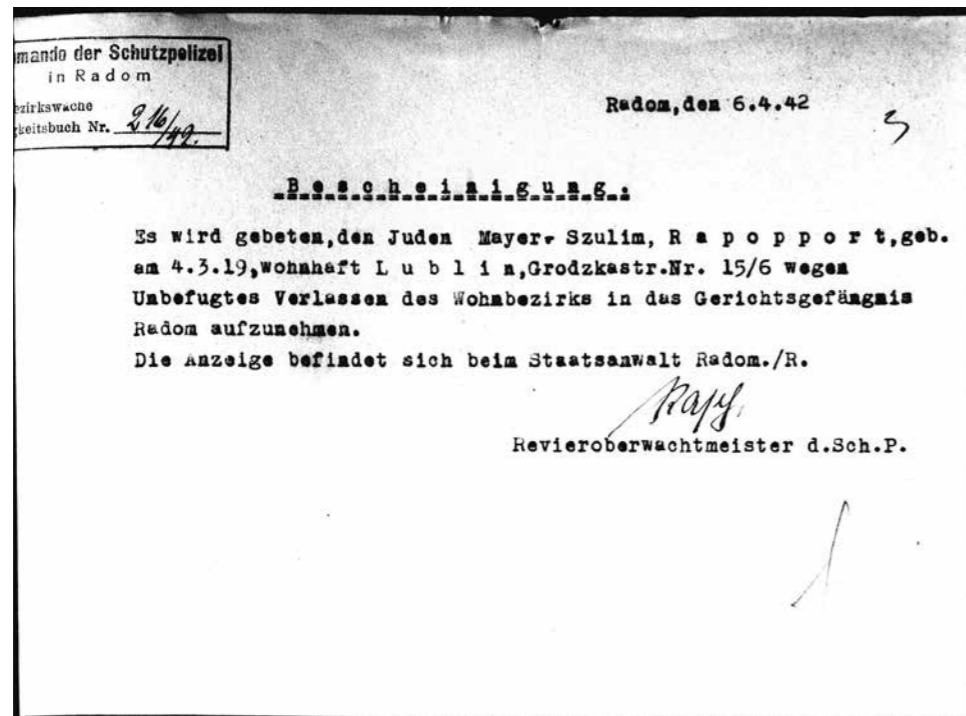
היום לפני 80 שנה אח של סבתא שלי הוצא להורג.

מאיר-שולים רפפורט היה הצעיר מבין ששת הילדים במשפחה: סבתא שלי, אידה הייתה הבכורה, וביניהם נולדו ורה, אלתר-שרול, רומה וברונקה. סבתא שלי כתבה בקיצור רב שהוא "הוכנס לכלא, הועמד למשפט ונידון למוות", ובמשך שנים רבות זה היה בערך כל מה שידעתי עליו. בשנים האחרונות הגיעו לידיי פרטים

ומסמכים נוספים הקשורים אליו. ככל שהתעמקתי בסיפור של מאיר-שולים, הרגשתי כי קיים חיבור עז ביני לבינו. כמוני הוא היה בן הזקונים, עם ראש טוב ללימודים - ב-1938 הוא התקבל ללימודים בפוליטכניקום של ורשה (היה קשה מאוד ליהודים להתקבל לשם בתקופה ההיא), ובגיל 19 כבר שלט בחמש שפות. כמוני הוא התייתם מאחד מהוריו בגיל צעיר, והיה בחור רגיש ונרגש (כך לדברי אימו). תמונה שלו לא הייתה לנו, אבל בדמיוני החלטתי שברור כי אני נראה כמוהו.

המשפחה. למוחרת, בעידוד המשפחה, הוריד מאיר-שולים ממעילו את סרט הזרוע עם סמל המגן דוד, עלה על רכבת לראדום ונסע לקרובי משפחה שגרו שם; לפי השמועות, יחסם של הנאצים ליהודים בראדום היה נסבל יותר. כשהגיע לראדום, נתפס בידי המשטרה הנאצית; הוא נעצר כיוון שלא ענד את סרט הזרוע ועזב את מקום מגוריו הקבוע ללא אישור. הוא נכלא בכלא ראדום והובא למשפט בפני בית המשפט המיוחד בראדום.

מאיר-שולים היה בן 20 עם פרוץ מלחמת העולם השנייה. אביו כבר לא היה אז בחיים; "תודה לאל", אמרה על כך אחותו ורה בעדותה במשפט נגד הנאצים, ובדבריה כיוונה לכך שנחסכו מהאב זוועות השואה. באפריל 1942 פונה גטו לובלין מתושביו, ואלה נצטוו לעבור לגטו מיידן טטרסקי, בקרבת מחנה ההשמדה מיידנק. באותם הימים אחיו אלתר-שרול ואשתו שרה נשלחו באחת האקציות לבלז'ץ. בעזרת שוטר יהודי שהכירו, הם הצליחו להבריח מרחבת השילוח את תינוקם בן שלושת החודשים ולהחזירו לחיק

"ראדום, 6.4.42.

מתבקש שהיהודי מאיר-שולים רפפורט, נולד ב-4.3.19, מגורים בלובלין רח' גרודזקה 15/6, יילקח לכלא עקב עזיבת איזור המגורים המותר ללא רשות. הבקשה אצל הפרקליטות בראדום."

(מתוך קבצי כלא ראדום בארכיון מוזיאון השואה בווינינגטון)

מאיר שולים רפפורט
Majer Szulim Rapoport

השנה הצלחתי להשיג מהפוליטכניק בוורשה את התיק האישי של מאיר-שולים ובו סוף-סוף הייתה תמונה!
איזה בחור יפה! לצערי, מתברר שאני לא נראה כמוהו בכלל...

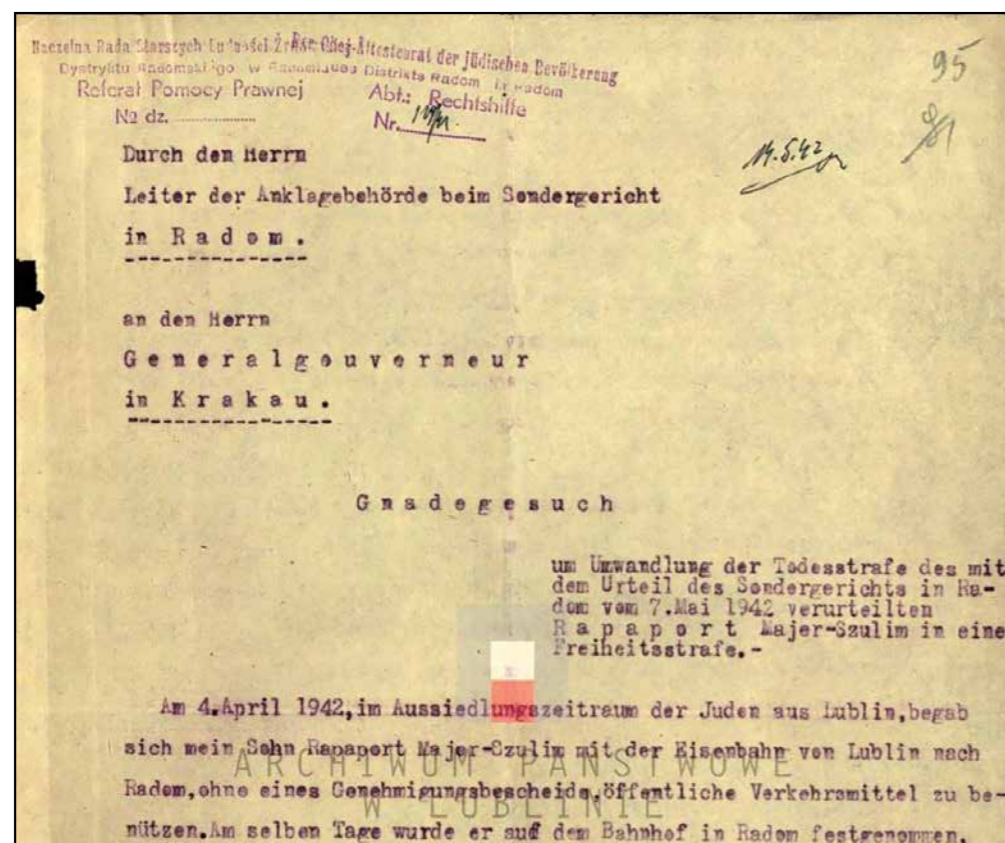
ב-7 במאי 1942 בית המשפט גזר את דינו למוות.
על שלא ענד את סרט הזרוע ועל שעזב את מקום
מגוריו הקבוע ללא אישור.

המשפחה ההולכת וקטנה, שבאקציה אחרת איבדה
גם את האחיות רומה וברונקה, עשתה כל שביכולתה
כדי להמתיק את רוע הגזירה ושכרה את שירותיו של
עורך דין פולני. לימים סיפרה אחותו ורה באותו
משפט נגד מפקדי הגטו, כי נתקלה באחד הנאשמים

בעת שהייתה בדואר כדי להתקשר לראדום בעניינו
של אחיה. חנה-הינדה, אָם המשפחה, שלחה מכתב
לבית הדין ולמושל הכללי בקרקוב. המכתב היה
"תחינה לרחמים", והאָם התחננה בו להמיר את גזר
הדין למאסר עולם.

המכתב פָּלל כל מיני סיבות משפטיות שהאָם קיוותה
כי יביאו להקלה בעונש, ובסופו היא כתבה:

מכתב תחינה של האם

תחילתו של המכתב ששלחה אימו של מאיר-שולים לבית הדין.
מכתב זה ועוד 2 מכתבים מעוה"ד הפולני נשתמרו בין מסמכי הקהילה היהודית בלובלין
ונמצאים בארכיון המדינה בלובלין. למדתי על קיומם של מסמכים אלה הודות לספר
שיצא לאור בלובלין בשנת 2017, ונושאו היומן שסבתא שלי כתבה על התקופה. מעבר
ליומן עצמו, הכיל הספר מידע ממסמכים ארכיוניים שלא הכרתי קודם, דבר שליבה את
הסקרנות הטבעית שלי לנושא וגרם לי לחפש עוד ועוד מידע ומסמכים רלוונטיים.

בהכרת תודה לעורך הספר Adam Kopciowski ולמוציאים לאור מוזיאון Teatr NN.

בני הנידון למוות הוא כיום האדם היקר ביותר שיש לי בחיים.
לאחר שאיבדתי את בני השני בלובלין, אני מוצאת את עצמי
בודדה ונטושה במיידן טטרסקי. אני בת יותר מ-60, ואחרי
החוויות של הימים האחרונים איני יודעת אם אין גזר דינו מציין
גם עבורי את סוף החיים. רק הבן שלי, מאיר-שולים, החזיק
אותי בחיים. לקחת אותו ממני פירושו לשים קץ גם לחיי.

הבן שלי הנידון למוות היה תמיד דוגמה לאדם מצפוני וישר.
לפני המלחמה, כמו גם במהלכה, הוא היה אהוד על מחנכיו
ועמיתיו. בזמן המלחמה התמסר לעבודה במוסדות רווחה.

הוא עדיין צעיר, הוא בקושי בן 23. אני משוכנעת בהחלט
שיש דרך עבורו להשתפר. אני מתחננת בפניכם שתאפשרו
לו ללכת בדרך זו.

אולם כל הניסיונות היו לשווא. לפני מותו הספיק
מאיר-שולים לשלוח מהכלא איגרת למשפחתו, ובה
כתב שבקרוב יזכה לראות את אביו.

מאיר-שולים הוצא להורג בראדום ב-30.6.1942.
יהי זכרו ברוך.

נטע ז'יטומירסקי אבידור מנורת הזיכרון

מנורת יד ושם

שמונה קנים במנורת החנוכה.
שבעה קנים במנורת המקדש.
שישה קנים במנורת יד ושם.
העמוד הדק של מנורת יד ושם מתנשא ומתפצל לשישה קנים. הקנים עולים ומסתלסלים כטבעות עשן, כנשמות העולות השמימה.
שישה נרות אנו מדליקים לעילוי נשמותיהם של הורינו, אחינו, אחיותינו, בני עירנו, בני עמנו שנספו בבעירה הגדולה. נרות נשמה. נרות זיכרון.
כל נר במנורה מאיר מיליון נשמות.
שישה נרות בוערים בראש מנורת הזיכרון ככתר אש.

היוצרת

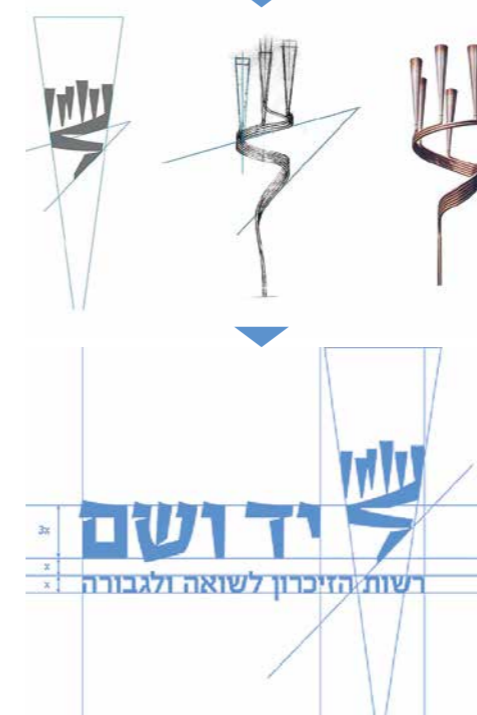
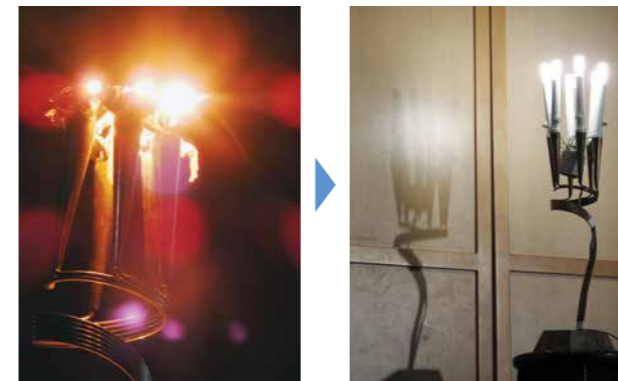
את המנורה עיצבה הפסלת **זהרה שץ** בשנת 1960. זהרה שץ (1916-1999), כלת פרס ישראל לציור ולפיסול לשנת 1955, הייתה בתו של פרופ' בוריס שץ, מייסד "בצלאל".

היצירה

המנורה שיצרה זהרה שץ, זכתה בפרס השני בתחרות לעיצוב סמל יד ושם.
מנורת יד ושם עשויה מפליז ועומדת על בסיס עץ. בבסיס המנורה חרוטים הכיתוב **"ונתתי להם יד ושם אשר לא יכרת"** (כיתוב זה מבוסס על פסוק המופיע בספר ישעיהו) ומספר סידורי.
17804 הוא מספרה של המנורה שרכש ארגון יוצאי לובלין בשנותיו הראשונות.
חוקר האומנות גדעון עפרת כתב: "המנורה באה לסמל צמיחה והמשך ישותו של העם היהודי. הכתר כמקור תאורה בא לבטא תקווה והמשך התוחלת הרוחנית היהודית."

מעיצוב נפח לעיצוב גאומטרי

מתלת-ממד לדו-ממד.
מפסל חומרי לסמל גרפי.
אירה גינזבורג העבירה את המנורה מתחום הפיסול לתחום הגרפיקה. הדימוי התמציתי של המנורה היה לסמליל (לוגו) של מוסד יד ושם.

אינני יודע דבר / צביקה רובין

הוֹרֵי כְּבֶר אֵינֶם בְּחַיִּים עֲשָׂרוֹת שָׁנִים,
וּפְתָאוֹם הִבְנֵתִי שְׁאֵינְנִי יוֹדֵעַ דְּבָר.
לְקִטְתִּי רְסִיסֵי זְכָרוֹנוֹת מְרִים,
וְעֵדִין אֵינְנִי יוֹדֵעַ דְּבָר.
טִסְתִּי אֶל קְצוֹת תְּבִל,
הִפְכֵתִי כָּל אֶבֶן,
וּבְמִקוֹמוֹת אֲרוּרִים בְּקֶרְתִּי.
אֵךְ כָּל שֵׁם, כָּל מְסַמָּךְ,
הוֹבִילוּ רַק אֶל תְּהוֹם חֲשׂוּכָה שֶׁל תַּעֲלוּמָה נוֹסֶפֶת -
וְעֵדִין אֵינְנִי יוֹדֵעַ דְּבָר.
סְפוּרִים שֶׁל זָרִים לָרֶב -
אֵךְ הֵיכֵן הַסְּפוּר שְׁלִי?
עֵדִין, אֵינְנִי יוֹדֵעַ דְּבָר.

ולדים

פיוטר נזארוק

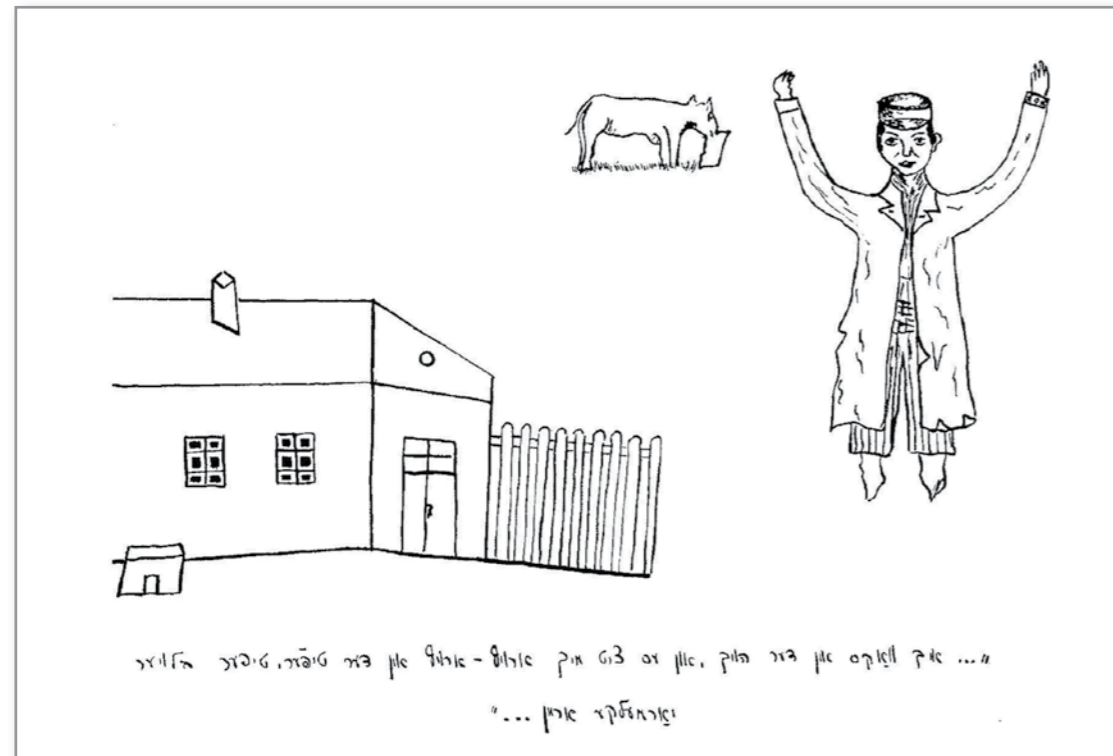
”מוטל בן פייסי החזן” מאת שלום עליכם אלבום מאויר של ילדי בי”ס י”ל פרץ בלובלין, שנת 1937

האלבום המקורי נמצא באוסף של YIVO
בקיץ 2023 נפתחה בלובלין ברח’ גרודצקה 11 תערוכת האוירים

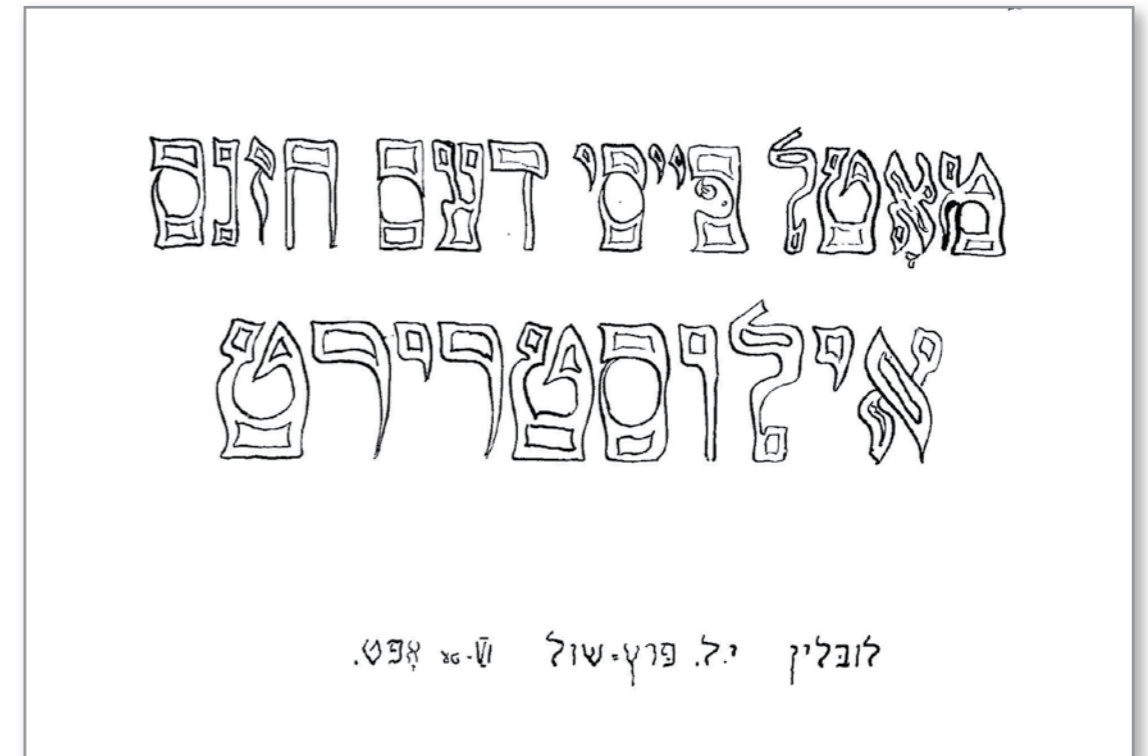
הקר והלח לקבל את פני בוקר האביב הראשון.
שלושים שנה לאחר פרסום הסיפור יצרו חמישה
תלמידי כיתה ו’ בבית הספר י”ל פרץ בלובלין אלבום
מאויר שהציג את חיי בני גילם הספרותיים. את
האלבום הם פתחו בציטטה שלעיל.
**יוצרי האלבום הם פייגה טרנר - אוורים; הנטשה
גרברמן - כיתוב; סנדר פינקלשטיין, פייגה
דורפמן וטובה פלמן - עוזרים.**

”נדמה לי, שאני מתרומם ועולה למעלה-למעלה,
עד לרקיע, עד לכיפת התכלת...”

כך מציג את עצמו לעולם מוטל, ילד בן תשע
מכתריאליבקה - גיבור סיפורו של שלום עליכם, **מוטל
בן פייסי החזן**. הסיפור התפרסם בהמשכים החל משנת
1907 בעיתון היידי ”דער אמריקאנער” בניו יורק.
ביום החם הראשון שאחר הפסח פורץ מוטל מן המרתף

נדמה לי, שאני מתרומם ועולה למעלה-למעלה, עד לרקיע, עד לכיפת-תכלת זו - - -
[סיפור ראשון / "הס יום טוב הוא מלבכות", א]
I imagine I am growing bigger and float up, up into the deep, deep blue
skullcap of sky... (chapter I A)

האלבום של ילדי כיתה ו' בלובלין 1937

נדם גם קולם של ילדי בית הספר י"ל פרץ. מצאתי רק שמץ של מידע יבש על אודות שלושה מבין חמשת יוצרי האלבום הנדיר:

- **פייגה דורפמן** נולדה בשנת 1923 בקירוב. בתה של **חיה דורפמן**, לא נשואה, התגוררה ברח' רוסקה 29.

- **טובה פלמן** נולדה בשנת 1920 בקירוב. בתם של **רבקה והרש פלמן**, לא נשואה, התגוררה בשנת 1940 ברח' קובלסקה 15/9. נשלחה לשדליץ (Siedliszcze) בשנת 1941.

- **פייגה טרנר**, בתם של **צירל ודוד טרנר**, נולדה בשנת 1923 בקירוב. לא נשואה, תופרת. בשנת 1940 התגוררה ברח' שירוקה 7/15.

אולם האלבום שלהם שרד - והוא מחמם לב. לעיתים נפלא בגולמיותו, חניני, מלא עליצות ואנרגיה יצירתית שלוחת רסן.

הבניין החדש של בית הספר נבנה על גבעת ציורטק בלובלין. עבודות הבנייה החלו בשנת 1937. חנוכת הבית נקבעה ל-1 בספטמבר 1939. באותו היום פלשו צבאות גרמניה לפולין, ובית הספר לא נפתח. לאחר שחרור לובלין היה המבנה למקלט הראשון ואחד החשובים ביותר לשורדי שואה.

שלום עליכם נפטר בניו יורק בִּמְאֵי 1916 בטרם השלים את כתיבת ספרו. **מוטל בן פייסי החזן** הוא סיפור לא גמור. גם האלבום שיצרו ילדי בית הספר בלובלין הוא אלבום לא גמור. האלבום אינו מכיל את כל הספר, ואפילו לא את כל החלק הראשון; חסר גם הכיתוב לאיור האחרון. אנחנו משערים שהאיור האחרון מציג את המסופר בפרק "כיצד מבריחים עכברים", אבל האיור יישאר אילם לעד.

כך כתב על בית הספר בשנת 1928 המנהל אברהם קרוסמן:

מי שיגיע היום לבית הספר י"ל פרץ ברח' לוברטובסקה 29, יראה בית ספר מבוסס ומאורגן, שפע של ציוד במעבדות, ספרייה עשירה של ספרי עזר פדגוגיים למורים, ספרייה לילדים ובה ספרים ביידיש ובפולנית, תמונות, תרשימים ומפות. בו בזמן הוא יראה מאתיים ועשרים תלמידים הממלאים את חדרי הכיתות ומבלים בבית הספר את רוב ימיהם, אולי את ימיהם היפים ביותר. המבקר כאן יתקשה להאמין שכל זה הוא תוצאה של שלוש שנות עבודה בלבד.

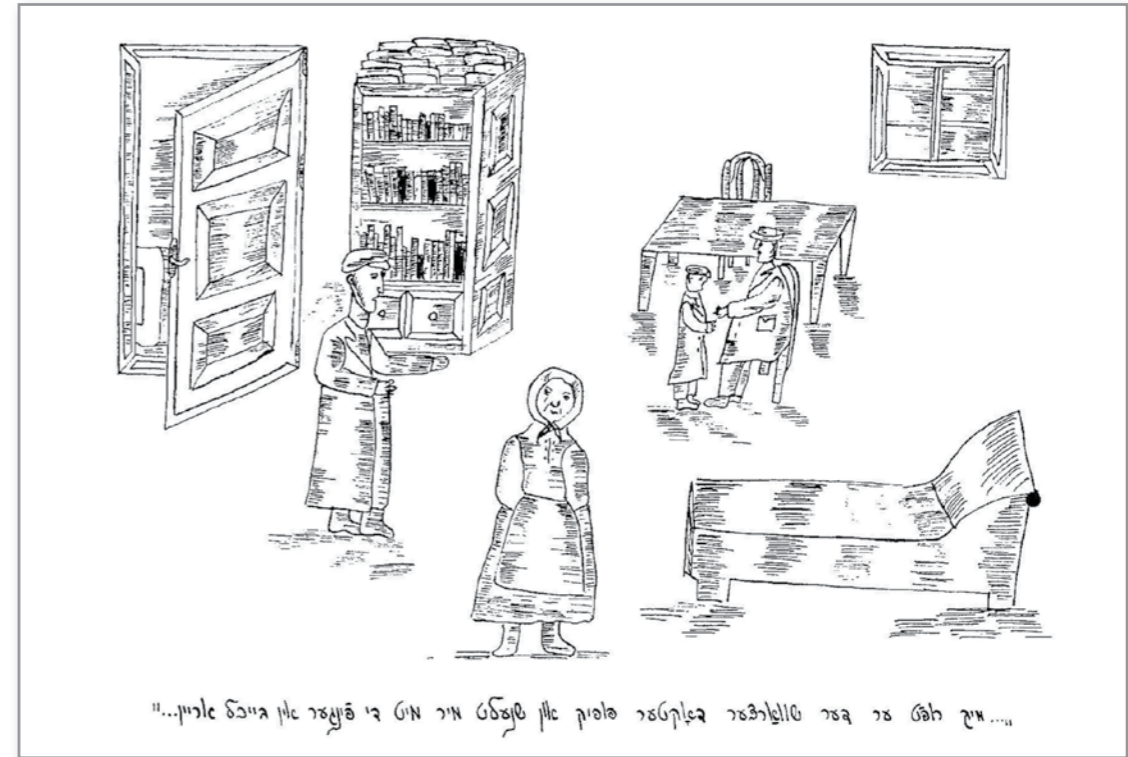
איננו יודעים איך עלה בדעתם של חמשת הילדים הרעיון לאייר את הרומן של שלום עליכם. ייתכן שהם הושפעו מהאומנית רבקה ברגר, מורתם לאומנות. נוכל רק לשער שהאלבום אשר יצרו, נשלח למכון למחקר יהודי בוויילנה (YIVO); משם אולי נשלח אחרי מלחמת העולם השנייה למכון YIVO בניו יורק, ושם נשמר. בדבר אחד אני בטוח: כאשר פייגה טרנר סיימה את האיור הראשון, והִנְטְשָׁה גרברמן בעזרת סנדר פינקלשטיין, פייגה דורפמן וטובה פלמן סיימה להעתיק את הציטטה הראשונה, המריאו חמשת הילדים על כנפי הדמיון יחד עם מוטל מעלה מעלה אל כיפת הרקיע הכחולה.

ולא היה זה רק חלום בהקיץ!
בית הספר י"ל פרץ העניק סיכויי קידום לילדים שבאו מבתים צרים, קרים ולחים, כפי שהיו משכנות העוני בלובלין לפני המלחמה.

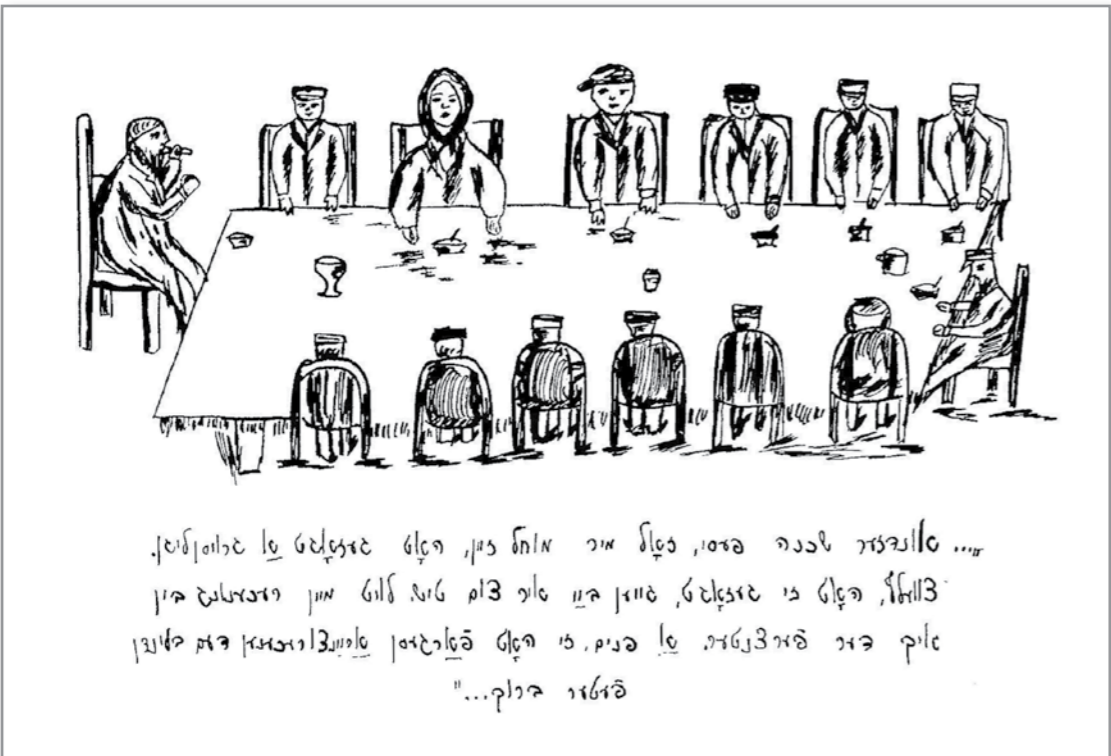
..... הַיּוֹם אֵלֶּךָ יוֹם טוֹב, אֲמַן טָאָר נִישְׁט אױןױן..."

חג השבועות היום, אמא! הסי אמא! יום טוב הוא מלבכות...
[סיפור ראשון / "הס יום טוב הוא מלבכות", ח]
Today's holiday – you're not supposed to cry... (chapter I H)

..... אײך האַפֿט ער אַזער טאָלרעכער באַקטער סאָפּיק און טאַפֿט אויך מיט די פֿינגער און גײבט אַרױן..."

בביתנו יוצא ונכנס הדוקטור השחור. לי הוא קורא קורקבן וסוטר לי באצבעו על כרסי.
[סיפור ראשון / "הס יום טוב הוא מלבכות", ב]
He calls me Pupik as he flicks my belly button with his fingers. (chapter I B)

שכנתנו פסי, במחילה מכבודה, אמרה שקר. שנים עשר, אמרה, הולכים אל שולחנה לסעוד. לפי חשבונאי יעלה מספרנו לארבעה עשר. אין זאת כי-אם שכחה פסי לצרף למנין את הדוד העיוור ברוך.
 [סיפור שני / "אשרי, יתום אני", ד]
 Our neighbor Pessi, you should pardon me, told a big lie. She said twelve were eating at her table, but according to my count, I'm the fourteenth. It appears she forgot to include among the eaters Boruch the blind uncle. (chapter II D)

תרגום מאנגלית: נטע אבידר
אוצר ומעצב התערוכה: Piotr Nazaruk
 לתערוכה נלווה קטלוג בהוצאת TEATR NN. PL עם הקדמה בפולנית מאת האוצר ובתרגום לאנגלית מאת **Leora Tec**.
 הכתוביות בעברית נלקחו מתרגומו של י"ד ברקוביץ.

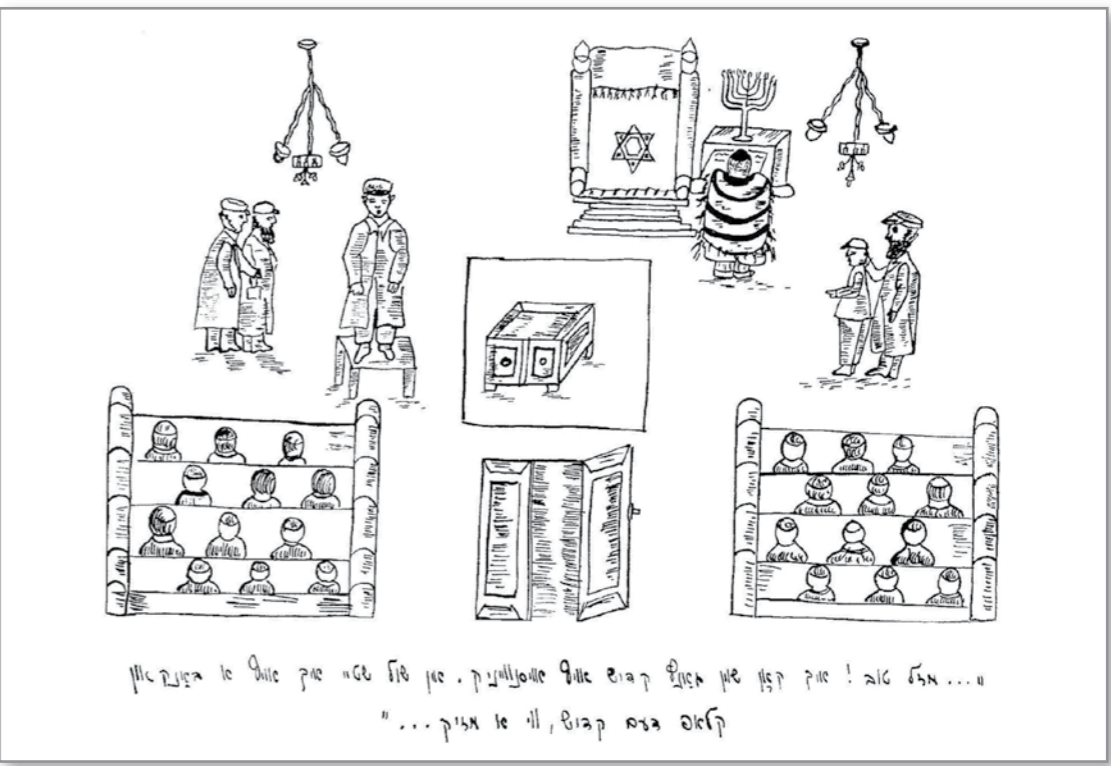
זעשן - זעשן - זעשן
 זעשן - זעשן - זעשן
 זעשן - זעשן - זעשן
 זעשן - זעשן - זעשן
 זעשן - זעשן - זעשן
 זעשן - זעשן - זעשן

יוצרי האלבום

אחת מהילדות היוצרות מדברת אלינו במילותיה שלה במכתב שהתפרסם בעיתון "לובלינער שטימע" (מסי 26) בשנת 1936. כך כתבה פייגה טרנר, אז תלמידת כיתה ה', אשר שנה אחר כך יצרה את האיורים למוטל **בן פייסי החזן**:

מדוע בית הספר היהודי החילוני כה יקר לי? מכיוון שיש אהווה בין הילדים לבין עצמם, ויש יחס ידידותי של המורים אל הילדים. אני מודה להוריי ששלחו אותי לבית הספר היהודי. פעם, כאשר הייתי חולה, שכבתי במיטה והרהרתי: עכשיו יש הפסקה, עכשיו יש שיעור. העליתי בדמיוני את כל בית הספר: את הספסל שעליו אני יושבת, את המורים ואת התלמידים. הייתי מדמיינת את כל השיעורים בנפרד.

המורים יקרים לי מאוד. נותר עוד זמן קצר עד לסיום הלימודים וקבלת תעודות. בזמן שאחרים ייהנו מחופשת הקיץ, אני אחלום על המורים והילדים. בית הספר יחסר לי מאוד. אני אוהבת מאוד את בית הספר היהודי החילוני שלי! אביא לדוגמה את בתי הספר הציוניים: יבנה, בית יעקב, תרבות. הם מאמינים באלוהים, הם שואפים לפלשתינה, אבל אין חברות בבתי הספר שלהם. אין לי צורך ללמוד עברית. אני רוצה קודם כול להיות מסוגלת לקרוא, לכתוב ולדבר בשפת האם שלי - ביידיש. אני אוהבת את בית הספר שלי מאוד מאוד! פייגה טרנר, כיתה ה'.

מזל טוב! כבר למדתי את הקדיש בעל-פה, ואפילו קדיש דרבנן! בבית הכנסת אני עומד על ספסל ואומר את הקדיש כזקן ורגיל.
 [סיפור שני / "אשרי, יתום אני", ב]
 Mazel tov! I know the whole kaddish by heart, as well as the special kaddish.in shul I stand on a bench and chant the kadish masterfully like an expert. (chapter II B)

¹ לובלינער שטימע (קול לובלין), שבועון מיסודה של תנועת 'הבונד'.

בקִיץ, בחודשים יולי ואוגוסט, הפכה טאז את המקום לקייטנה גדולה עבור ילדיה העניים של האוכלוסייה היהודית בעיר. בתחילת הפעילות, בשנת 1924, 300 ילדים השתתפו בקייטנה; מספרם גדל והגיע ל-1,300 בשנים האחרונות לפעילות מחנות הקיץ האלה.

ימים מאושרים של קיץ

מדי בוקר התאספו ב"כיכר הירוקה של מחנה הקיץ" מאות ילדים ממשכנות עוני, שהיו זקוקים לאוויר צח, שמש וארוחות מזינות.

לארוחת בוקר קיבלו הילדים לחמנייה מרוחה בחמאה וכוס קקאו או חלב. בשעה שתיים הוגשה ארוחת צוהריים טעימה.

ד"ר הרשנהורן היה שוקל כל ילד לפני הקייטנה ואחריה כדי לבדוק כמה "הוסיף" במשקל. רוב הילדים שהשתתפו בקייטנות עלו במהלכן בערך בקילוגרם אחד, אבל היו גם ש"הוסיפו" יותר. שבעים ורגועים היו חוזרים לבתיהם ללינת לילה.

ארוחה בטבע

כסאות נוח

טאז בלובלין

בשנים שבין שתי מלחמות העולם לשכונות רבות בלובלין לא הגיעה עדיין המודרניזציה. משפחות רבות התגוררו בבתים ללא מים זורמים וללא חשמל. ברובע היהודי העתיק גדלו ילדים בתנאי צפיפות, דלות ומחסור.

בשנת 1923 ייסדו רופאים מבית החולים היהודי בלובלין סניף של החברה לבריאות "טאז". המייסדים היו ד"ר הירש מנדלבוים, ד"ר יעקב צינברג, ד"ר שלמה הרשנהורן וד"ר צוקרפיין.

מחנות קיץ לילדים עניים בלובלין

ברובע היהודי העתיק, במפגש הרחובות יאטצ'נה וסיינה, היה מגרש גדול. מגרש זה כונה **מגרש ארנבורד** על שם בעליו.

בהכירה בחשיבותו של הספורט לבריאות הגוף והנפש חכרה חברת טאז את מגרש ארנבורד והעמידה אותו לרשותן של אגודות הספורט היהודיות בעיר. במרבית חודשי השנה התקיימו במגרש זה אימוני ומשחקי כדורגל, כמו גם פעילויות אתלטיקה והתעמלות.

נטע ז'יטומירסקי אבידר

טאז (TOZ)

טאז (TOZ) - ראשי תיבות בפולנית של ארגון לשמירה על בריאות האוכלוסייה היודית בפולין (Towarzystwo Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej w Polsce).

ארגון טאז נוסד בשנת 1921 בוורשה. הוא היה בעצם הסניף הפולני של ארגון אוז"ה (OZE).¹

הנשיא של ארגון טאז היה ד"ר גרשון לויין, יליד לובלין. מטרת הארגון הייתה להנחיל הרגלי בריאות ליהודי פולין בתחומי ההיגיינה, הרפואה המונעת והטיפול בילדים ובחולים. הארגון התמקד בפעילויות רווחה למען משפחות נזקקות ותרם לירידה משמעותית בשיעורי תמותת התינוקות בקרב יהודים.

מה זה טאז?

- חינוך לשמירה על היגיינה - זה טאז.
- רפואה מונעת, מתן חיסונים לתלמידים נגד מחלות זיהומיות - זה טאז.
- הפצת מנות מזון לרבות תלמידים יהודים בפולין - זה טאז.
- "טיפת חלב" (הדרכת נשים הרות ואימהות בנושאים דוגמת מתן תזונה מתאימה לתינוקות וילידים) - זה טאז.
- תחרויות ניקיון נושאות פרסים (אל תלעגו, קוראינו החיים בטוב: הפרסים היו מברשות שיניים, סבון ולבנים) - זה טאז.
- בתי חולים ליהודים עניים ומתן שירותים רפואיים למאות בתי ספר ברחבי פולין - זה טאז.
- והפעולה העיקרית של טאז: ארגון קייטנות נופש בחודשי הקיץ לילדים נזקקים שבריאותם לקויה.

"טיפת חלב"

¹ ארגון אוז"ה הוקם בשנת 1912 בסנקט פטרסבורג שברוסיה על ידי רופאים כדי לעזור לחברים נזקקים באוכלוסייה היהודית. הוא נקרא Obshchetsvo Zdravookhraneniya Yevreyiev ("ארגון להגנה על בריאותם של יהודים"), ובקיצור OZE.

מה עשו הילדים במחנה?

הילדים חולקו לקבוצות לפי גילם, ולכל קבוצה היה מדריך. ההיגיינה שלהם נבדקה, והם התרחצו. סדר היום קָלל התעמלות, משחקים, פעילויות חינוכיות ושיחות עם המדריכים. הייתה שעת סיפור: כשהם נישאים על כנפי דמיונם, סיפרו הילדים אגדות.

מדי יום לפני הצוהריים יצא לאור בקייטנה עיתון ביידיש: "רדיו אונדזער" (הרדיו שלנו).

לאחר ההתעמלות המשותפת התכנסו הקבוצות הבוגרות בסככה (זו שימשה כחדר האוכל), ומשם הוקרא למיקרופונים הגיליון האחרון של "רדיו". לאחר מכן נשמעה מוזיקה ברמקולים שהותקנו בכיכר. בדרך זו מרכז השידור שברחוב סיינה סיפק לילדים את האשליה כי הם שומעים שידורי רדיו אמיתיים ביידיש. בעיתון היו כמה מדורים: חדשות, הומור, בידור, פנטזיה.

מדי שנה הסתיימו הקייטנות בחגיגה גדולה ברוב עם. לחגיגה הגיעו ספורטאים ממועדוני ספורט יהודיים, תזמורות, מקהלות, מורים והורים. חברת טאז והורי הילדים הביאו כיבוד. את החגיגות ניהל מעל הבמה **דוד רוזנוויין**, מאמן ההתעמלות. המראה היה מרהיב: מופע של למעלה מאלף ילדים בתרגילי התעמלות המונית בקצב צלילי תזמורת.

איפה נמצא היום מחנה הקיץ?

הכביש המהיר Aleja Tysiąclecia דורס את כבדת האדמה שהייתה פעם במרכז מגרש ארנבורד. כיום אי-אפשר למצוא אפילו עקבות של המקום הזה. פודומציה, העיר היהודית העתיקה בלובלין שלמרגלות הטירה, על בתיה הדלים וסמטאותיה הנפתלות, מכוסה עפר. המקום ששיחקו בו הילדים אינו קיים עוד. וגם הילדים אינם.

על ערסלים

רחצה בנהר

לא מצאנו תמונות של הקייטנות שהיו בלובלין. התמונות המלוות מאמר זה צולמו במחנות הקיץ של חברת טאז ברחבי פולין וליטא. הן נלקחו מאוסף התמונות של YIVO

אנשים יקרים

ד"ר גרשון לויין

נשיא ארגון "טאז" אשר נוסד בוורשה בשנת 1921. רופא וסופר ידוע בפולין. ד"ר לויין נולד בלובלין בשנת 1868. אביו, ר' גבריאל-זליג, היה חזן ראשי בבית הכנסת מהרש"ל. ד"ר לויין למד רפואה באוניברסיטה של ורשה וניהל את בית החולים היהודי בוורשה. ד"ר לויין היה נשיא ויושב ראש של מוסדות ציבוריים נוספים: "החברה להפצת אומנות בין היהודים", מועדון הספורט "בר כוכבא" וארגונים נוספים.

מבין ספריו הרבים אציין את הספר "פון די אַלטע גוטע צייטן" - זיכרונות ותיאורים של אורח החיים שקיימו יהודי לובלין העתיקה. הספר יצא לאור בוורשה בשנת 1925.

העורכת שואלת:

האם יש סיכוי למצוא ספר זה?
אולי בבית הספרים הלאומי?
מי מבין קוראינו יוכל לעזור?

TOZ

ד"ר שלמה הרשנהורן

רופא, איש מפלגת ה"בונד". חבר בוועד הקהילה וחבר מועצת העיר.

לוחם נמרץ ובלתי נלאה למען מעמד הפועלים. היה חבר במועצה המרכזית של האיגודים המקצועיים בלובלין. אף שהפועלים היהודים והפועלים הפולנים (הנוצרים) היו מאורגנים באיגודים נפרדים, המאבק על תנאי העבודה התנהל במשותף.

היה פעיל במוסדות החברתיים והתרבותיים של לובלין היהודית, ובייחוד היה פעיל ב"טאז". יחד עם קבוצת רופאים יהודים יסד בשנת 1923 את הסניף של חברת "טאז" בלובלין. בקיץ של שנת 1924 פתח בלובלין את מחנה הקיץ הראשון ל-300 ילדים עניים. בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השנייה השתתפו במפעל מחנות הקיץ כ-1,200 ילדים.

וכך כתב **מנדל וייסמן** על ד"ר הרשנהורן ופעילותו במחנות הקיץ:

הכוח המניע מאחורי הפעולה היפה הזו היה רופא הבונד הנפלא ד"ר הרשנהורן. רופא העם האמיתי הזה עשה ניסים כדי לתפעל את מחנות הקיץ, וביקר בהם באופן אישי מדי יום. ד"ר הרשנהורן בדק וטיפל בילדים בעצמו. וכל זה בחינם, ללא כל שכר - להיפך, הוא שילם לא פעם מכיסו.

רוז'ה פישמן-שניידמן כתבה בספרה "Mój Lublin" (לובלין שלי, עמ' 22):

ד"ר הרשנהורן היה "הנשמה" של מחנה הקיץ. הוא היה אדם שהקדיש את כל חייו לארגון עזרה לעניים יהודים, תוך שהוא מזניח את העיסוק הרפואי הפרטי שלו.

להלן קטעים מתוך המאמר "לובלינער גורל'ס" שכתב מנדל וייסמן בקול לובלין מס' 38 (שנת 2002):

דוד רוזנוויין, שהיה בן 25 או אולי 30 בשנות השלושים, היה אחד ממאמני הספורט היהודים המסורים והנלהבים ביותר בלובלין שלפני המלחמה. הוא היה המאמן של הנערות והנערים ממועדון "מורגנשטרן" (מועדון ספורט של "בונד"), אך דאגתו העיקרית הייתה נתונה לשיפור מצבם הפיזי של ילדי העוני בלובלין.

הוא ארגן והדריך חוגי ספורט שונים ולימד ילדים לרוץ, לצעוד, לשחק ובייחוד להתעמל.

הצלחתו הגדולה ביותר הייתה בעבודתו במחנות הקיץ השנתיים במגרשי הדשא של לובלין. התלמידים בחופשת הקיץ נהנו שם מכוס חלב ולחמניה בחמאה. אלו היו המחנות שיזם וניהל ד"ר שלמה הרשנהורן הבלתי-נשכח.

לא ידעתי מה עבר על דוד בשנות המלחמה. שנים אחדות אחרי המלחמה, פגשתי בוורוצלב מישהו שאמר לי כי דוד רוזנוויין רוצה לדבר אתי. שמחתי מאד ונפגשנו מיד.

הוא נראה מסכן, לבוש במדי צבא מרופטים. הוא שרד את המלחמה בצבא, אבל ב-1948 כבר היה משוחרר, ולא היה לו דבר מלבד המדים. התברר לי, כי הוא חי בדירה עם אשה גרמנייה, אלמנת חייל ורמאכט ושני בניה, והם עדיין לא גורשו לגרמניה. הוא התחנן אלי שאעזור לו, כדי שהיא וילדיה, בגיל שנתיים או שלוש, יוכלו להמשיך לגור אתו בוורוצלב. הסתכלתי על הילדים הבלונדיניים ושאלתי אותו ביידיש: "דוד, אתה זוכר את הילדים ממחנה הקיץ בלובלין? אתה זוכר את הילדים מ"סקיף" (ארגון ילדים של "בונד") או מבית הספר שלנו, ומה עשו להם הגרמנים?"

מבטו היה עצוב וקשה: "איך אפשר לשכוח?" ענה לי. " הם היו הילדים שלי... התלמידים שלי... אבל... האם שני הפעוטים האלה אשמים במשהו? האם עליהם לסבול בעוון חטאי אבותיהם? האם זה מה שלמדנו בבית הספר בלובלין?"

מאמן ההתעמלות דוד רוזנוויין עם קבוצת בנות "מורגנשטרן" לובלין
Morgenshtern female gymnastics team with their coach David Rozenwajn
[Teatr NN: The collection of glass plate negatives from 4 Rynek street in Lublin]

מקורות

בלומנטל, נחמן וקוז'ין, מאיר (עורכים) (1957). אנציקלופדיה של גלויות. כרך ה': לובלין. ירושלים.

ווייסמאן, מענדל (2002). לובלינער גורל'ס. קול לובלין, עמ' 23-25.

"רפובליקת הילדים", בלוג שכתב פיטר נזארק
Piotr Nazaruk באתר של תיאטר NN

<https://blog.teatrnn.pl/brama-edukacja-i-animacja/rzeczpospolita-dzieci/>

לגישה מהירה, יש לסרוק את הברקוד באמצעות מצלמת הטלפון הנייד וללחוץ על הקישור שמופיע על המסך

התעמלות

יאנוש קורצ'אק

שלושת מסעותיו של הרשל

הם שואלים:

מה הוא עשה שם? - האם היה לבדו? - היה לבדו מעבר לגשר?

והכפרי עונה: אבל אמרתי לכם. הילד שכב בצד הדרך. שכב בשדה שמעבר לגשר, בדרך ליער. אני נסעתי ליער, לשוק. לא חשבתי על כלום. ואז אני רואה ילד שוכב. אני מדבר אליו והילד לא מבין, ממלמל משהו לעצמו... חולה או טיפש, או מה?

אז לקחתי אותו לעגלה. ובשוק הכירו אותו.

- אני הכרתי אותו - אומר שמחה - אני ראיתי אותו ראשון.

- נו, אז אם הוא משלכם, קחו אותו תיכף ומייד, אין לי זמן.

הרשל שוכב בעגלה. שומע ולא מבין. מביט על העגלה ועל הכפרי. מביט על שרה, על חנה. מביט על שמחה ואברם. מביט על מלכה הקטנה ועל הבחורים שהתאספו מסביב לעגלה.

מנגב ביד את האף והעיניים ושואל: איפה החרב שלי? מבקש: לשתות... אני צמא.

מיד חנה רצה להביא מים, ושרה העשירה אומרת לאט: - אני אתן לו חלב. יש לו חום. הוא חולה.

- זו חצבת - אומרת אסתר.

- אולי כן ואולי לא - אומר אברם שִׁבְחֵהשִׁיעֵר.

בערב יש להרשל פריחה אדומה, ואסתר מרוצה.

- לא אמרתי? חצבת - אני מכירה את זה. - הוא יבריא.

זה היה מזמן. אולי לא כל כך מזמן. מאה שנה, אולי קצת יותר. מאה ועשרים שנה?

הייתה זו עיירה. בתיה נמוכים עם חצרות וגינות רחבות ידיים. בקתות עץ. בתי אבן התחילו לבנות מאוחר יותר, אחרי ששוב פרצה שריפה. אברם הזקן זוכר. לפני השריפה הייתה מלחמה, ואחרי זה מגיפה. גם עשירים חלו, וגם עשירים מתו. אברם הזקן זוכר. אמו של הרשל נפטרה. עכשיו אבא שלו יוצא עם שק על הגב, הולך רחוק מחוץ ליער וקונה, מחליף סחורות. לְשֵׁפֶת הוא שֵׁב הביתה, מביא משהו לאכול, בגדים, לפעמים מביא גם כסף - אבל מעט ורק לעתים רחוקות.

מי שדואג להרשל הוא אחיו לייב, שהוא כבר בחור גדול. הם גרים בעליית גג. בחורף קר, בקיץ חם. וכך הם חיים. אין להם הרבה, ליתומים.

הרשל שוכב ללא כרית, חולה, ושואל: "איפה החרב שלי?" משתעל ומבקש: "לשתות".

כך הסתיים המסע שלו לפלשתינה, דרכו הראשונה אל העולם. זה סיפור ארוך. - הוא היה אז ילד קטן.

*

לייב והרשל שוכבים בעליית הגג, בלי שמירה ובלי כרית.

הלילה בהיר. הירח מאיר. הרשל מצביע על הירח ושואל: מה זה?

לייב ביקר בחדר רק מעט. ילד מפוטי העם - לא היה מי שישלם על לימודיו, וגם לא היה לו זמן וחשק ללמוד. תלמיד שאינו משלם חייב להיות שקט, ממושמע וללמוד היטב, ואילו לייב לא היה כזה. אבל הוא יודע הרבה ויכול הרבה.

בבוקר הוא יוצא לחפש פרנסה, בערב מביא לחם ובצל, או אפילו חלה ותפוח עץ. פעם מישהו רדף אחרי לייב וצעק: "גנב!". הרשל לא יודע מה זה "גנב", אבל פוחד; כשעמד ליד השער ראה את לייב בורח, ואחריו רודף גבר עם שוט וקורא: "תפסו אותו!". לייב חזר הביתה מאוחר, מייד שכב, לא אמר מילה, לא הביא שום דבר לאכול.

לא תמיד לייב מביא אוכל, לא תמיד עונה. מדבר רק כשמתחשק לו.

*

מה זה? - שואל הרשל ומצביע לעבר החלון. למעשה זה אפילו לא חלון, רק מן פתח בלי שמש.

רואים ירח גבוה בשמיים.

לייב אומר:

- זה ירח - כי אלוהים אמר: "ותהי הארץ, ויהי ירח בלילה ושמש ביום".

וכך היה - קורה מה שאלוהים רוצה.

אלוהים אמר: " ויהיו סוסים ועזים, שמש וּבְצֵל".

- וקודם כל זה לא היה?

- ילד טיפש. ודאי שהיה. תכף אספר לך. זה סיפור ארוך.

הרשל מקשיב ולייב מסביר:

- אז ככה - יש בחצר ערמת זבל, נכון?

- כן. נכון. יש שם ערמת זבל.

- אז היתה שם ערמת זבל ענקית, ואלוהים מצא שם את האדמה והעצים, וכלב, ועזים, ואת האדם. ואלוהים עשה סדר, וברא את העולם.

- כן?

- כן. כעת תישן!

אבל הרשל לא ישן. הרשל מכיר את ערמת הזבל. יש שם כל מיני דברים. פעם מצא שם זכוכית ירוקה, פעם מקל ארוך. ראה שם עכבר וסלק אדום שלם. מצא שם חוט קשירה וגם חוט ברזל, ועוד המון דברים ששמר, אבל לא יודע איך קוראים להם.

ואלוהים קרא לאדם והורה לו: "זו פרה, זה חתול, זו תרנגולת וזה לחם" - כך הורה אלוהים לאדם.

הרשל נובר עם המקל ומחפש בערמה את הירח ואת השמש, כי גם הוא רוצה לעשות סדר, גם הוא רוצה לברוא עולם.

ולייב מספר:

- היה מבול. ירד גשם, ירד וירד. גשם וגשם. מים ומים. מהשמיים נפלו על הארץ אש ואבנים.

ונח בנה סירה. כשיהיה לי זמן נלך רחוק אל מחוץ ליער. יש שם נהר וגשר ויער וסירה, אבל קטנה. אבל נח בנה סירה ענקית, גדולה כמו בית. אלוהים הרשה לו. והיה שם הר גבוה.

- מה זה הר?

- הר זה הר. יש בחצר ערמת זבל, את זה אתה מבין? והר זה אבנים, אבל המון אבנים, בגודל של מאה בתים ואלף מזבלות. נו תישן כבר! די, עכשיו כבר לא אספר לך כלום. במילא זה סיפור ארוך. לך כבר לישון. נמשיך מחר.

הרשל שוכב בשקט, אבל אינו ישן.

חבל שללייב אין זמן. הרשל מכיר רק את החצר שלו. אף פעם לא ראה לא נהר, לא גשר, לא סירה ואף לא את הדרך המובילה לפלשתינה.

ולייב אומר:

פסח זה חג חשוב. בפסח צריך כובע חדש ונעליים. כי משה הולך, הולך, הולך, ואחריו הולכים היהודים, הולכים, הולכים. ומשה מוביל אותם במדבר. לא היו מים. אבל משה היכה פעם אחת בחרב - והנה באר.

ובמדבר יש זאבים ואריות. כלבים ענקיים - כמו פרות. כלב זה כלום: נושך ובורח. ואילו אריה - נו... - את זה צריך לראות בעיניים! אריה במדבר הוא רעב ופראי. שן אחת בפה של אריה היא כמו כל השיניים בפה של כלב. ויש לו טפרים. הגמל גדול כמו בית - ויש לו שתי דבשות, וכשהוא כועס אז הוא סוגר את הדבשות וחונק את הבן אדם.

הרשל ממלמל בשקט: "אריה רעב במדבר" - את זה הוא כבר יודע, כי לייב סיפר לו מה זה אריה. מה זה רעב - את זה הוא מכיר. אבל מה זה מדבר?

- אתה עוד ילד קטן - אומר לייב - במדבר חיים עמים פראים. מרביצים, הורגים, זורקים אבנים. היהודים היו עבדים. פרעה הורה להכות אותם, אבל אלוהים נתן למשה חרב. מה זה חרב? זו סכין גדולה. מקל ברזל גדול וחד. אבל אתה בכלל לא מקשיב, אלא כל הזמן שואל שאלות. - לאן משה הוביל את היהודים? למה הלך כל כך רחוק? זה סיפור ארוך. פסח זה חג חשוב - כי היהודים הגיעו לפלשתינה. הרשל רוצה לשאול מה זה "עבדים", אבל פוחד שליב יכעס ויגיד לו: "תישן!". - פלשתינה - אומר לייב - את זה צריך לראות. יש שם כל כך הרבה סוכריות ועוגות כמו גושי הבוץ אצלנו. ותפוחי עץ ממלאים עגלה שלמה כמו תפוחי האדמה שהכפרי מביא לשרה העשירה. ובבית לא זורמים מים מזוהמים, אלא חלב. יש שם דבש ותאנים (מה זה?), ובשבת לכולם יש דג ומרק עוף עם אטריות. ולא צריך שמיכת פוך - כי חם שם. - מחר אספר לך עוד. לייב ישן. הרשל מושך אותו ביד, בעדינות, כדי לא להעיר אותו. שלא יתרגז. רק מילה אחת... - לייבלה... - נו? מה אתה רוצה? - איך קוראים לזה? - מה? למה אתה מתכוון? - איך אדם קרא לבית הזה? - איזה אדם? איזה בית? - הבית שאליו משה הוביל את היהודים. - זה לא בית, טיפש... זוהי ארץ - פלשתינה. הרשל רואה שליב לא כועס, ושוב מושך אותו בשרוול. - לייבלה, לייבלה... - מה אתה רוצה? - אפשר לקחת קצת מהלחם? - עכשיו לא. צריך להשאיר למחר. - נו כן. נכון. צריך להשאיר לבוקר.

*

מלכה היא יפה. למלכה הקטנה יש עיניים צוחקות. מלכה נותנת לו חתיכת לחמנייה, ובתמורה הרשל

מרשה לה להביט דרך הזכוכית הירוקה, או להכות אבן באבן. כי לייבלה נתן לו את שתי האבנים, ואם מכים אותן אחת בשניה אז יוצאים גצים (אבל את זה היא לא יודעת).

הרשל מספר לה על משה ועל האריות, ומלכה מספרת לו על פמוטים מכסף, על שעון ועל השדים שחוטפים ילדים רעים.

הרשל הוא משה, עולה על המזבלה לקבל את לוחות הברית. מלכה היא העם היהודי. היא עומדת למטה ומסרבת להישמע לאלוהים. הרשל מכה אותה בחרב, ומלכה רצה לאימה בבכי. האם מקללת את הרשל והוא בורח הביתה. בערב תאמר אימה של מלכה לליבלה:

- הרשל שלך פרא אדם כמוך. למה הוא לא לומד בחדר? הוא כבר גדול. הגיע הזמן.

הרשל יושב על המדרגה השלישית. יש חמש מדרגות: הראשונה למטה, והחמישית למעלה. על המדרגה החמישית לא טוב לשבת, כי כשמוציאים דלי עם זבל, והדלי נתקל בדלת ונשפך - הכל נרטב.

במדרגה הרביעית יש חור, ומהחור הזה יצא עכביש עם רגליים ארוכות. הרשל מפחד מהעכביש: אולי זה השד שעליו דיברה מלכה?

במדרגה השנייה תקוע מסמר, שזו - אבל אי אפשר להוציא אותו. הרשל ניקה את המסמר ברוק, ואז המסמר היה יפה ומבריק. הרשל מאוד חפץ במסמר, כבר פעמים רבות ניסה להוציא אותו, אבל פצע את האצבעות ועכשיו הוא אפילו לא רוצה להסתכל על המסמר.

גם המדרגה הראשונה רטובה ומלוכלכת.

המדרגה השלישית הכי טובה כי אפשר לעלות עליה ולברוח לעליית הגג, או למטה לחצר. ואם הבן אדם חלש, ואין לו אימה שתגן עליו, לעתים קרובות הוא צריך לברוח. כן, כן. אבל על המדרגה השלישית יש נמלים.

וזה כבר סיפור ארוך.

*

יושב לו הרשל על המדרגה, מסתכל על החתול, על הדרורים והתרנגולות. מסתכל על הגינה של השכן שמעבר לגדר - שם זה גן העדן. הרשל אף פעם לא היה שם. לייב היה, אבל אחר כך בכה: כל כך חזק הכו אותו, שאפילו לייב בכה.

פעם הרשל קטף שני תותים דרך החור שבגדר. אחד נתן למלכה ואת השני אכל בעצמו. צומחים שם דובדבנים ואגסים. אבל לייב כבר לא מביא ולא אומר: "קח, אבל אל תגיד לאף אחד".

יושב הרשל ומחכה שהתותים שוב יגדלו, מחכה שאביו ישוב לשבת, ומחכה לליב.

יושב ומחזיק במקל - החרב שלו - ורוצה ללכת לפלשתינה, שם במקום מים, זורמים חלב, מן, ודבש (מה זה?), שם יש מרק עוף ודגים, שם חם. את זה שווה לראות - הו- הו!

הוא מביט על הסנוניות, שבנו להן קן מתחת לגג, וכעת יש להן תינוקות והן מביאות להם אוכל. והוא מביט על הנמלים.

הרשל לא רעב, רק ידיו הקפואות מהכפור שורפות ומגרדות, וכואב לו כשהוא משתעל. אף אחד לא הרביץ לו, אבל כואב לו. ושוב הוא צמא.

בלילה לייב כעס עליו:

- למה אתה שותה כל כך הרבה? שוב תרטיב את התחתונים, ואני כל הזמן צריך לכבס. למה אתה לא אוכל? הלחם לא טעים לך? אולי אתה רוצה חלה? למה אתה משתעל ומפריע לי לישון?

בבוקר היה לו חם מאוד. כואבות לו העיניים וכואב לו הראש. היום הרשל לא חיפש מה זרקו לערמת הזבל. שלושה דרורים מתקוטטים - והוא נשאר אדיש.

מלכה אומרת: "בוא, ליד המחסן שלנו כבר צומחת האפונה" - והוא לא עונה.

ופתאום הוא רואה שהוא לא מחזיק מקל, אלא חרב: גדולה, חדה - חרב מברזל.

הוא קם, יורד מהמדרגה השלישית והולך דרך החצר לשער. מגיע לשער ויוצא לרחוב. הולך לבדו אל השוק והלאה, והלאה. הוא הולך, הולך, הולך. יש לו חרב. הוא יוצא לדרך הארוכה לפלשתינה.

הוא הולך הרבה זמן, הרבה מאוד זמן. הוא הולך רחוק, מאוד רחוק. כבר הוא מחוץ לעיר - כבר הוא במדבר. הוא הולך לבדו. רואה ארצות שאינו מכיר. רואה נהר, גשר, סירה. והנה הוא רואה יער, בתים קטנים, פרות קטנות, וסוסים. לייב לא סיפר לו שבפלשתינה הכל כל כך זעיר.

הוא הולך עד שכבר אינו יכול, עוד מעט ייפול. ואז הניף את החרב, היכה באדמה, והתיישב: תיכף יהיו מים. ופתאום הכל נעלם, וחושך.

ואחר כך הוא כבר בבית, ושרה העשירה נותנת לו חלב,

כל כך טעים, לבן, מתוק.

ואסתר אומרת: "יש לו חצבת אבל הוא יבריא". והוא הבריא. אביו מסר אותו לחדר; אבל זרקו אותו משם כשאמר לרבי: "אתה משקר".

וגם זה סיפור ארוך.

*

ביידיש אומרים: "קיים", פולני יאמר: "בוא". אלוהים דובר עברית, לפיכך כל מי שרוצה לדבר עם אלוהים - חייב ללמוד בחדר. את זה הרשל יודע, אך לא מבין מה זה "אלף, בית, גימל", על נייר לבן, ולמה אלוהים נתן ליהודים ספר, שצריך להביט בו כל הזמן.

בחדר לא היה טוב; להפך - היה רע מאוד. הרבי מכה את הילדים העשירים הוא מכה חלש, ואת העניים חזק ולעתים קרובות. מהחדר אי אפשר לברוח לפרוודור, לעליית הגג, או להסתתר במלונה של הכלב בחצר. את ראשו של הילד העשיר הרבי מלטף, ואילו על הרשל הוא רק כועס.

לשאול שאלות הרבי לא מרשה, לא לעניים ולא לעשירים. והרשל לא מבין מה זה לקרוא, למה צריך להביט בספר כשהרבי קורא: "בראשית ברא אלוהים את השמיים ואת הארץ... ויקרא אלוהים ליבשה ארץ... ולמקווה המים קרא ים... ויברא אלוהים את האדם... וירא כי טוב".

הרשל יודע, זוכר ואומר, אבל הוא שוגה, כי לייב סיפר לו דבר אחר.

ומה זה הנמלים השחורות הגדולות על הנייר, הסימנים השחורים האלה שלא זזים בכלל ולכל אחד מהם יש שם אחר?

הרבי צועק: "תסתכל בספר". הרבי מכה ואומר: "אתה יכול אבל לא רוצה; תבוא מארה על ראשך - לך לשוק לגנוב כמו לייב שלך". הרבי אומר: "אם אביך שוב לא ישלם, אז אעניף אותך מפה, גם בלעדיך יש כאן די בוץ וסירחון". הרבי מכה, אבל זה לא עוזר. והוא אומר: "לך למשוגע, הוא ילמד אותך לקרוא".

הרשל מכיר את המשוגע ופוחד ממנו. הרבי אומר לו "לך למשוגע" כדי להעליב אותו, כדי שהילדים יציקו לו. אבל הרשל מאמין שהמשוגע באמת ילמד אותו לקרוא. לייב אומר: "אני בחור פשוט, אבל אתה צריך ללמוד".

קריאה היא ודאי דבר חשוב - אם כך אומר לייב, שיודע

ומבין הכל.

אבא שוב לא שילם, והרשל התכעס, והלך מכות עם הילדים, והרבי סטר לו פעם ועוד פעם על הלחי הימני וגם על השמאלי, וגירש אותו מהחדר לצמיתות.

*

להרשל שוב יש הרבה זמן פנוי, והוא יושב לו על המדרגה השלישית שלו. המשוגע הצולע הגיע לחצר. הרשל קם ואמר: "אני רוצה ללמוד לקרוא". בשקט אמר את זה, אך המשוגע שמע אותו, כי פעם הוא היה מורה - מזמן, מזמן, ופעם, לפני שגג הבניין הבוער נפל על ראשו כשהציל ילד - גם לא צלע.

הרשל אמר: "אני רוצה לדעת לקרוא" - והמשוגע מביט עליו ואומר: כן, כן, כן. טוב לימודים זה לחם.

*

יושב הרשל על המדרגה, מחזיק ספר, ולידו יושב המשוגע ומספר לו משהו. חנה הצדיקה מהנהנת ואומרת: "טוב שאימו לא בחיים ולא רואה איזה מלמד יש לבן שלה". שרה העשירה אומרת: "יצמח להיות גנב". אסתר החכמה אומרת: "הרשל כבר ברח פעם מהעיר, שכב בשדה, על הדרך... כעת המלמד יעשה ממנו משוגע גמור".

"אולי כן, ואולי לא" - אומר אברם שֶׁב השיער שזוכר גם את המלחמה וגם את המגפה.

והרבי החדש מסביר:

"כן, כן, כן. הנמלים חיות והאותיות חיות. אפשר לקרוא נמלים, אפשר לקרוא אנשים וגם אלוהים.

כן, כן, כן. את אלוהים צריך לחפש... כן, כן, כן. אלוהים הטוב נמצא במרחקים. כן, כן, כן. אתה לא אמרת שום דבר רע, אלוהים לא פקד להכות ילדים עניים. כן, כן - אמרת אמת. הרבה אנשים משקרים."

- אני צריך כבר ללכת, אין לי זמן!

והמשוגע מלטף את ראשו של הרשל, למרות שלא משלמים לו עבור הלימוד, למרות שאביו של הרשל לא כיבד אותו בשבת בדגים ובוודקה.

והוא אומר:

הוא הלך רחוק וחי במדבר, היו שם אריות ועמים חסרי

תרבות. הוא שכח איך מתפללים - כן, כן, כן. רצה לומר "שמע ישראל", כן, כן. ולא זכר. רצה רק לומר "מודה אני...". כן, כן, כן. ולא זכר. רצה רק לומר "קדיש" - אתה מבין? - "ק ד י ש", וגם את זה שכח.

- ומה? מה עשה?

שואל הרשל, כי הרבי החדש מרשה לשאול שאלות.

- מה עשה?

- כן, כן, כן.

- אתה לא יודע? - הוא דקלם את האותיות.

- רק: אלף, בית, גימל, דלת - כן, כן - דלת. הא, וו, זין.. וכך עד הסוף.

- ומה?

כן, כן. והנה והאותיות מסתדרות מעצמן באוויר למילים, והמילים - כן, כן - לתפילות, והתפילות - כן, כן - שְׁטוֹת מעצמן לשמיים. כן, כן, כן. המלים חיפשו ומצאו את כס המלכות.

- מה זה כס מלכות?

- אין לי זמן. אני חייב ללכת. - קח את פת הלחם - כן, כן.

והמשוגע הולך, בורח, צולע, מדבר אל עצמו, ולאנשים הוא רק אומר: "אני רעב". הילדים מציקים לו. יש לו מקל עבה אבל הוא לא מתגונן.

הרשל כבר לא פוחד ממנו.

*

והרבי המשוגע אומר:

- כשהייתה מלחמה, וטיטוס שרף את בית המקדש...

כן, כן - הייתה שריפה. תשאל את אברם. הוא יודע. כן, כן, כן. כתבי הקודש נשרפו. כן, כן. אבל בעצם לא

- נשרף רק הנייר. - האותיות התעופפו אל השמיים והן חיות. כן - האותיות של התורה הקדושה שלנו, הנצחית, חיות. הבט: "אלף", ושוב "אלף" - גם פה,

ופה. הוכפל מספרן של האותיות הטובות.

- אותיות טובות? - מופתע הרשל.

- כן, כן - טובות. כן.

- אלוהים כעס על היהודים ורצה להרוג אותם. הוא לקח נייר ועט ורצה לכתוב את גזר הדין (מה זה גזר הדין?) כן, כן - רצה לכתוב שהוא ישמיד את היהודים.

- את כולם?

- כן, כן. את כולם - להרוג את כולם, לאבד, להשמיד.

כן, כן, כן. לא להשאיר איש - כן, כן. אבל האותיות לא הרשו. הן מנעו ממנו לעשות זאת כי ברחו והסתתרו.

כן, כן. הן לא הרשו שיעשה דבר-מה רע.

- ולי כבר אין זמן... בערב שוב אגיע לכאן... כן, כן - ואתה תקרא ותחפש את האותיות שהראיתי לך.

האפונה שלך מאחורי הצריף גדלה יפה. מהכדורים הצהובים צומח דשא ירוק. וגם אתה צומח. אותיות הן זרעים קטנים של ידע. מזרעים קטנים צומחים

עצים ויערות - כן, כן, כן. אין לי זמן. הנמלים מתות, וגם אימא מתה וגם העכבר - אבל האותיות חיות

לנצח. כן, כן. אל תהרוג נמלים. האותיות אינן מתות, הן חיות לנצח.

- אני חייב כבר ללכת - כן, כן, כן.

*

הרשל יושב לו על המדרגה השלישית וקורא. קצת הוא מביט בספר וקצת על הסנוניות והנמלים. הסנוניות מתעופפות וחוזרות מהר אל הקן מתחת לגג הבית,

שלקח להן זמן רב לבנות אותו. מעניין לראות איך הן חיות, איך הן מאכילות מהר-מהר את התינוקות שלהן.

הרשל כבר מבין שאם לוחצים באצבע על זבוב או נמלה, אז אחר כך הם לא יזוזו - כי ימותו. הזבוב בורח אבל את הנמלה קל לתפוס עם האצבע. פעם חשב שהנמלה נעלמת מתחת לאצבע, שהאצבע רק נרטבת

קצת, אבל הוא רואה שלנמלה יש גם ראש ורגליים. היא זזה דבוקה אל האצבע, רוצה לברוח ולא יכולה -

כמו תרנגולת קשורה.

פעם חלם שרודפים אחריו ילדים ומישהו רודף אחריו עם שוט, והוא רוצה לברוח ולא יכול. זה היה חלום מפחיד.

גם המסמר במדרגה השנייה זו, אבל המסמר לא חי. וכאן, הנמלה שעל האצבע שלו זזה כבר לאט, זזים רק הראש והרגליים. כואב לה - עוד מעט היא תמות. לכן

כעת הוא רק מביט על הנמלים שמסתובבות להן לפה ולשם, אבל כבר לא מנסה לתפוס או להפחיד אותן, כי אלוהים אמר: "לא תרצח".

והרבי המשוגע אומר:

- כן, כן, כן - לא יפחד איש מרעהו, וכל העופות יאכלו מידי כל אדם.

- כן, כן, כן - ציפורים חופשיות יאכלו גרעינים מידי אנשים חופשיים - כן, כן.

*

זה היה מזמן. לא כל כך מזמן. לפני מאה שנים, אולי קצת יותר. היו לוקחים אז בחורים צעירים לצבא.

בלילה באו לעליית הגג ולקחו את לייב. וגם אז הירח האיר דרך החור שבגג. לייב ניסה להתנגד, בעט, הרביץ,

צעק וקרא לעזרה. והרשל בכה ושום עזרה לא באה. החזיקו בלייב חזק וגררו אותו החוצה.

הרשל נשאר לבדו.

שרה העשירה לא מרשה למלכה לשחק עם הרשל, אבל אברם הזקן עכשיו משוחח אתו יותר.

לייב היה אומר: "את זה צריך לראות, וזה סיפור ארוך". המשוגע חוזר על ה-"כן, כן, כן" שלו.

אברם הזקן מספר לו הרבה על מה שהיה, ועל מקומות רחוקים - וגם הוא חוזר: "זה סיפור ארוך, ועדיין לא הגיע הזמן". המשוגע ולייב תמיד מיהרו, ולאברם הזקן תמיד יש זמן.

הרשל כבר יודע לקרוא ולהתפלל. הרבי מהחדר צדק: "אתה יכול, אבל לא רוצה". עכשיו אני רוצה!

- לרצות, זה חשוב מאוד - אומר אברם - אם מישהו יודע אבל לא רוצה, הוא לא ימצא לא את אלוהים, לא אנשים ולא את עצמו (מה זה?). ואם מישהו רוצה אבל

עדיין לא יודע - הוא ילמד וגם ימצא.

הרשל רוצה להיות משה רבנו - רוצה למצוא תפילה שיש לה כוח לתת ליהודים מן ומלאכים. ושוב הוא יוצא לדרך, אך הפעם כבר לא לבד. אז הוא היה קטן -

ולכן לא הצליח.

יבואו איתי יהודים - ילדים, נשים, זקנים וצעירים. אקח איתי את העניים והעצובים, אלה שלא פוחדים מהמדבר ומהאריה, לא מעמים פראיים ולא מעקרבים.

ובראש ילך הוא - הרשל הנביא.

אדע את הדרך ואכיר את העמים והערים, אוביל את היהודים לארץ שיש בה לחם, דבש וענבים.

אברם מהנהן בראשו השֶׁב ואומר: "או שכן, או שלא - הצעיר הזה, כל החיים לפניו".

*

אברם הזקן אומר:

-העיר שלנו קטנה ובתיה נמוכים. אין כאן מלומדים גדולים. ואתה הרשל - יש לך ראש טוב, ומי יודע: אולי תהיה כוכב בארץ ישראל. במרחקים יש ערים גדולות שגרים בהן אנשים מלומדים. אחד חוקר ספרים עתיקים, אחר מרפא חולים וזקנים, השלישי בונה בתי אבן גבוהים. בבית אבן כזה נמצא עכשיו לייב שלך - אבל אל תחפש אותו, כי עכשיו אתה בן יחיד לאביך, ואת לייב ממילא לא תמצא.

ואברם ממשיך ואומר:

-פלשתינה רחוקה ועדיין לא הגיע הזמן. לא טוב שילד קטן כמוד יסתובב בדרכים מחוץ לעיר - כלבים עלולים לנשוד אותך, סוסים עלולים לדרוס אותך, או שאנשים רעים יכו אותך. כשתגדל - אביך ייקח אותך לשם. אבל להרשל אין סבלנות לחכות. החורף היה ארוך, הערבים והלילות היו ארוכים חשוכים. את זה צריך לראות: חנוכה בלי נר אחד, פורים בלי גרגיר פרג אחד, ופסח בלי פירור מצה.

וכשהשמש הודיעה שהאביב כבר כאן, והשלוליות כבר התייבשו מעט - הרשל שוב יצא לבדו לדרך. הוא נעדר זמן רב. זה סיפור ארוך - מה ראה, את מי פגש וההרפתקאות שחוה. עדיין זה לא הזמן. כן, כן, כן. הוא חזר. חזר אל אברם, אל המשוגע, אל אביו כשהגיע לשבת. הפעם לא חלה בחצבת, אך היה מאוד עייף וחלש.

ואחר כך - כן, כן, כן - אחר כך יצא הרשל אל העולם הגדול בפעם השלישית. ואז כבר לא היה אבא, לא אברם ולא המשוגע שלימד אותו לקרוא. אנשים אמרו כל מיני דברים: שצוענייה נתנה לו מטבע זהב לדרך, שהונגרי נתן לו שטר, שאלוף משנה מצבא הצאר שיחק אתו שח והפסיד.

הרשל למד בבתי ספר רבים, ראה הרבה ערים גדולות וגר בהרבה בתי אבן גבוהים. אבל לא הצליח להגיע לארץ ישראל. כן, כן, כן. הוא כבר לא ילד קטן, הוא מבין שעדיין לא הזמן.

זה היה מזמן. בעצם לא כל כך מזמן. כן, כן...

*

עכשיו קיבלתי מכתב מפלשתינה, אבל לא מהרשל. הרשל כבר מזמן לא בחיים. קיבלתי מכתב ארוך מבחור צעיר אחר, וכותב הוא כך: "אני עובד בפרדס. שעות ארוכות ושקטות. אני קורא כאן מעט, ולא מדבר הרבה. השתנית. אני מתחיל להבין את הכפר... הציפורים הן ידידותי, הן אמיצות וכלל לא פחדות. עכשיו עונת הקינון, ובבוקר אני מבקר אצל ההורים בעלי הכנף ומברך אותם: 'מזל טוב'. אני רואה דברים רבים שפעם רק קראתי עליהם בספרים. כשאני משקה את העצים בפרדס אני רואה איך הנמלים המבוהלות מנסות להציל ביצים - את הדורות הבאים... חתולה לבנה משחקת עם גוריה, מלקקת, מריחה והודפת אותם ממנה כשהם באים לינוק. בשביל עומדת לטאה יפה; אני שורק והיא מרימה את ראשה ומקשיבה. בעמק מאחורי הפרדס מזהיבה החיטה... החיים בכפר יפים ומעניינים. למדתי איך לבטא אהבה בשתיקה. למדתי כאן הרבה: אני קורא את העולם והחיים".

כן, כן. מכתב. את זה צריך לראות. אני נזכר באחיו, באחותו ובו עצמו כפי שהיה לפני שנסע. אחר כך נזכרתי בסיפור על הרשל, על המדרגות שלו, על הנמלים, על שלושת מסעותיו לארץ ישראל.

את הסיפור הזה סיפר מזמן אדם שכבר אינו בחיים, על אנשים שאינם בחיים זה מאה שנה, וחזרתי עליו בקצרה ככל שיכולתי: סבא, אבא, נכד ונין - ארבעה דורות - זה סיפור ארוך. כן, כן, כן.

2022

תרגמו: יהודית מאיר ויצחק גורפינקל
ערכה: חנה הרציג

סיפורו של יאנוש קורצ'אק בתרגום ראשון לעברית
נדפס בעיתון ידיעות אחרונות במיוחד ליום השואה
הבינלאומי 27.1.2023.

לחפש את יאנוש קורצ'אק בקצרי

ציטוט מקטלוג התערוכה:

"קורצ'אק השכיל תמיד לראות לעומקה של נפש האדם. הוא לכד את התמצית האנושית ביסודו של כל אדם, ותיאר תופעות חברתיות, התנהגויות שונות, והיה רגיש ליחס החברה כלפי החלשים שבה - ילדים יתומים בפרט וילדים בכלל, נשים, עניים - מי שלחברה קל לזלזל בהם ולהתעלם מזכויותיהם".

טיול בגליל ובגולן בדרך אל קורצ'אק

אנחנו, קבוצה מעמותת יוצאי לובלין וסביבותיה נסענו להשתתף בהשקת הסיפור שתרגמו חברינו יהודית מאיר ויעקב גורפינקל. בדרך לקצרין טיילנו באתרים מרתקים בצפון הארץ - מוזיאון הצ'רקסים בכפר כמא, סיפור התמרים בחוות כנרת, טעימות יין ביקב רמת הגולן, עתיקות בזלת מתקופת המשנה, אתרי קרב קורעי לב במלחמת יום הכיפורים והכפר העלאווי רג'ר. בהגיענו לעיר קצרין קיבלה את פנינו מנהלת המכון דליה טאובר בלבביות, בשמחה, במאור פנים ובארוחת ערב טעימה.

לפני כשנה פנתה אלינו הגב' דליה טאובר, יו"ר המכון החינוכי הישראלי ע"ש יאנוש קורצ'אק ובקשה לתרגם את הסיפור "שלושת מסעותיו של הרשל" שכתב יאנוש קורצ'אק וטרם תורגם לעברית.

צביקה שולמן היו"ר של העמותה שלנו בקש ממני ומיצחק גורפינקל לתרגם. דליה טאובר מסרה את שני התרגומים לעריכה לד"ר חנה הרציג, עורכת, חוקרת ומבקרת ספרות.

ביום השואה הבינלאומי ב-27 בינואר 2023 הודפס הסיפור במוסף "ספרות ותרבות" של עיתון "ידיעות אחרונות".

(יהודית מאיר)

בחודש ספטמבר חגג המכון החינוכי ע"ש קורצ'אק בקצרין את השקת הסיפור המתורגם יחד עם פתיחת תערוכה בהשראת סיפוריו של קורצ'אק. אמניות ואמנים יוצרים ברמת הגולן וברחבי הארץ בחרו סיפורים קצרים ונתנו להם פרשנות חדשה בדרך של ציור, פיסול, פסיפס, תפירה, צילום וכתביה.

אברהם רייזן ומשפחתו - לב ליבה של תרבות היידיש

האב, **קלמן רייזן (יק"ר)** מפלך מינסק שברוסיה הלבנה, היה סופר ומשורר עברי ויידי. ב-1894 חיבר את ספר השירים העברי "יונה הומיה". ילדיו: **אברהם, שרה וזלמן רייזן (רייזען)** גדלו בעולמה של תרבות היידיש, בנו והעשירו אותה. הם היו בניה ובניה של תרבות היידיש.

שרה רייזן (1885-1974)

משוררת, סופרת ומתרגמת. היגרה לארצות הברית בשנת 1933 והתגוררה ברובע ברונקס שבעיר ניו יורק.

זלמן רייזן (1887-1939?)

פילולוג יידיש, היסטוריון של הספרות, עורך ומתרגם ליידיש, מבקר, סופר ועיתונאי.

מפעלו החשוב ביותר הוא הלקסיקון המלא לסופרי היידיש, "הלכסיקון לספרות יידיש, עיתונותה ובלשנותה". הלקסיקון נדפס בארבעה כרכים בשנים 1926-1930 ומשמש עד היום כמקור חשוב, עשיר ואמין לתולדות ספרות יידיש שלפני השואה.

זלמן רייזן ישב מרבית שנותיו בוויילנה, שבה ערך והוציא ספרי לימוד ביידיש, ספרי דקדוק, אנתולוגיות, ביקורות ועוד.

היה בין יוזמיו ומייסדיו של הארכיון והמכון המדעי לתרבות יידיש, ייו"א (YIVO).

כמתרגם הרבה רייזן לתרגם ליידיש מלשונות אירופה. בין תרגומיו: "רובינזון קרוזו" של דפו, משירו וסיפוריו של לרמונטוב, מארק טוויין, דוסטויבסקי,

הנס כריסטיאן אנדרסן, גי דה מופסן, היינריך היינה ואחרים. הוא פרסם למעלה מ-50 כרכי ביקורת, תרגומים ואנתולוגיות, אך עד היום לא תורגם לעברית אף ספר מספריו.

נרצח כנראה ב-1939 (לאחר פלישת ברית המועצות לליטא), אם כי יש המאחרים את שנת הוצאתו להורג ל-1941 (לאחר כיבוש וילנה בידי הגרמנים).

אברהם רייזן (1876-1953)

משורר יידיש, מספר, סופר ילדים, מחזאי, עורך ועיתונאי.

מהסופרים האהובים ביותר על המוני העם.

היה בין חברי הקבוצה של סופרי יידיש שהתקבצו בוורשה ליד י"ל פרץ.

בשנת 1908 השתתף רייזן באירוע המכונן של תרבות היידיש, ועידת צ'רנוביץ, שבה הוכרזה היידיש כלשון לאומית יהודית.

שיתף פעולה עם אחיו הצעיר, זלמן רייזן - מחבר הלקסיקון הגדול והשלם של סופרי היידיש.

בשנת 1911 היגר לארצות הברית והשתקע בניו יורק עד סוף ימיו. היה דמות בולטת בעיתונות ובספרות היידיש החדשה. שיריו הולחנו והפכו לשירי עם מוכרים, שהושרו על ידי ציבורים גדולים של דוברי יידיש.

בין שירי העם שלו בולטים שירי המחאה והמהפכה.

מתוך ויקיפדיה

א געזינט זאלפע-אכט

א געזינט זאלפע-אכט,

און בעטן נאָר צוויי -

און קומט אן די נאָכט,

וואו שלאַפן דאן זיי?

דריי מיטן מאָמן,

און דריי מיט דער טאַטען -

הענטלאך און פיסלאך,

געפלאַכטן צוזאַמן.

און קומט אן די נאָכט,

מען דארף זיך אויסבעטן,

דאן הויבט אן די מוטער

דעם טויט אויף זיך באטן.

זי מיינט מיט אן אמת -

עס איז נישט קיין וואונדער:

אויך ענג איז אין קבר,

דאך ליגט מען באזונדער.

שמונה נפשות במשפחה

בית-אָב שְׁל שְׁמוֹנָה,

ומטות רק שְׁתַּיִם.

היֵךְ וְנִיחוּ רֵאשִׁים

עם לֵיל?

שְׁלוֹשָׁה עִם הָאֵם,

שְׁלוֹשָׁה עִם הָאָב,

דֵּיִם, רְגֵלִים

שְׁלוֹבוֹת יְחָדִיו.

וּבבוא עֵת הַצֵּיֵעַ

מטות עם לֵיל -

אָז אֵם הַבָּנִים

לְמוֹתָהּ תִּפְלָל.

בְּתַמִּים כֶּךָ סוֹבְרָה הִיא:

כְּלוֹם אֵין זֶה פְּשׁוּט?

גַּם הַבּוֹר אֶמְנָם צַר,

אָךְ שׁוֹכְבִים בּוֹ לְחוּד.

תרגום: דניאל לייבל

תרגומים

פטיש פטישי / אברהם רייזן

פטיש פטישי הַדְּ וְהַדְּ,
תקע מסמרים, הַדְּ לְרַב.
בבית הלחם אֶזְלָה,
צרות רק צרות עד אין סוף.

פטיש פטישי הַדְּ וְהַדְּ,
הכה חיש מהר, חיל תגביר.
עלי להכין עד מחר
נעלים לבת הגביר.

פטיש פטישי הַדְּ וְהַדְּ,
קרובה שעת חצות לעבר.
קבדו העינים מראות,
תן פת, הַה אֵלַי, עֶזֶר.

פטיש פטישי הַדְּ וְהַדְּ,
ראי מנדי אל תפל.
ברעב בלעדיך אָגוּע
הָזוֹן וּמְפָרְנֵס אֶת הַכֹּל.

תרגום: חיים בנציון אילון-ברניק

הכה פטישי / אברהם רייזן

הכה, פטישי, הַדְּ וְהַדְּ
הכה על ראשי מסמרים.
בבית פת לחם אֶזְלָה;
אין כלום בלעדי יסורים.

הכה, פטישי, הַדְּ וְהַדְּ
עוד רגע יבוא חצות ליל,
עיני נסגרות מלאות,
עזרני, אמצני נא, אֵל.

הכה, פטישי, הַדְּ וְהַדְּ
היה נא זריז ומהיר;
עלי להכין למחר
את זוג נעלי בת הגביר.

הכה, פטישי, הַדְּ וְהַדְּ
אל נא מנדי תשמיט.
אתה לי מבין יחידי;
אני בלעדיך כַּמֵּת.

תרגום: אברהם לוינסון

צום העמערעל / אברהם רייזן

א, העמערעל, העמערעל, קלאפ!
קלאפ שטארקער אַ טשוועק נאָך אַ טשוועק.
קין ברויט איז אין שטוב שוין נישטאָ,
נאָר צרות און לייד אָן אַן עק.

א, העמערעל, העמערעל, קלאפ!
דער זייגער, ער שלאָגט שוין באַלד צוועלף.
די אויגן, זיי מאַכן זיך צו -
גיב כוחות, אוי גאַטעניו, העלף!

א, העמערעל, העמערעל, קלאפ!
שלאָג שטארקער די טשוועקעס, שלאָג גיך!
ביז מאַרגן מוז פֿאַרטיק שוין זיין
דער גבירהטעס טעכטערלס שיד.

א, העמערעל, העמערעל, קלאפ!
ניט גליטש פֿון מיין האַנט זיך אַרויס!
מיין איינציקער שפּייזער ביסטו,
פֿון הונגער אָן דיר גיי איך אויס!...

1897

חברים מספרים על אברהם רייזן

משורר הדלות והרחמים

דניאל לייבל:

אברהם רייזן

שיריו היו מושרים בפי העם לעתים תוך שכחת שם המחבר. סיפוריו הקצרים והנלבבים מהווים השראה לכותבים שבאו אחריו. במה זכה רייזן שרישומו יהא ניכר גם מעבר לתודעת בני דורו? - כי יש ביצירותיו נימה אנושית פשוטה, טבעית ונוגעת ללב. כוחו של אברהם רייזן באמיתו ובפשטותו. הוא ליווה את הפועל היהודי בשירי מאבק לאין ספור. שיריו הושרו באסיפות המונים. רייזן היה משורר הדלות והרחמים. להם הקדיש את מיטב שירתו.

יעקב פיכמן:

מתוך אישיותו, כמו מתוך שירתו, האירה ענוות אדם, ענוות לב. וזאת ההתאמה הגמורה שבין האדם ושירתו הייתה הקו הבולט ביותר, היקר ביותר בדמותו. היא שקרבה אליו, שמשכה עליו חוט זה של חן אנושי, של ישרות אנושית, שהם יקרים לא פחות מכל "גינוני מלכות" של אחרים.

יואל מסטבוים:

רייזן אמר: לעתים כל צער העולם מכונס בזוג נעליים קרועות. אין מרחב ברייזן. יש בו צמצום. ואם זה חיסרון - האמת ממלאת את החיסרון. הצבע המסויים אצל רייזן - אפור. והנעימה המסוימת - סתיו. לא קיץ בתוקפו, לא חורף בתוקפו. "האנשים המתוארים הם כמהלכים בגשם" - אמר י. ל. פרץ.

אושרם של גיבוריו אינו אושר גדול ביותר, אסונם אינו אסון גדול ביותר. גורלם גם הוא במזל סתיו. והדיבור על הגיבורים ומעשיהם הקטנים וביחוד דאגותיהם הקטנות הוא דיבור לירי אינטימי, בלא כובד של שפע פיוטי, בלא עומס של אמנותיות מפתיעה. התאם-אורות והתאם-צלילים לחלל האוויר הבהיר-כהה של החדרים בעליית הגג, שחלונותיהם הקטנים הם אמנם מחסום בפני עוז השמש בקיץ, אך גם מסתור בפני עוז-צינה בחורף, ואווירם כאילו משומר בו נצח-הסתיו...

עוד על אברהם רייזן

מתוך הבלוג של דוד אסף עונג שבת (עונ"ש) - 14.7.2017

אבישי ליוביץ'

'אלה שמות': קוריוז מחיי מושבה חקלאית יהודית בברית המועצות

כאות הוקרה לכבודו התקבלה החלטה לשנות את שם המושבה מ'טרוצקי' - כמתבקש - ל'רייזנפלד' (שדות רייזן), על שם 'הסופר הפרולטרי היהודי הגדול' אברהם רייזן.

זמן לא רב אחר כך פרצו בארץ ישראל מאורעות תרפ"ט. התעמולה הקומוניסטית ניסתה להציג את הפרעות הללו כפעולות אנטי-אימפריאליסטיות. או אז נשבר רייזן, ניתק את קשריו עם היומון הקומוניסטי האמריקני בידיש פֿרעהייט (דרור), וכתב מאמרים נגד התעמולה האנטי-יהודית של העיתונות הקומוניסטית. רייזן הוצג בברית המועצות כעריק ובוגד שפוגע באינטרס המעמדי של הפועלים היהודים.

וכך נאלצו המתישבים היהודים ברייזנפלד לבחור שם חדש למושבתם, בפעם השלישית תוך שש שנים. נמנו וגמרו שהפעם לא יקראו למושבה על שמו של איש חי... ליתר ביטחון הם בחרו בשם כשר למהדרין: 'ראַטנפֿלד' (שדה המועצה, שדה הסובייט).

הבלוג של דוד אסף -
עונג שבת (עונ"ש)

לגישה מהירה,
יש לסרוק את הברקוד באמצעות
מצלמת הטלפון הנייד וללחוץ על
הקישור שמופיע על המסך

בשנות העשרים של המאה הקודמת התקיימו בחצי האי קרים ובפלכי רוסיה החדשה לשעבר (דרום אוקראינה של היום) מאות יישובים חקלאיים. חלק מהיהודים שעזבו את העיירות בליטא ובפולין והיגרו דרומה הצטרפו למושבות היהודיות הוותיקות, שמקצתן הוקמו כבר במחצית הראשונה של המאה ה-19.

תהפוכות הפוליטיקה הסובייטית משתקפות היטב בפרשה משעשעת מאותה תקופה. אפשר לכתותה 'פרשת שמות'...

בשנת 1923, עת ליאון (לב) טרוצקי, מייסד הצבא האדום, היה בשיא כוחו, הוענק השם 'טרוצקי' לאחת המושבות החדשות. אך לא עברו שנים הרבה וסר חנו של טרוצקי. בנובמבר 1927 הוא סולק מן המפלגה ונשלח לגלות בקזחסטן, וב-1929 גורש מברית המועצות.

בסוף שנת 1928 הגיע לביקור בברית המועצות הסופר והמשורר אברהם רייזן, מן הנודעים בקרב סופרי יידיש באותם ימים, אשר צידד בקומוניזם. אנשי הייבסקציה¹ ביקשו לטפח יחסים טובים עם סופרים יהודים מחוץ לברית המועצות שהיו בעלי השקפות קומוניסטיות, ורייזן - יליד קוֹיִנְדֵנוֹב (פלך מינסק) שהיגר לארה"ב בשנת 1911 - זכה לקבלת פנים חמה.

¹ הַיִבְסְקָצְיָה הייתה המחלקה היהודית של המפלגה הקומוניסטית הסובייטית, שהוקמה כמתחרה למפלגות הציוניות ולבונד, במטרה לדכא הדת ו"הלאומנות הבורגנית", להחליף את היהדות המסורתית ב"תרבות פרולטרית" ובמטרה להנחיל את רעיונות הדיקטטורה של הפרולטריון למעמד הפועלים היהודי.

טל גטרייטמן

אורות עמומים בין אהרונסון 29 בתל-אביב ללוברטובסקה 29 בלובלין ארבעה שיעורים שלמדתי בלובלין כדור שלישי לשואה

בדומה לרבים מהתלמידים בשכבה שלי בבית הספר התיכון, חשתי לאחר החזרה מהמסע לפולין תחושה ברורה: "לפולין לא נחזור לעולם!"

אנחנו הדור שבגיל ההתבגרות שלו הסכר נפתח. עדויות הניצולים חלחלו אלינו מכל עבר ללא צנזורה; תוכניות וסדרות על השואה הוקרנו בטלוויזיה ללא אזהרה מראש; השואה חקוקה במוחי בדימויים קשים של שחור-לבן. מדי פעם, לאחר צפייה בחומרים קשים, סבלתי מסיוטים. הייתה בי משיכה לנושא השואה ולזוועות, ובד בבד חשתי פחד ורתיעה.

לפני נסיעה לגרמניה במסגרת חילופי משלחות נוער הזמנתי לביתי גבר זר, ניצול שואה, כדי שיספר לי את סיפור חייו. דמיינו את פניה של אמי אשר נכנסת לבית ורואָה גבר מבוגר יושב בסלון, מנהל שיח ער עם פֶּתָה על הזוועות שעבר במחנה השמדה בהיותו נער. הטראומה לבשה צורה גרפית, ולדור שלנו סיפרו והראו הכול באופן ישיר.

אם כך, מדוע חזרתי לפולין?

לפולין הגעתי אחרי שהמצפן האישי שלי אבד, והחיים לא הסתדרו לי בשום היבט. בדומה לכל בן אדם "נורמלי", יכולתי לטוס לתאילנד או למקדש בהודו ולנסות למצוא תשובות. אולם אז הגיעה

הצעה מטל שוורץ, חברתי שבמשך שנים חיה על הקו ירושלים-לובלין עד שעברה לפולין "רשמית", לעבוד במרכז "שער גרודצקה - תיאטרון NN". היא הציעה לי לבוא, לחוות, להרגיש, לחפור, ואולי למצוא את הסיפור המשפחתי שלי בעיר לובלין. הצעה זו הובילה לטוויסט בעלילת חיי. לפתע דבר לא נראה מקרי. הבנתי שהשמעות של להגיע ללובלין, לשורשים שלי, היא להגיע אל עצמי ולמצוא את המצפן שאבד.

הכול הסתדר: עזבתי את הדירה בתל-אביב שגרתי בה במשך שנים רבות (ברחוב אהרונסון 29), עזבתי גם את מקום עבודתי ויצאתי לדרך - נטולת מחויבויות - כדי למצוא את עצמי מחדש במקום הזה של השחור-לבן. טל, זו שהצהירה בגיל 17 כי לפולין לא תחזור לעולם, מצאה את עצמה נוסעת בגיל 37 במונית שירות צפופה מוורשה ללובלין וחושבת לעצמה: "האומנם?"

לרקע הלובלינאי שלי אחראי סבא שלי, אהרון (רומן) גטריידמן. מערכת היחסים ביני לבין הסבא שלא הכרתי, אפופת מסתורין; היא כוללת מסרים הצצים בדיוק כשאני הכי זקוקה להם - החל באלבום תמונות הנמצא בעליית גג בירושלים וכולל תמונות של סבי מלפני השואה, וכלה בקלטת אודיו ששמעתי בה לראשונה בחיי את קולו. בהקלטה הוא פונה לאחינו שחי במשך

תמונות מפוזרות על השולחן
Pictures scattered on the table

ושני אחיו. הם שרדו הודות לתושייה ולאומץ רב לברוח ממש בתחילת הכיבוש הנאצי, עוד בטרם היה ברור לאן נושבת הרוח. את מסע השורשים שלי ליווה הצוות המיוחד של תיאטרון NN. המסע החל בסיוור מעמיק במקום שמספר את הסיפור של כל יהודי העיר, לרבות את הסיפור של בני המשפחה שלי: הרחובות שצעדו בהם, מקומות שחגגו בהם, מוסדות תרבות שאהבו. העיר היהודית נפרשה מול עיניי, ויכולתי לראות, לשמוע ולהרגיש אותם.

תקופה בארצות הברית. "אני רוצה כבר הרבה זמן שתשלח לי גלויה", שמעתי אותו אומר, "אנחנו לא זרים".

לקחתי את התמונות מהאלבום על מנת להכיר דרכן את הסיפור שלו. לא ידעתי עד כמה הן יהיו חלק מהסיפור שלי.

סבא שלי, אהרון גטריידמן, נולד בלובלין ברחוב לוברטובסקה 29 בשנת 1918. הוא גדל במשפחה בת שמונה נפשות, משפחה ששרדו ממנה הוא

סבי (באמצע), בחור אופנתי בעל טעם טוב, עם חברים
My grandfather, a good taste fashionable guy, with friends

היה חזן בבית הכנסת. מרים, אחותו הגדולה ממנו שברחה איתו, הייתה אישה פורצת דרך: הייתה לה תעודת בגרות, היא רצתה ללמוד באקדמיה ועבדה כמורה פרטית לצרפתית). את החגים, כך שמעתי בעדויות, הם אהבו לחגוג גם עם השכנים הנוצרים ולחבר בין שתי התרבויות. הם טענו כי לא חוו אנטישמיות, ואף נהגו להשתמש בשמות פולניים.

התמונות מראות את לובלין של פעם: רחובות ובתי קפה הומים, אגמים מופלאים, חבורות של צעירים מבווישים ונרגשים בבגדי ים. כמעט אפשר לשמוע את הקולות הצוחלים, את רחשי העיר התוססת אל מול הטבע התוסס לא פחות. החיים נראו יפים אז בלובלין. המילים שסבי כתב על גבי התמונות, ביטאו צער. קראתי אותן והרגשתי את געגועיו: האם ישוּבו אי פעם כולם להיפגש על שפת האגם? לצערי, התשובה ידועה לנו היטב.

שיעור שני: לא לכל שאלה יש תשובה

כיום רחוב לוברטובסקה הוא לא בדיוק מוקד משיכה לתיירים בלובלין. הבתים אפורים-חומים, השוק הישן נושק אליו, בפינת הרחוב שיכורים שרים שיר בשפה שאני לא מבינה. "יש פה המון משפחות מצוקה", הסבירו לי, "תשתדלי לא לדבר עם אף אחד. בטח שלא לספר על המשפחה שלך, כי אף אחד ממילא לא יבין מה את רוצה". אני עומדת שם מול הבניין - אז מספר 29, כיום מספר 55. מה חושבים הדיירים שמתבוננים בי מאחד החלונות? עוד משוגעת שמחפשת תשובות?

שיעור ראשון: יש חיים לפני המוות

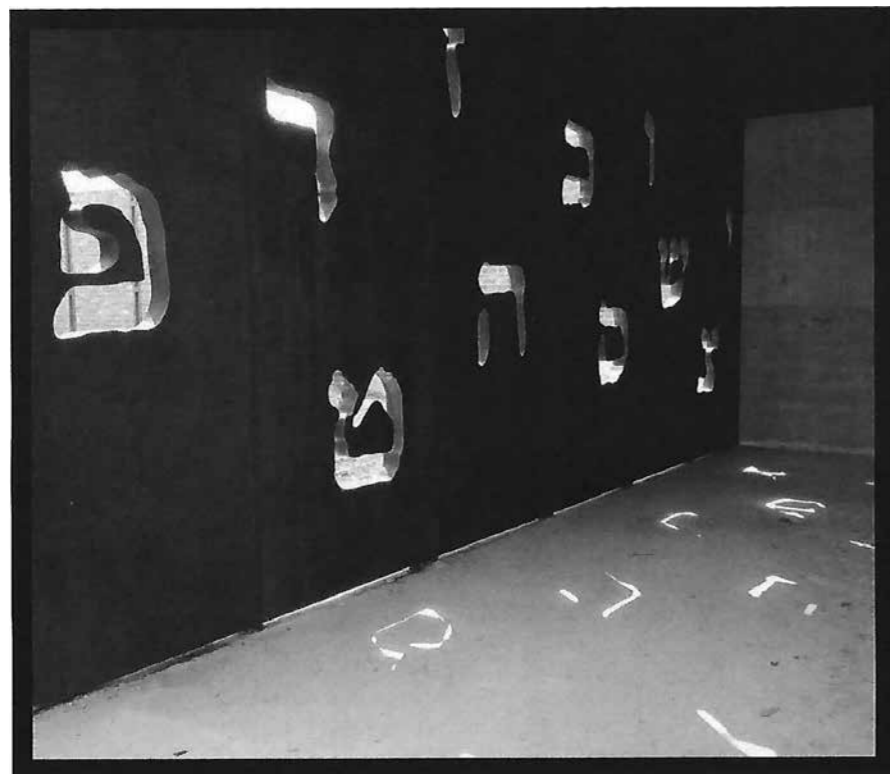
יום שישי בצוהריים, גשום בלובלין. תמונות מפוזרות על גבי השולחן, אורות ניאון בוהקים מעל. מרצין פדרוביץ', עובד במחלקה האיכוןוגרפית של תיאטר NN וחוקר היסטוריה מדופלם, מתבונן בתמונות. הוא נעזר באמצעי ראייה משוכללים ומספר לי מה אפשר ללמוד מהתמונות על סיפורו של סבי. מרצין לומד מהבגדים שסבי לבש, מהמילים שהוא כתב, ואפילו מסוגי הקצפות שרואים בתמונות. ישבו במשך כארבע שעות וחקרנו. בנינו דמות וקראנו את מילותיו הכתובות של סבי, מילים שהעידו על ימים יפים יותר.

לובלין היא עדות חיה לחיים שלמים שהיו ונמחקו. בלובלין הבנתי שמעולם לא למדנו על החיים הללו בשיעורי ההיסטוריה בבית הספר. דומה כאילו החיים שלפני השואה נמחקו בקלות, כאילו לא היו קיימים לפני כן. לכאורה היהודים המופיעים בתמונות ב"שחור-לבן" נולדו ישר לתופת. מה למדנו בשיעורי היסטוריה פרט לנתונים יבשים על שנים ומספרי נרצחים? למדנו בלי להעמיק בתהליכים, בלי לדעת כיצד הגיעו היהודים לפולין ואילו חיים היו פעם. לובלין הוכיחה לי אחרת: היו חיים, ועוד אילו חיים!

למדתי על אדם שאהב את החיים, שהיה מוקף בחברים וחברות. סגנון לבושו המודרני מאוד העיד על בחור אופנתי בעל טעם טוב. מהתמונות אפשר ללמוד שהוא הסתובב גם בצד הנוצרי של העיר. סבי לא היה דתי, והסיפורים מעידים שבא ממשפחה מודרנית מאוד ופתוחה (אחיו הבכור

הקלות הבלתי נסבלת של השתוללות הרוע הנאצי באירופה, הבהירה לי כמה מסוכן להיות פסיבי. מישהו קיבל אחריות על מישהו, זה הציל חיים. משה גטריידמן (אביו של סבי) קיבל אחריות לגורלם של סבי, אחותו ואח נוסף והורה להם לברוח מלובלין. סבי קיבל אחריות על אחיו, והשרשרת נמשכת. השיעור חייב להיות מיושם גם בעת שגרה, גם בארץ. לקבל אחריות לכאב של האחר, לקבל אחריות כשיש אי-צדק בסביבה שלנו. כך עושות האמיצות בינינו שמעיוות להתלונן על מטרידנים, כך עושה מי שמעניק אוכל וכוס של תה חם לחסר בית ומציע לו בגד חם.

למדתי את זה בייחוד מהפולנים שרוצים לספר, לתעד ולשמר את הסיפורים הקשים. הם החליטו לקבל אחריות.

אומשלגפלאץ
Umschlagplatz

שיעור שלישי: פסיביות היא תכונה מסוכנת

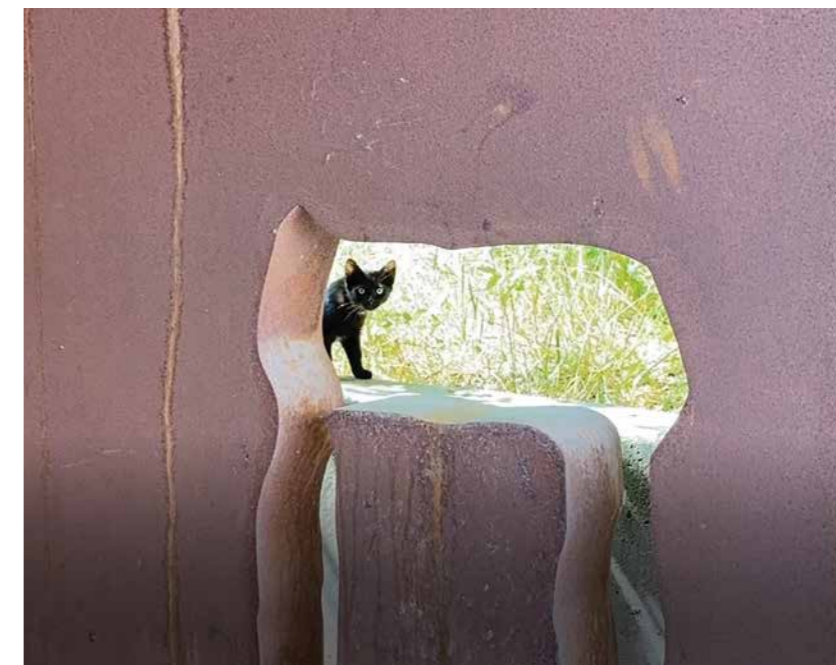
לובלין מבלבלת. לכאורה הכול נשמר בה נקי ויפה כפי שהיה, אבל קשה לדמיין את הזוועות שהתחוללו ברחובות - החל בסיפור הטרגי של בית היתומים בעיר העתיקה וכלה בבניין בית הספר למשפטים, שם שכנה המפקדה הראשית של מבצע ריינהרד אשר ממנה ניהלו את מחנות ההשמדה. ענן אפור ומפחיד שאין לו תיעוד; ואם כן, הוא קל ביותר. אילולא אנשי תיאטר NN ופרויקט ההנצחה שהם עשו בעיר, אף אחד לא היה יודע מה קרה בלובלין. זה נקרא "לקבל אחריות": לספר את האמת, לחשוף אותה גם אם זה לא נעים לעירייה או לממשלה.

ממני: מי עמד? מה אמרו? מה לבשו? מה חשבו? ומה דמיין לעצמו סבי בעת שהיה במנוסה בדרך לא דרך? חשבתי על המשפחה שלי, על האנשים שאני אוהבת. אומרים שלאחר שנעשים הורים, מבינים יותר את השואה ואת גודל הטרגדיה. אני לא אימא, אבל מחוברת מאוד למשפחה שלי. מנקודת מבט בוגרת יותר המחשבה שמי מהם יהיה בחוסר אונים כזה, משתקת אותי מפחד. אני לא מסוגלת להשלים את המילים אפילו בכתיבה.

באמצע האומשלגפלאץ, בין האותיות באנדרטה שהקימו אנשי תיאטר NN, צץ חתול. הוא התבונן בי והתקרב. רציתי לשאול אותו: למה? למה האנושות רעה כל כך? למה מלחמות משתוללות עדיין בעולם? אבל הוא רק התמתח קלות, הרים זנבו ויילל. למה כבר ציפיתי ממנו, הוא רק חתול. ומבני אדם אפשר לצפות לתשובה? בסיטואציה כזו עדיפים אלפי חתולים על אנשים.

חצר הבניין גדולה. יש בה מדרגות שמטות לנפול אל איור גרפיטי מקסים וגינה מושקעת. מה נותר מן היופי המתואר בסיפורים? באיזו מהירות הכול השתנה. אדם קם בבוקר ובורח, ומאז לא רואה את המשפחה שלו. כמה קל לכתוב, כמה קל לרצוח וכמה קשה להפנים.

מהרחוב הגדול, שהיה מלא חיים, עברה המשפחה אל סמטאות הגטו אשר הוקם בין הבתים הישנים בלובלין. אני חושבת על בני משפחתי צועדים תשושים ועייפים אל האומשלגפלאץ; ואני חושבת על הדרכים ביערות אשר סבי, אחותו ואחיו צעדו והסתתרו בהם - לא יכולים לדמיין או לשער מה קרה. רובה המוחלט של המשפחה נשלח אל מחנה המוות בלז'ץ. זה היה אחד הימים הכי קשים שחוויתי במסע הזה. החיים והמוות התערבבו לי באותם הסיפורים. אני מאמינה באנרגיות של מקום ומילים. כבדות עטפה אותי, והראש שלי כאב עד אין סוף. השאלות לא הרפו

בין האותיות של האומשלגפלאץ צץ פתאום חתול
Suddenly a cat emerged between the letters of the Umschlagplatz

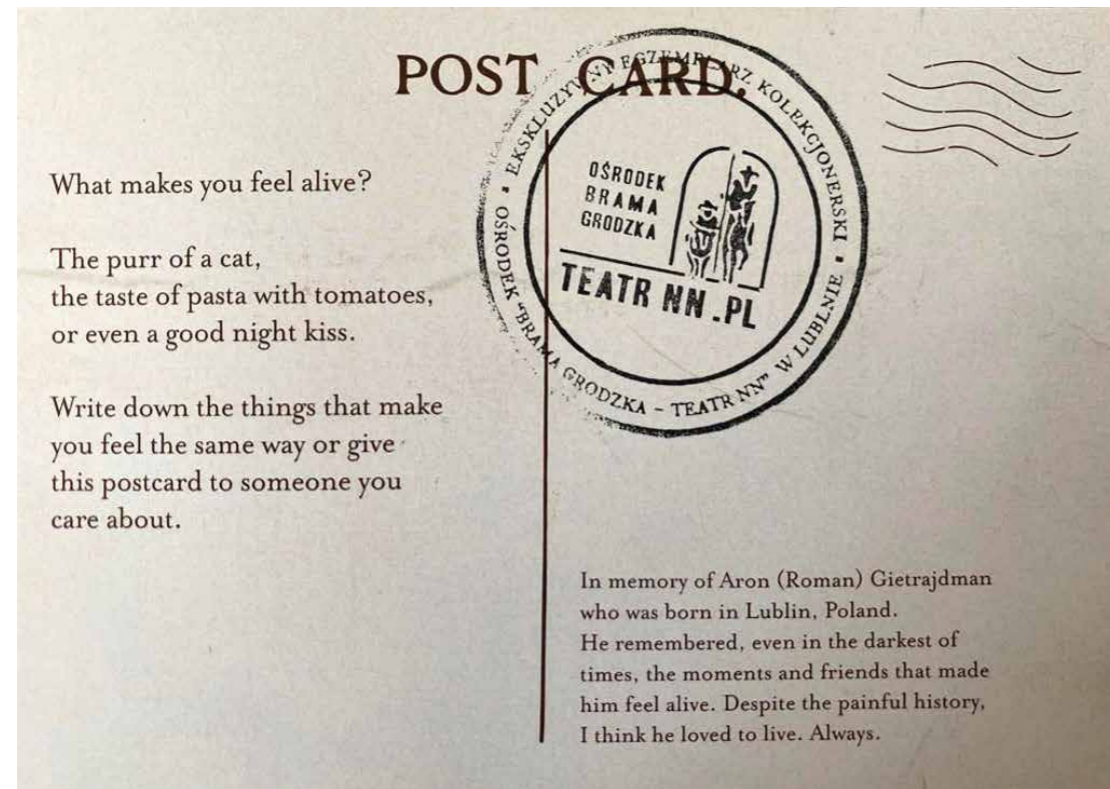
תמונת סבי עם חברים מול הבניין שהתמונה צולמה בו

The picture of my father with friends in front of the building where the picture was taken

מקפצת באוויר בעת קבלת הגלויות

Jumping in the air while getting the postcards

"פרויקט הגלויה"

"The postcard project"

שגורמים לנו להרגיש ממש חיים. בימים אלה הגלויות מפוזרות בכמה מוקדים בלובלין, והן יגיעו משם לאן שהרוחות יישאו אותן.

לובלין 2023. עגלות קפה וגלידה, צלמי רחוב לתיירים. ילד קטן מנסה להטיס עפיפון. אני משוטטת ברחובות לובלין בין המצודה, העיר העתיקה והמדרחוב שוקק החיים. מול הבניין שהתמונה צולמה בו, אני מרגישה שעלינו לזכור ולדבוק בחיים. האופטימיות שבה אליי. אני צריכה עוד זמן כדי להפנים את שעברתי פה. ללא תיאטרון NN לא הייתי מכירה את הסיפור המשפחתי שלי. המקום הזה טומן בחובו אוצר של קהילת יהודי לובלין, והוא חייב להיות מקום מוקף. הצבתי לי מטרה: לספר כמה שיותר על המקום ולהסביר כמה חשוב לבקר בו.

ההמלצה שלי לבני הדור השלישי היא "סעו, צאו ולמדו". זה משנה חיים.

שיעור רביעי: לעשות כדי לזכור, לזכור כדי להרגיש את הטוב

בסופו של המסע שלי הבנתי שיש לי מה לתת בחזרה. החלטתי להיענות לבקשתו של סבי גלויה ולשלוח לו - ולמעשה, לכל מי שרוצה - גלויה מיוחדת מרגע של שמחה: סבי ושני חברים לבושים היטב בתמונה המזוהה עם לובלין. ברקע נראה בניין שנראה היום בדיוק כפי שהיה לפני המלחמה.

התמונות וההקלטה היוו השראה ל"פרויקט הגלויה". פרויקט ההנצחה הזה מנסה להחזיר צבע לזיכרונותיו של סבי; זו התבוננות רומנטית המשולבת בתחינה שאולי הם אפילו ישובו לתחייה. בגב הגלויה כתבתי כמה מילים המנסות לעודד את עצמי, כמו גם את המתעניין או הלוקח את הגלויה, ולהיזכר ברגעים הקטנים בחיים

ברכתה של טל שוורץ

בטקס הפתיחה של מפגש הלובלינאים 2023

זה היה בוורשה בשנת 1947.

צמד הקומיקאים היהודים דזיגאן ושומאכר הופיעו בפעם הראשונה בפולין של אחרי השואה.

כשעלה המסך השניים עמדו על הבמה וצפו בדממה בצופים.

הם התבוננו בדממה בקהל שלהם במשך זמן רב, והקהל הבין היטב את משמעותה של אותה השתיקה.

לבסוף אמרו שניהם יחד: אבי מען זעט זיך - העיקר שמתראים.

ערב טוב גבירותי ורבותי: ראש העיר לובלין, מר קשישטוף ז'וק; מנהלת המוזיאון הלאומי בלובלין, גבי קטז'ינה מייצ'קובסקה; מר ברתלומיי בלבן מהנהלת מחוז לובלין; מר קשישטוף סטנובסקי, מנהל המרכז לשיתופי פעולה בין-לאומיים; אורחים מכובדים מפולין ומחוצה לה; צוות העובדים של מרכז "תיאטרון NN - שער גרודצקה"; מתנדבים; ואתם - אורחים אהובים - לובלינאים - מכל רחבי העולם, נאספתם כאן היום על מנת לחקור את השורשים שלכם ואת המורשת של משפחותיכם, ללמוד את ההיסטוריה של העיר לובלין, לפגוש את אנשיה ואת הכנסת האורחים החמה שלהם, והכי חשוב - לפגוש זה את זה.

הלנדסמנשאפטים - ארגונים של יוצאי אותה עיר או אותו האזור - הם תופעה יוצאת דופן. אנשים שאיבדו הכול במלחמה - הורים, בני משפחה, את כל קרוביהם - יצרו לעצמם משפחות חלופיות, משפחות מבחירה. אפילו היום, כמעט 80 שנה לאחר השואה, המשפחות הללו לא נשכחו. הן ממשיכות להתקיים הודות לקשרים המיוחדים בין צאצאיהן ועריהן שאינן קיימות עוד.

במשך עשורים רבים הזיכרון של לובלין היהודית והקהילה שחיה בה נשכח, כמעט אבד. הוא ניצל הודות לעבודה של קבוצת חולמים, אידיאליסטים ואקטיביסטים - אלו שייסדו את תיאטרון NN, והרבים שעובדים בו כיום. הם היו אלה שהחליטו לעשות את הדבר שאחרים לא עשו - לקבל אחריות לעבר היהודי של העיר שלהם, ליצור תיבה של זיכרונות, ולאט לאט להשיב את הזיכרון אל המרחב הציבורי ואל התודעה.

מפגש הלובלינאים הזה הוא נקודת המפגש בין העבודה שלהם לבין עבודתם של הלנדסמנשאפטים. זהו עוד שלב, זוהי עוד אבן בדרך לעבר בית ישן-חדש ומשפחה מבחירה. אז פעם נוספת - אבי מען זעט זיך - העיקר שמתראים.

העיקר שמתראים!

The most important thing is that we see each other!

איתמר חריטן מקום באפלה: תפקיד הדמיון בזיכרון

שם פרטי, רבים

במסגרת הכינוס האחרון של יהודים לובלינאים מרחבי העולם שיזם ארגון הזכרון הפולני "Teater NN" ביולי שעבר, הוצע לי ולמשתתפים לבקר באתר הזיכרון ובמוזיאון של מחנה ההשמדה בלז'ץ. בלז'ץ היה מחנה שהיה לו תפקיד מרכזי בהשמדת יהודי לובלין. לפי ההערכות, יותר מ-430,000 יהודים נרצחו במחנה. באוטובוס, בדרך למוזיאון, נזכרתי במשפחתי שנשפתה שם. הבנתי שאני לא זוכר את שמות אלה מבני משפחתי אשר נספו שם.

אני חושב כי הסיבה לכך שנוכרתי בהם, הייתה דיבורים באוטובוס על טקס זיכרון קטן אשר ייערך בגיא ההריגה ועל ההזדמנות להקריא שמות של נספים. נזכרתי כשהחלו דיבורים בין משתתפי הקבוצה על הצורך להגיד משהו באותו המקום. הייתי עייף - המפגש בלובלין היה בסופה של נסיעה אינטנסיבית למדי עבורי, פיזית ונפשית. העובדה שהתלוויתי לקבוצה של יוצאי לובלין וסביבותיה לא רק כמשתתף, אלא גם כאנתרופולוג אשר חוקר גישות ותפיסות של מערכות יחסים בין-דוריות בחברה הישראלית, רק הוסיפה עוד רובד של מאמץ לביקור. חשתי מבוכה מסוימת. מה יהיה אם לא אגיד כלום?

התחלתי לכתוב מסרונים לאבי ולאימי בקליפורניה, ביקשתי מהם לשלוח לי לפחות את השמות. הפרשי השעות לא אפשרו לקבל תשובה בזמן. מצאתי את עצמי עומד באנדרטה הנוראה - אנדרטה הנמצאת במקום שפעם פעל בו מחנה ההשמדה - בלי השמות.

עם כל צעד השמים מעל נסגרו את אט
With every step, the skies gradually closed above us

אלה שביקרו באותו ה"מוזיאון ואתר הנצחה", יודעים ששמות עומדים במרכזו. בניגוד למיינדק, לאושוויץ ולמחנות אחרים שהשתמרו כמעט לגמרי, בבלז'ץ הנאצים הצליחו להרוס את המחנה עד היסוד. לא נותר כמעט זכר למחנה המוות שפעל שם. עובדה זו אילצה את אדריכלי הזיכרון לחשוב על הדרך הנכונה ביותר להציב אנדרטה אשר מזכירה את שאירע שם, וזאת בהינתן שהאפשרות לשמר את המבנים אינה קיימת. במקום לראות משרפות, צריפים ודרגשים המבקרים בבלז'ץ הולכים בשביל שהקורבנות הלכו בו, שביל אשר חצוב בתוך אדמה המלאה בפסולת מהמחנה ההרוס. בסוף השביל ישנו קיר זיכרון המעוטר בשמות פרטיים שהיו נפוצים בקרב יהודי מזרח אירופה.

הקבוצה שלנו צעדה בשביל הזה. עם כל צעד השמיים מעל נסגרו את אט. צעדנו בשביל שרבות - קרובינו ויהודים כה רבים אחרים - הובלו בו אל מותם. בסוף השביל עמדתי עם שאר חברי הקבוצה לפני אותו הקיר, מול אותם השמות ה"פרטיים".

מעניין לחשוב עד כמה השמות ה"פרטיים" הללו אינם פרטיים כלל. כל שם פרטי משותף לרבות של אנשים, חיים כמתים; למרות זאת בשם הזה הורינו וחברינו קוראים לנו. אלה השמות ששמורים לקרובינו ולאהובינו. השמות האלו הופיעו חשופים על הקיר, במקום שהשמש הפולנית פוגשת את צל האדמה. אף שהם יתומים משמות המשפחה, בכל זאת חלקם מוקרים.

כותל השמות
The Wall of Names

ייתכן כי תוספת הפרטים הללו יצרה קשר ביני לבינם, קשר המתאפיין בכך שחוסר הידיעה הופך ממחסום לגורם המזרז חיבור. בדיוק כמו ברגע שגיליתי את שמי "איתמר" על קיר הזיכרון, גילוי השמות והגילים יצר מקום המגשר בין אז לעכשיו. במקום הזה אפשר לתפוס, ולו לרגע, את המציאות הבלתי נתפסת.

אחת המשתתפות בביקור, גם היא מן הדור השלישי, אמרה לי שבלז'ץ הוא המחנה הראשון שהיא ביקרה בו. היא סיפרה כי נמנעה מביקורים במחנות בשל חששה שהביקור ינציח את המחנה ולא את הנספים. הערתה חיזקה את תחושתי כי ההרס המוחלט של המחנה בבלז'ץ גרם לכך שהאנדרטה אשר הוקמה שם, הייתה משמעותית יותר עבורי. משהו בשילוב בין הפרטים ההיסטוריים המדויקים, במקרה זה השמות והגילים, לבין המרחב שנותר לדמיון, אפשר לי איכשהו לפגוש את בני משפחתי. הפגישה איתם הייתה באפלה, והיא מותירה בי את חותמה כאן ועכשיו.

Isumer

זכרתי שם אחד: ברל חריטון. שמעתי את השם לראשונה במהלך הביקור הראשון שלי בבלז'ץ בקיץ 2014. באותה הנסיעה המשפחה שלי מצד אבי, זו שהורגלה לחשוב על עצמה כמשפחה צברית, התוודעה לקרובים אשר נספו בשואה. אחד מהם היה ברל, דודו של סבי. אנחנו משערים שהוא נספה בבלז'ץ. מצאתי את השם וצילמתי אותו. לאחר כמה דקות הופתעתי לראות עוד שם, "Isumer", הלוא הוא "איתמר" בידיש. השם "שלי" הופיע שם, על הקיר הזה, במקום הזה. עד אז אולי דמיינתי שתרבות, זהות והיסטוריה משותפות כלשהן מחברות ביני לבין הנרצחים בבלז'ץ, אבל משום מה לא חשבתי על כך שאני חולק איתם את שמי.

בדרך בחזרה מבלז'ץ ללובלין קיבלתי מסרון מאבי שבקליפורניה: "אינני יודע בוודאות מי מהמשפחה הגיע לבלז'ץ [...] ברל היה מבוגר בשנה-שנתיים מסבא אלי, כלומר היה בן 4 כשהתחילה המלחמה. [שתי] אחיותיו היו מבוגרות יותר בכ-10 שנים. שרה חריטון [אמו של ברל] הייתה בשנות הארבעים לחייה כשהתחילה המלחמה".

צפיתי בבתים, ברחובות ובעצים של פולין חולפים על פניי מבעד החלון. המסרון מאבי גרם לי לחוש תחושות עזות ומעורבות. מצד אחד, הרגשתי תחושת כבוד מתהדקת סביבי: תוספת המידע על אודות הגילים של האחיות ושל אימו של ברל המחישה את הממד המשפחתי של האסון, ולא רק האישי או הקולקטיבי. מצד שני, הרגשתי לפתע שהעצב קרוב יותר ואבסטרקטי פחות. המילים "אינני יודע בוודאות" הדהדו בתוכי כתיאור לא רק של מה שהיה, אלא גם של התחושה אשר אולי הם חשו כשהובילו אותם למותם. הפרטים במסרון כאילו חשפו בפניי פתאום את העתיד שלא היה להם, את החלומות, את התקוות והאהבות שנקטעו באלימות חסרת פשר. ואם זה קרה להם, אולי זה יכול לקרות לי? האם הרוע שפקד אותם באמת הובס אחת ולתמיד?

שלום לסבא

בלובלין המדריכה המופלאה שלנו, טל שוורץ, לקחה אותנו לא רק לאתרי זיכרון ושימור בנושא השואה, אלא גם לבתי הכנסת העתיקים ולעיירות ההרוסות שפה ושם מבצבצות מתוך היער הפולני האינסופי. ביום שלמוחרת ביקורנו בבלז'ץ ביקרנו בוולודבה, עיירה שלפני המלחמה 80% מתושביה היו יהודים. ביקרנו ב"קומפלקס בתי הכנסת"; באחד מבתי הכנסת התאפשר לנו להסתובב לבד. עליתי לקומה השנייה. ראיתי שניסו לשחזר את אחד החדרים ולהציגו כחדר לימוד. ספרי קודש ישנים ומתפרקים מלפני המלחמה

שנמצאו, הוצבו על המדפים בחדר זה; סמובר גדול שנמצא, הוצב בצד; על שולחן הכתיבה הניחו פמוטים לנרות, עט נוצה (קולמוס) ומְכַל דיו; על שולחן קטן הניחו בקבוקים ישנים של שתייה חריפה; לאורך אחד הקירות הציבו מיטת יחיד פשוטה; בפנינת החדר הניחו צעצועים כדי לאפשר לילדים ולנכדים לשחק בעת שהאבא או הסבא לומדים. אם מלאכת השימור הייתה נעצרת שם, היה אפשר לומר כי מדובר בשימור בית הכנסת "כפי שהיה אז". אלא שלחדר הוסיפו גם דמויות מעץ, כלומר גילופי עץ של יהודים מזוקנים. הם היו כמעט בגודל אמיתי, כמעט אנושיים לגמרי,

אבל קצת קטנים מדי ובתנוחות ישרות מדי. צבע העץ היה חום בהיר, חמים ומזכיר עור אנושי, מבלי לנסות לדמות אותו במדויק.

הייתי בחדר הרבה זמן. בשלב מסוים נטע אבידר הצטרפה אליי. היו צריכים לקרוא לנו לחזור לאוטובוס. משהו קסם לי בחדר הזה. הזמן האט. ניסיתי לפתוח את הספרים שהיו על המדף. נטע הסבירה לי איך השתמשו בזה ואיך השתמשו בזה. החלו לעלות בי מחשבות: מה מהדברים פה אוכל להכניס לדירתי ויצליח לעורר, ולו במעט, את התחושה שאני חש בחדר הזה? לא יכולנו עוד

להתעכב. בעודנו עוזבים את החדר הקטן אמרה נטע: "תגיד שלום לסבא". צחקנו, אבל היה בדבריה גרעין של אמת. משהו בגילופי העץ האלה הצית מרחב של דמיון, מרחב שהרעיון "להגיד שלום לסבא" לא היה בו מופרך לגמרי. גם פה השילוב בין דמיון לזיכרון יצר מפגש ומחשבה לא רק על העבר, אלא גם על העתיד. אולי לא סבא שלי, אבל אולי הסבא שלו היה פעם בחדר כזה; או שהוא הכיר מישהו אשר למד שם בשקידה, בזמן שנכדתו שיחקה לרגלי השולחן. גילופי העץ המחישו גם הם את תפקיד האומנות בפתירת מרחב של דמיון.

לדפדף בספר ישן
Leafing through an old book

שלום לסבא
Goodbye, grandfather

הגולם
The Golem

שם הגולם

הרגשתי תחושת הזדהות עמוקה עם הגולם הזה. בהיותי ילד קטן שאלתי את סבי (שלמה ריינר, יליד חלם) ואת סבתי (יהודית ריינר, ילידת דורוחוי שברומניה) כל מיני שאלות על עברם לפני השואה. דמיינתי לעצמי - בהשפעת הסביבה, כמובן - שאני מגן עליהם ומרפא אותם מצרותיהם ומדאגותיהם השייכות לעולם ישן שהיהודים היו בו חסרי ישע. הייתי גאה בכוחי ובביטחון העצמי של יהודי צעיר המתהלך בעולם בראש מורם. לעיתים קרובות שאלותיי נענו בשתיקה; לפעמים השתיקה הייתה שקטה, לפעמים רועמת. אף שהצלחתי לפרסם ספר המתאר את הסיפור שלהם, העולם שהם באו ממנו נותר עלום וחסום עבורי. באותו הרגע הגולם ייצג עבורי מפגש בין-דורי שלא התרחש במלואו. ראיתי בו את המאמץ המשותף ולעיתים הלא מודע של סבתי ושלי להתגבר על העבר ולהשאיר אותו מאחור, על כל כאביו אך גם על כל אוצרותיו היקרים מפז.

בד בבד עם איסוף הפרטים ושימור ההיסטוריה, נדרש גולם כזה כדי לשוות צורה דמיונית לשתיקה הזו ולהשלכותיה האנושיות. הדמיון הוא שפה שבלעדיה לא רק אין זיכרון, אלא גם אין יכולת לתפוס את ההווה. הדמיון הוא דוגמה אחת ליכולתה של האומנות לפתוח שערים לרבדים שההיסטוריה ה"יבשה" לא מגיעה אליהם. אולי הדמיון הוא הדרך ליצור את המפגש הבין-דורי אשר כולנו ממתנינים לו.

יום לפני כן הובילה טל את הקבוצה לביקור במוזיאון חדש בניהולו של תומש פייטרשביץ', מייסד מרכז "Teater NN" שארגן את הכינוס. למוזיאון החדש קוראים Imaginarium, או בעברית "הדמיון". טל סיפרה לנו שאנחנו עומדים להיכנס למקום מסתורי, מקום שהקו המפריד בו בין המציאות לדמיון חלש יותר. בטשטוש הגבול הזה יש סכנה, אך גם קסם; במקום המסתורי נחקור את לובלין ונבחן אותה כמקום ש"הטוב והרע נמצאים בו במאבק תמידי". ירדנו במדרגות אל מתחת למפלס הרחוב של העיר העתיקה בלובלין והגענו אל רשת של חדרים תת-קרקעיים. כשנכנסנו לחדר הראשון, הוכיח תדהמה; לא ידעתי איפה להניח את עיניי. בכל פינה היו ציורי קיר צבעוניים, סצנות, מיניאטורות עם בובות. חלק מהבובות נעו הלך ושוב וטשטשו את הגבול בין חפץ לבין דבר חי. הן היו מוארות באורות חלשים המתאימים למערה או למכרה, או לאמצע הלילה ביער צפוף. המשכנו מחדר לחדר. בכל חדר המיצגים המחישו אגדות וסיפורי עם בנושא לובלין - מכל הדתות, העמים והזמנים.

כבר מהרגע הראשון שטל סיפרה על המוזיאון, התחלתי להתרגש ולחוש באופן שונה מהותית מאשר חשתי ברוב הנסיעה. אני לא יודע למה, אבל הרגשתי שהייתי צמא למקום אשר אוכל לדמיין בו, לספר בו סיפור שהאמת שלו לא מצויה בדיוק של פרטיו.

באחד החדרים מצאתי את עצמי מול "הגולם", הלוא הוא הגולם מפראג. הייתה זו דמות אנושית גבוהה, קירחת, חסרת מגדר, אפורה, רכונה ועצובה. מעליה היה ענן של אש. גופו של הגולם היה סדוק לאלפי סדקים. למרות גודלו זרועותיו נראו חלשות, והוא נראה נבוך. לאט לאט הגולם כופף את ראשו לעבר המבקרים, ואט אט הוא יישר אותו שוב.

בית הדואר ברחוב קובלסקה 2 כיום
The post office at Kowalska 2 Street today

הרחובות קובלסקה ולוברטובסקה. כשאני מתקרבת, אני רואה את סמל הדואר על המבנה שנדמה כי לא השתנה מאז. לתדהמתי, כשאני פוסעת פנימה, מתחוור לי שבמקום שוכן סניף דואר חדיש. ליבי מתחיל לפעום בהתרגשות. אני ניגשת אל האשנב ומבקשת מן הפקידה לרכוש מעטפה ובול, ושהיא תטביע על המעטפה את חותמת בית הדואר כדי שיהיה לי למזכרת. היא מסרבת בתוקף. אנחנו מנסים לשכנע אותה. היא מחייכת באופן משונה, אבל ממשיכה לומר "לא". מאחוריי ממתנינים שני זקנים פולנים, שהגיעו לשלוח את מכתביהם שם. אחד מהם יכול להיראות מרחוק כמו אבא שלי: אותם המכנסיים שאבא היה לובש, משהו בקומה. הוא מנסה לדבר על ליבה של הפקידה, אבל נתקל בחומה עיקשת. אחריו מנסה להסביר גם הזקנה החביבה כל כך. היא מספרת לפקידה ששבא שלי עבד בבית הדואר הזה בזמן המלחמה, וזה חשוב לי. היא כמעט מתחננת, אבל הסירוב נותר בעינו.

בראשית יולי השנה הגעתי לראשונה ללובלין, עיר הולדתם של הוריי. ונרגשת וסקרנית התחלתי לחפש וללכת ברחובות כדי למצוא את הבתים שבני משפחתי גרו ועבדו בהם. הבית ברחוב סטשיצה 22, הבנק ששבא ניהל ברחוב סטשיצה 2 - היום נמצא בכתובת הזו מלון "אירופה" המפואר, וכעת אני מבינה, מדוע כשאבא ואחיו הגיעו לביקור בלובלין, כשהיו כבר בני שמונים, בחרו לשהות דווקא במלון הזה, שאז לפני המלחמה היה מקום עבודתו של אביהם. ה"ספולדום" ברחוב פרובוסטבו 19 הוא עדיין בניין מיוחד ושמור. ברחוב קובלסקה 5, שם הייתה הספרייה של סבתא שפרא, נמצאים היום בנק ומכון יופי. כמה בתים משם עומד בית הדואר בקובלסקה 2. ביקרתי גם ברחוב כרמליצקה 3, שם התגוררה אימי עם משפחתי; משפחת לונדון. הסבא דוד, רעייתו בלה, סבתי שרה עם בתה הקטנה (אמי מרים) וששת אחיה ואחיותיה. מכל מה שהיה פעם בבניינים האלה וברחובות האלה, באופן מדהים ואולי מפתיע, רק הבית בקובלסקה 2 נותר כבית דואר גם היום. הוא עדיין עומד בפנינת

רותי קרון (לבית גרדל)

בית הדואר ברחוב קובלסקה 2

טאגבלאט"; היה ממייסדי אגודת התיאטרון, השירה והספרות "הזמיר", בית הספר "תרבות" והגימנסיה ההומנית; ויזם את הקמת הבניין המשותף הראשון בלובלין, ה"ספולדום" ברחוב פרובוסטבו ששם ביקרתי.

את כל אלו נאלץ לזנוח כשפרצה המלחמה. התאפשר לו לעבוד בבית הדואר שברחוב קובלסקה 2, ושם חיפש סבי את המכתבים שמיעטו להגיע מאבא שלי ומאחיו - שניהם נמלטו מאימת הנאצים, הגיעו לסיביר ושהו שם במחנה עבודת פרך במשך חמש שנים. מבית הדואר שלח סבא משה את המכתבים שכתבו הוא, סבתי שפרא ואחות אבי דורקיה כשהם מלאי דאגה לגורל הבנים. תחילה נשלחו מכתבים לפודהייצה, העיירה שהשניים נמלטו אליה, ואחר כך לסיביר הקרה והרחוקה. במאי 1941 נכתב המכתב האחרון:

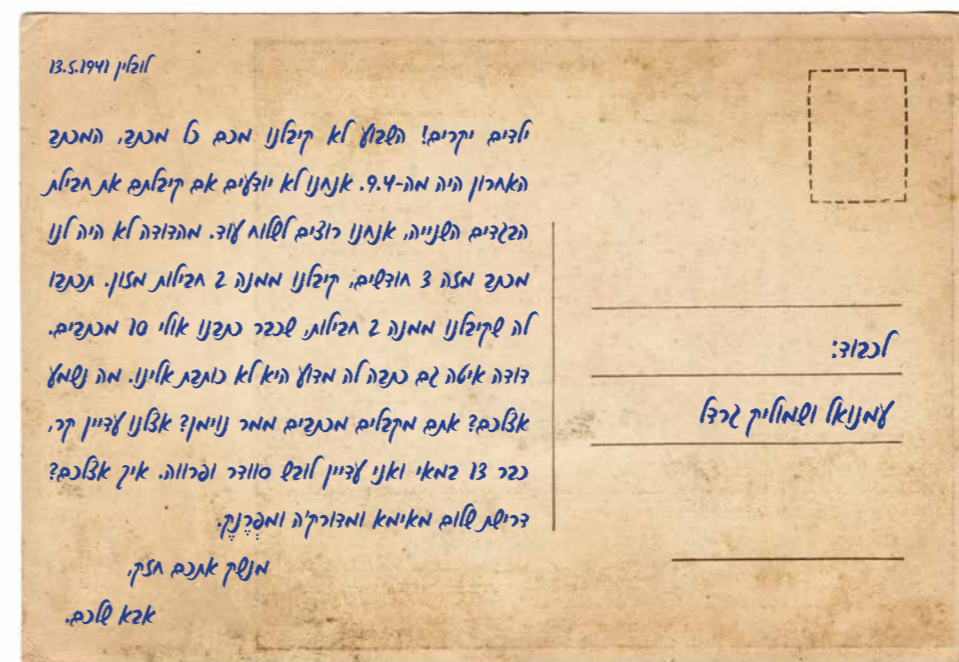
אבא שלי, עמנואל, שמר את כל המכתבים. אבל השולחים, בני משפחת גרדל, נשלחו אל מחנה ההשמדה.

כמו מתנת יום הולדת הגיעה הגלויה מלובלין בדיוק במלאת 101 שנים להולדתו של אבא עמנואל. מבית הדואר הזה שברחוב קובלסקה 2 פינת רחוב ולוברטובסקה נשלחו כ-30 מכתבים לסיביר מ-1940 עד מאי 1941. עכשיו אני נכנסת בשעריו.

הוא עדיין משמש כבית דואר. ההתרגשות גדולה, אני מנסה לדמיין איך נראה בית הדואר לפני 83 שנה. היכן ישב סבא שלי אז? האם היה חרד? האם ידע את המצפה לו ולסבתי ולדודתי בעוד זמן קצר?

המקום עדיין מתפקד כדואר, אבל כל כך הרבה השתנה. חיים שלמים הסתיימו באופן טרגי, והאנשים שעבדו בבית הדואר הזה אינם עוד. כעת חיים חדשים, אין זכר למה שהיה, אבל אני עומדת שם ולא יודעת את נפשי.

משה גרדל, סבא שלי, היה יזם בנושאי תרבות, אומנות וחברה ומעמודי התווך של חיי התרבות בלובלין לפני המלחמה. הוא ייסד והיה המו"ל של העיתון "לובלינער

תרגום לעברית של המכתב האחרון

מכתב שנשלח מבית הדואר הזה
בתאריך 13.5.1941 ממושה גרדל
לבניו עמנואל ושמוליק בסיביר

A letter Moshe Gradel sent
in 13.5.1941 from this post
office to his sons Emanuel
and Samuel in Siberia

בצעירותו היה שולח לעצמו מכתבים כדי שהמעטפה
תהיה חתומה בחותמת היום הראשון.

אני חושבת לי שלו היה אבא מקבל גלויה כזאת מאותו
בית הדואר שבשנת 1941 נשלחו ממנו המכתבים
אשר שלחו אליו הוריו ואחותו, וודאי היה מאושר עד
אין קץ.

על המכתבים ההם התנוססה חותמת הנשר, סמל
השלטון הנאצי, ואילו כעת מצוירת על הבול ציפור
שמתעופפת לה שמחה וצבעונית. מעין פוזיטיב
למכתבים ההם.

אבא היה לבטח שמח ומתרגש מאוד. גם אני שמחה
ומתרגשת, אבל בעיקר מתגעגעת מאוד מאוד לאבא
וזוכרת ומבינה את געגועיו שלו לאבא שלו.

לאימא שלו.

לאחותו.

לחיים שהיו ואינם עוד.

בשלב מסוים הגיע גם בחור צעיר. הוא תרגם את
מה שאמרתי מאנגלית לפולנית, אבל הפקידה מעבר
לאשנב המשיכה לגלות נחישות וקשיחות לא מובנת.
ואז בלי תכנון ובלי מחשבה, לא יודעת מהיכן, פניתי
אליה ואמרתי מילה אחת:

Dlaczego

"לציגו". למה? מדוע?

מילה אחת בפולנית צפה פתאום מתהומות הנשייה
ועלתה מעצמה.

לבסוף התאפשר לי לקנות גלויה, לכתוב בה כמה
מילים ולשלוח אותה עם החותמת לעצמי, לכתובתי
בישראל.

שבועיים לאחר שנשלחה, המתינה לי הגלויה בתיבת
הדואר. היא הגיעה אלי בדיוק ביום ההולדת של
אבא, ב-22.7.

אבא היה אספן של מעטפות, בולים וחותמות.

אבי "במשרדו" - פינת האוכל בביתו

My father in his "office" - the
dining area in his home

גלויה ששלחתי לעצמי בשנת 2023
מבית הדואר בלובלין לישראל

A postcard I sent to myself in
2023 – from the post office in
Lublin to Israel

אבי עמנואל ואני
My father Emanuel and I

יהודית מאיר

צעדת המוות של יהודי לובלין לפני 81 שנים

בני משפחתו של טדאוש זימבה: בניו סטאשק ויורק, נכדו מיכאל ונינותיו מיכלינה ופטרישה (האחרונה הגיעה במיוחד מסקוטלנד). במהלך הצעדה סיפרתי את שאימי סיפרה לי - כל מי שמעך בצעדה נורה על ידי השומרים האוקראינים, וגופתו הושארה במקום. הראיתי את הבית ברחוב טוברובה (Towarowa) אשר אימי נולדה וחייה בו יחד עם משפחתה; הראיתי גם את המקום שעמד בו הבית אשר אימי הסתתרה במחבוא זעיר בעליית הגג שלו במשך 20 חודשים (כשיצאה מהמחבוא לא הייתה מסוגלת ליישר את רגליה, ולכן הלכה "על ארבע" לקראת המשחררים הסובייטים); עצרנו על הגשר שאימא ברחת מתחתיו יחד עם בעלה בחסות הלילה; והצגתי למשתתפים בצעדה את בני משפחתו של טדאוש. הקהל התרגש ומחא כפיים לכבודם. אני רואה בבני משפחה זו את בני משפחתי, וגם הם רואים בי בת משפחה.

אני יודעת להתמודד עם העבר ויודעת לספר את קורות הוריי. הם לא דיברו איתי על תקופת השואה, אבל מילדותי התמודדתי עם בריאותם הרעועה ועם הטראומה הנפשית שליוותה אותם עקב אובדן משפחותיהם והדברים שחוו בעצמם. ליוויתי אותם לגרמניה להעיד במשפטים נגד פושעים נאצים, ומעדותם הבנתי טוב יותר את הקורות אותם. במצעד בלובלין התרגשתי מאד. דיברתי לאט ו"נלחמתי" על כל מילה שיצאה מפי. הרגשתי כי זו חובתי לספר, כיוון שהצעדה הזאת היא מצבה חיה למשפחתי. ב-17 במרץ 1942 משפחתי הושמדה, ונשארו ממנה רק זיכרון וגעגוע.

התוכנית של הנאצים להשמדת היהודים, "פתרון סופי לבעיה היהודית", החלה בלובלין ב-16 במרץ 1942. במשך כארבעה שבועות 26,000 מתוך 43,000 היהודים שהתגוררו בלובלין בראשית המלחמה, נשלחו למחנה ההשמדה בלז'ץ. שתיים אחרי הגעתם למחנה הם הומתו בחנק בגז, וגופותיהם נשרפו ונקברו במקום. בתאריך הנורא הזה, סמוך לחג הפסח, כונסו כאלפי יהודים ברחבת בית הכנסת מהרש"ל. הם הוצעדו רגלית מרחק של כשלושה קילומטרים אל תחנת הרכבת שברחוב זימנה (Zimna), ומשם נשלחו ברכבת להשמדה בבלז'ץ. כל משפחתה של אימי נשלחה לבלז'ץ: הוריה יהודית והרש אקרמן; אחיותיה נחה-נחמה ושפרינצה; אחיה ולוולה וברליה בן התשע; וחלק מהדודים, הדודות וילדיהם. אחיה יעקב נרצח באכזריות שנה לפני כן.

אימי, מלכה זיסקינד לבית אקרמן, ובעלה חיליק - שהיה חולה והתקשה לצעוד - ברחו לבקשת אביה בחסות הלילה אל מתחת לגשר. חיליק נרצח בהמשך המלחמה, ואימי ניצלה הודות לטדאוש זימבה - חסיד אומות העולם שהחביא אותה, את חברתה מינדל-דינה ונער יהודי בשם נחמיה ניסנבאום.

אימי לא סלחה לעצמה על כך שמשפחתה הושמדה, ואילו היא ניצלה. עד ליום מותה שמעה את הצעקה של אימה כשברחה אל מתחת לגשר: "מלכה'לה, וו גייסט דו? גיי נישט אוועק!" (מלכה'לה, לאן את הולכת? אל תלכי!). היא לא הייתה מסוגלת לשמוח בחגים, ובכל שנה התמוטטה שבוע לפני פסח. רק בבגרותי היא סיפרה לי שכל חייה הצטערה על בריחתה מהמשלוח למחנה המוות.

השנה נערך בלובלין כנס של יוצאי לובלין וצאצאיהם. ב-4 ביולי 2023 צעדו משתתפי הכנס לאורך המסלול שיהודי לובלין הובלו בו להשמדתם. הזמנתי לצעדה את

יהודית מציגה למשתתפים בצעדה את תעודת "חסיד אומות העולם" שקיבל טדאוש זימבה
Judith shows the participants the Righteous Among the Nations certificate given to Tadeusz Ziemba

נהר ביסטרצ'יה. במקום זה חמקה מלכה, אמה של יהודית מצעדת המוות
Bystrzyca River. At that place Judith's mother escaped from the death march

רח' גרודצקה 16
Grodzka 16 Street

רח' גרודצקה 16 בגטו. התחנה האחרונה שם נרצחה סבתי לאה לדר
Grodzka 16 Street in the ghetto, the place where my grandmother Leah was murdered

לאה משולם

המסע שלנו ללובלין ביולי 2023

סבתא יקרה, לאה, על שמך אני נקראת. ליבי דואב. לא זכיתי להכירך, ואין לי תמונות המאפשרות לראות את דמותך ולדעת איך נראית, איך נראים בני המשפחה. אני נושאת את שמך בגאווה, ובחלומי מדמיינת כמה נאה היית, איזו אישה חכמה היית. בזכותך אימי ניצלה: שלחת אותה לבית החתן המיועד שלה שגר בעיר אחרת. עודדת אותה ואמרת לה: "לכי לשם, בתי. אנחנו בני המשפחה נבוא אחרייך". הרגשת שהרע מכול קורה, חזית זאת מראש. בכל המהומה אימי הצליחה לברוח, וכך הצלת אותה. סבתא גיבורה שלי, יהי זכרך ברוך.

אני נרגשת ושמחה על כך שהצטרפתי יחד עם בתי שרית למסע המעניין והמרגש. בראש ובראשונה אני רוצה לציין שנהנינו מאוד מהחברים בקבוצתנו. אתם מקסימים! נהנינו מאוד בחברתכם. הסיפורים על אודות המשפחות, המצגות שראינו, הסיורים - כולם ריגשו אותנו מאוד.

הגענו ללובלין כדי לחפש מידע על המשפחה שלנו, ובפועל פגשנו משפחה - אתם, "משפחת הלובלינאים". אני מרגישה קרבה גדולה אליכם ותחושת של משפחה. תודה לכל החברים.

שרית ואני חזרנו הביתה כשאנו חשות התרגשות גדולה ונחושות לחקור עוד ועוד, בתקווה שנמצא... בביקורנו הפעם גילינו מידע כואב; מידע זה הצטרף לפאזל המשפחתי מצד אימי, שרה זיסליה לדר.

תוך כדי חיפוש ב"תיאטר NN" צצה הכתובת גרודצקה 16, רחוב הנמצא בגטו לובלין. במשך ימים הסתובבנו בסביבה הזו! לא יאומן. סבתי לאה לדר מצאה את מותה באותה הכתובת בינואר 1942. אני פונה אל סבתי ואומרת לה:

אימי שרה לבית לדר, אחי שמעון, אבי מרדכי רייר ואני - לאה
My mother Sara Rayer (nee Leder), my brother Shimon, my father Mordechai Rayer and I (Leah)

מכתב משרית לאמא לאה, 2023

יוני 2023

אמא זילא לזי,

אז יכולתי ללא זהרהאות זק את הלכתב לשלוח זי באוקטובר 1996, כלשהעתי אפולין במלחמת לבית הספר. היית אז כק גאה בי אז האולמז אנסוע אפולין, וזה היה בתחילת דרכך בחיפול אחר לורליסי, ובחיפול אחר גלובות זלזאות רבות לקלרות זכבר האיילי המלפחתי לזק.

אני זכורת, איך התלמזאתי דלמזות, כלקראתי את הלכתב, בעזרתנו אז בני הנוער יולביסי במסדרון לז אחד הלמזנות בווקלה. אז כק למחה לשלחתי אז הלכתב הזה, כי זכליו אחרי כלמזט 30 שנה, יל זי זכבות ענקית זכתוב זק בחזרה וזהביע בעצמתי את הזאווע הענקית לזי בק. אז כק לחיפולג וזא הרפית זאפולז למזאת, נברת בארכיוניסי למקרוז ולרחוק, זלמזא קצה חוט זלמה לסבא זסבזא זא דיברו בבית, זאזא לזקו זניסו זהדחיק תקופה לזלמה לז חייסי שנעצרו.

אני אזהבת אזק למזד, אמא זילא. אני למחה למזד להצמתנו זנסוע יזד אפולין, זהרזיל למקרוז יזר את הסיפוריסי וזהילזיסי לזק באיתור פרטיסי ומידע, לעד אפני כלמה שניסי זא היה ידוע זק. אזה השורליסי לזי זהסי איתק.

אז נתיז את הלמסע הזה יזד ונהנה למלהייה יזד בפולין, בזוויות רזל למזונות, זכאן זכאן, זוכי חלוב בזאהבה ענקית ליל זלתינו, אמא זבת.

באהבה זהערכה ענקית,
שרית

מכתב מלאה לבתה שרית, 1996

אוקטובר 1996

שרית חביבתי,

הנה הזעת בזעה טובה ומזמת אפולין. אני למחה שנפז בזוקק זנסוע, ומקווה לזאת למפיקה ומפיקי זועזת למכ. בינתיסי, תקיילתי את אפחות את הגלמזות חזולתי - זהיזת לסי זלזזות לורליסי לזא היו ידועיסי זק. (קחי את הזכ בפזופורזיות הנכונות - זאז תגרזלי יזר למדי.) לורליסי זה דבר למעניין ומלוב, וכדאי לנעכזר זלז נלכת, זלזכרסי נלזב כוז רב זהלמלזק...

אני גאה בק לזצרת אזולמז אנסוע זלמקויסי לכזה בז את זוקמת חזק בהנצמת הלזאה - לזעזויסי זא זלכת.

אזהבת אזק למזד!
אמא

המסע ללובלין עם בתי היקרה שרית
The journey to Lublin with my dear daughter Sarit

אם זבת בלובלין, 2023
Mother and daughter in Lublin, 2023

שמעון רייר חזרתי לארץ - ומה אני מוצא?

נורתה ונרצחה ע"י הנאצים ברחוב בגטו, וגופתה שכבה שם שלושה ימים. איזו הרגשה הייתה לי כאשר צעדתי על כל אבן ברחוב: כאן? אולי כאן? אולי כאן? היה לי קשה מאוד נפשית והייתי מכונס.

חזרתי לארץ.

לקח לי זמן "להיפרד" מהמחשבות.

ומה אני מוצא? נבל הנערץ ע"י מפלגת השילטון שמח על השמדת משפחתי!

זו הממשלה שלי? זו המדינה שלי? הוא מתנצל? ממש מבדח.

אין סליחה ואין כפרה לאנשים מסוג זה שמאחלים לאודים ממחנות השמדה ולצאצאיהם (שהקימו בכוחות עילאיים את המדינה) לעבור את מה שעברו משפחותיהם במלחמה.

לעולם אין לסלוח, לעולם!

לפני כשבועיים נסעתי בעקבות משפחתי שנרצחה ע"י הנאצים ימ"ש.

הייתי כולי בתוך "המלחמה". חזרתי לאחור לחוש את מה שעברו היהודים ומשפחתי. ביקרתי בשלושה מחנות השמדה:

מיידנק - הר האפר,

סוביבור - מחנה מחוק,

בלז'ץ - נהרס במלחמה ע"י הנאצים להסתיר את הזוועות. גם האותיות בכניסה למחנה בוכות.

מתוך אי ידיעה היכן הם נרצחו אמרתי קדיש בכל מקום. הם לא זכו לזה מאז הירצחם. כל הדרך "שמעתי" בתוך הראש את הצעדים הרוקעים, את צעקות הזירוז של הנבלים, את הצעקות, את הבכי והצרחות של המשפחות והילדים.

כשחזרתי לעיר אבותיי, לובלין, סופר לי כי סבתי

שמעון בבית הכנסת בקרקוב
Shimon at the Synagogue in Krakow

רח' קרולבסקה 13
Krolewska 13 Street

עם אחי שמעון ברח' קרולבסקה 13, בית מגורים ומלון אותו ניהלה סבתי לאה לדר
With my brother Shimon in Krolewska 13 Street, a house and a hotel that my grandmother Sara Leder had managed

עם אחי - סיור ברחובות לובלין
Touring the streets of Lublin with my brother

שרית ברוש רשמים וחוויות מכינוס הלובלינאים בלובלין ביולי 2023

בלז'ץ

אווה קופר כללה את שתי התמונות האלו גם בספרה (בפולנית ובאנגלית) **לכל קורבן יש שם**, והפוסטר נכלל בתערוכה הניידת של מוזיאון בלז'ץ במגוון מקומות ברחבי פולין, לרבות בבתי ספר. הודיתי לאווה קופר ולרוברט קובלק ז"ל, ההיסטוריון וממקימי המוזיאון בבלז'ץ, על מלאכת הקודש שהם עשו ועושים כדי לזכור ולא לשכוח!

אין לי ספק שרבים כתבו על ביקורנו המרגש בבלז'ץ. הדבר המרגש ביותר עבורי היה לראות לקראת סוף הסיור את **אווה קופר**, מנהלת המוזיאון בבלז'ץ, מציגה פוסטר הכולל שתי תמונות. בתמונה האחת רואים את סבתי ודודתי הולכות ברחוב הראשי של לובלין ב-1935; בתמונה האחרת נראים דודתי וכמה מחבריה בגטו בלובלין, חצי שנה לפני הירצחה של דודתי בבלז'ץ.

אווה קופר, מנהלת מוזיאון בלז'ץ, מציגה את הפוסטר מהתערוכה הניידת - סבתי, חנה פרייד ודודתי - רבקה רגינה פרייד שנרצחו בבלז'ץ במרץ 1942

Ewa Koper (Manager of the Belzec Museum) introducing the poster from the mobile exhibition - Hanna Frajd (My mother's mother) and Rivka-Regina Frajd (My mother's sister), who were killed in Belzec, March 17, 1942

שרית ברוש בת יוכבד (פרייד) פלומנקר ז"ל מלובלין הנוער הציוני

לפני ההרצאה ובמהלכה הפתיע אותי יוסי דקר כשסיפר לי שאימי הייתה המדריכה של אימא שלו בנוער הציוני. כמו כן הוא זיהה באחת התמונות את דודו. בהרצאה השתתפו ישראלים מקבוצתנו, חברים מאוסטרליה ומארצות-הברית, וגם זוג הפולנים שאירחו אותי בביתם באותו היום. שמחתי מאוד שהתאפשר לי לדבר על נושא אשר איני יודעת כמה השומעים ידעו עליו לפני כן, כמו גם על האופן שהחברות בתנועה הציונית השפיעה על חיי החברים בה לאחר השואה.

ביום השני של הכינוס בלובלין הצגתי מצגת באנגלית שכותרתה **"תנועת הנוער הציוני לפני, במהלך ואחרי השואה: יוכבד פרייד פלומנקר וחברים"**. במצגת זו התמקדתי בחוויותיהם של חברי תנועת "הנוער הציוני" בלובלין. לשם כך הסתמכתי על שיחות אישיות עם אימי ז"ל ושילבתי סיפורים של בני משפחתה וחבריה. נוסף על כך הסתייעתי במגוון מקורות כדי ליצור תיאור מדויק ואינפורמטיבי של התנועה.

החוויות בתנועת הנוער הציוני והאהבה לישראל הן שעיצבו את חיי אימי ז"ל ואת חיי הסובבים אותה. באמצעות מצגת זו כיבדתי את זכרם של חברים בתנועה והדגשתי את חשיבות תרומתם להיסטוריה היהודית.

אימי, יוכבד פרייד פלומנקר, בת 16, מדריכה בנוער הציוני בלובלין
My mother, Yochewed Frajd Flumenker, Counselor at Hanoar Hatzioni in Lublin, 1935

שרית ברוש מרצה על הנוער הציוני בלובלין לפני המלחמה
Sarit Brosh presenting HANOAR HATZIONI BEFORE, DURING AND AFTER THE HOLOCAUST, Yocheved Fryd Flumenker & Friends

מפגש עם לובלינאים מקומיים

כמה שבועות לפני הכינוס נעניתי להצעת מרכז "ברמה גרודצקה" להיפגש במהלך הכינוס עם לובלינאים מקומיים המעוניינים ללמוד על משפחות יהודיות בלובלין לפני המלחמה.

ב-3 ביולי 2023, יום שני בשעה 12 בצהריים, הגיע למלון פיוטר סנדסקי ולקח אותי במכוניתו לביתו הפרטי הנמצא בפאתי לובלין. הנסיעה ארכה כ-20 דקות, וכבר במהלכה התפוגגו חששותיי באשר לפגישה. תרמו לכך החמימות והפתיחות של פיוטר: במהלך הנסיעה הוא סיפר לי עליו ועל משפחתו, ובד בבד רצה ללמוד עליי ועל משפחתי. הגענו לביתו, ואשתו הנאה מרזנה חיכתה בכניסה לקבל את פניי. בני הזוג הציגו לי את אוספי האומנות שלהם (ציורים ופסלים רבים), ולאחר מכן התיישבנו בחצר המדהימה ואכלנו ארוחת צוהריים. פיוטר ומרזנה הצנועים (פיוטר עורך דין, מרזנה מנהלת בכירה לשעבר בבנק) סיפרו לי ששניהם נוצרים, ילידי לובלין וידידי "ברמה גרודצקה". הם ביקרו בישראל כמה פעמים ולמדו הרבה על ישראל, השואה ותולדות היהודים (בעיקר בלובלין). הם ביקשו לשמוע ממני על קורות אבי ואימי - ניצולי שואה מוורשה ומלובלין - אך הציעו שקודם נאכל.

מרזנה הביאה לשולחן לחם עגול עם בצל מטוגן והכריזה: "קניתי את הלחם הזה במיוחד בשבילך,

כי אני יודעת שהיהודים מפולין אוהבים לחם זה. גם אתם קוראים לחם הזה 'ציבולה'!" הודיתי לה על המאמץ שעשתה לכבודי ואמרתי כי אכן זהו הלחם האהוב עליי. אמרתי לה שאנחנו קוראים לחם זה "פלעצלה", וכנראה גם מקור המילה "ציבולה" הוא מיידש: ציבלה = בצל. ארוחת הצוהריים הטעימה כללה מרק סלק קר (בורשט) וסלט עם טונה. קינחנו בעוגת התפוחים המוכרת, שרלוטקה.

האווירה היתה מדהימה. הרגשתי כאילו אני מכירה את הזוג המקסים הזה זמן רב. השיחה בינינו הייתה קולחת: הם הכירו את רוב המקומות שאימי הסתובבה בהם - מקום מגוריה, גן הילדים, בית הספר ועוד. הם גילו ידע כללי בנושא ההיסטוריה של היהודים בלובלין, אך שמחו ללמוד ספציפית על משפחת אימי - משפחה ציונית דתית מודרנית, על כל המשמעויות של הדבר. השניים הביעו את רצונם להשתתף בהרצאתי בנושא הנוער הציוני. לאחר ההרצאה הם הודו לי בביתם, הן מדבריי במהלך ההרצאה. דיברנו בקצרה גם על משפחת אבי מוורשה, משפחה שרובה נכחדה בשואה. פיוטר סיפר שהוא משמש כדירקטור בארגון ללא מטרת רווח בוורשה אשר פועל למען שלום וזכויות האדם.

מתארכת אצל הלובלינאים (לא יהודים), פיוטר ומרזנה סנדסקי
Having lunch at the home of Marzenna and Piotr Sendeki, Non-Jewish Lubliners

מפגש מרגש בזמושץ עם הלילה, המטפלת הפולניה של אימי ז"ל באחרית ימיה

Meeting in Zamosc with Halina, the Polish caregiver of my mother in the last 10 years of her life

שמחתי להיפגש שוב עם דנוטה, חברתנו מלובלין

Happy to meet again Danuta, our longtime friend from Lublin

עליזה, נטע ושרית חוגגות עם עוגת "נפוליונצ'יק" בקונדיטוריה חמילבסקי לזכר הפינוק המתוק של אימי בילדותה

Celebrating with the "Napoleon" cake at the Chmelevski Coffee Shop and Bakery, in memory of my mother who used to buy there the "Napoleonchik" cake when she was a child from Lublin

הראיתי להלינה את בית מגוריו בזמושץ' של **סבי (אבא של אימי)**, **יהושע פרייד ז"ל**, לפני שעבר לגור בלובלין. לאחר מכן ישבנו בבית קפה ו"השלמנו את החסר" מאז שחזרה לפולין. הלילה, פולנייה קתולית, הגיעה אל אימי באמצעות "הכומר היהודי" - **יעקב גרינר ז"ל** מהכנסייה ביפו, שהיה בידידות עם אימי (בנסיעתנו לזמושץ', כשעברנו ליד איזביצה, טל שוורץ סיפרה לחברי הקבוצה כי כבר בגיל צעיר כומר יהודי זה בחר להיקבר באיזביצה, קרוב לבני משפחתו). הלילה שמחה לחזור לזמושץ', אך לדבריה היא השתנתה - "הלילה החדשה" אוהבת ותומכת בישראל וביהודים. אין פלא שהלילה מזמושץ' ודנוטה מלובלין, שתי פולניות קתוליות שהכירו זו את זו באמצעות אימי, נשארו חברות גם אחרי מותה של אימי.

מפגש בבית הקפה והקונדיטוריה "חמילבסקי"

זמן קצר לפני סיום המסע בלובלין נטע, עליזה ואנוכי המשכנו את המסורת שהתחלנו בכינוס הלוברלינאים הראשון ב-2017: שלושתנו ישבנו **בבית הקפה והקונדיטוריה "חמילבסקי"** הנמצא ברחוב הראשי של לובלין, קרקובסקה פשדמייסצ'ה. שתינו קפה ואכלנו עוגת נפוליאון. וזאת למה?

בביקורנו בלובלין ב-2005 אימי ז"ל גילתה להפתעתה הרבה שקונדיטוריית "חמילבסקי", קונדיטוריה שבכל יום שישי היא הגיעה אליה אחרי סיום הלימודים בבית הספר וקנתה בה **"נפוליונצ'יק"** (כך היא קראה לעוגת נפוליאון), קיימת ונמצאת באותו המקום שהכירה. עבורי אין מקום מתאים יותר לסיים בו סיור מטלטל כל כך מאשר מקום מתוק זה (תרתי משמע) ולהיזכר באימי ובשאר בני משפחותינו מלובלין.

פולנייה לוברלינאית נוספת שהתרגשתי לפגוש בשלישית היא **דנוטה קובייקו**, חברה של כמה מחברי עמותת יוצאי לובלין. דנוטה נולדה בלובלין והייתה בת 4 כשפרצה מלחמת העולם השנייה. היא תומכת נלהבת של ישראל והיהודים. דנוטה הייתה חברה טובה של אימי ז"ל, ביקרה בארץ כמה פעמים ואנחנו ביקרנו אצלה. איני דוברת פולנית, אך הצלחתי לתקשר עימה הודות לחברתנו המשותפת עליזה סלומון הדוברת פולנית (בכל פעם שאני מבקרת בלובלין, עליזה היא המתורגמנית). לאחרונה דנוטה ואני התחלנו להתקשר בווטסאפ ולהיעזר בגוגל טרנסליישן. ב-7 באוגוסט, כחודש לאחר המפגש בלובלין, דנוטה ריגשה אותי כשסיימה את ההודעה שלה במילים הבאות: "את מאוד קרובה אליי ואהובה, וכך גם אימא שלך. נשיקות חזקות".

לוברלינאים כמו פיטר, מרזנה, דנוטה וכל אנשי "תיאטר NN - ברמה גרודצקה" מוכיחים שיש עדיין בפולין, ובפרט בלובלין, אנשים חמים וטובים באמצע הדרך.

זמושץ'

בביקורנו בזמושץ' היה מפגש מרגש ביני לבין הלילה, הפולנייה שטיפלה באימי ז"ל בעשר השנים האחרונות לחייה. נפגשנו בכיכר העיר (לאחר שתיאמנו זאת מראש, שבועות לפני הכינוס) וביליתי במחיצתה במשך כשעתיים. הלילה חיה בישראל במשך כ-20 שנה, וב-2018 חזרה לביתה שבאחד מפרברי זמושץ'. בשנים 2003 עד 2013 הלילה הייתה המטפלת המסורה של אימי יוכבד. במשך השנים נוצרו קשרים חמים מאוד בינה לבין אחי, אני ובני משפחותינו. המפגש בעיר מגוריה לאחר הרבה שנים שלא התראינו, היה מרגש מאוד. הכרתי לה את חברי הקבוצה. נטע אבידר זכרה את הלילה ואת אחד המרשמים שלה; היא הייתה בשלנית ואופה דגולה.

הסעודה השנתית

אתיא אבון!

שרה פרי

הארוחה היהודית

היוזמה הברוכה לערוך כל שנה ארוחה יהודית אינה מובנת מאליה. הארוחה היא אירוע משמח המחבר בין דורות.

הלוואי שנמשיך ליהנות בבריאות עוד שנים רבות. שאפו!

כשם שניגונים מילדות ניטעו בנו עמוק, ולאורך שנים שרנו, זמזמנו ונזכרנו - כך ריחות האוכל וטעמים אינם נעלמים עם השנים.

המאכלים המסורתיים והמשמחים את בני המעיים משמרים חוויות עמוקות ובלתי נשכחות, חוויות המעצבות חיים מדור לדור ומעוררות געגועים לבית סבא-סבתא שכבר אינם בינינו.

שרה פרי מציגה קטע ביידיש

ולא מנופפים לשלום. הרעיון הוא אדיר, ואני מקווה שיום אחד ירבו קשרים מסוג זה בין ערים ומקומות בעולם.

לסיכום:

אני חשה גאווה והערכה רבה ללובלין בכלל ול"תיאטר NN" בפרט אשר עושים הרבה כל כך להנצחת יהדות לובלין. המראה של מנורת התמיד, מנורת הזיכרון הדולקת ללא הפסקה ונמצאת במרכז האזור היהודי שנחרב כולו בשואה, לא ימוש מזיכרוני לעולם. תודה למארגני כינוס הלובלינאים בשנת 2023; תודה לטל שוורץ על מי שהיא ועל הדרכה מאלפת; תודה לצביקה שולמן על מנהיגות מדהימה, עשייה רבה ותרומה אדירה לעמותת יוצאי לובלין וסביבותיה; תודה מיוחדת לחברי קבוצת הלובלינאים המיוחדת שהשתתפו במסע ללובלין ב-2023. תודות לכל אחד ואחת מאיתנו בנפרד ולכולנו ביחד. יחד נוכל להמשיך ללמוד וללמד על מנת לא לשכוח!

הדלת הווירטואלית - "העין" שמחברת את לובלין לווילנה, בירת ליטא, בזמן אמת

כמעט בכל יום כשיצאתי מהמלון, עברתי בכיכר ליטבסקי הסמוכה אליו ונעצרתי ליד "העין" הווירטואלית כדי לבדוק אם האנשים בוילנה רואים אותנו, הצופים בלובלין. המבנה הזה בצורת עין מקשר בין שתי הערים, לובלין ווילנה, באמצעות זוג מסכים עגולים אשר עליהם מוצגות תמונות חיות של המתרחש בזמן אמת בשתי הערים. מטרת המיזם הזה היא לטפח תחושה של אחדות לאומית בין פולין לליטא, לבנות גשר בין אנשים בשתי הערים ולעודד יצירה של תקשורת, אמון והרגשה של האנשים כי הם שייכים לקהילה אחת.

התלהבתי מהמראה של אנשים בכל הגילים עומדים ליד המבנה ומחכים שאנשים בצד השני יתקרבו למסך וינופפו לשלום. מה רבה השמחה כשזה קורה, ומה רבה האכזבה כשעוברים אנשים בצד השני (בווילנה)

הדלת הווירטואלית / "העין" בלובלין מחכה שעובר אורח בוילנה ינופף לשלום "The Virtual Door"/"The Eye" in Lublin - waiting that the passer-by in Vilna will waive

אלבום הסעודה השנתית בתיאבון!

Photographs: Dima Valershtein

צילומים: דימה ולרשטיין

בתיאבון!

מלכה בורשטין

על הקיול (מטבחון) ועל הקיכעלע (עוגייה)

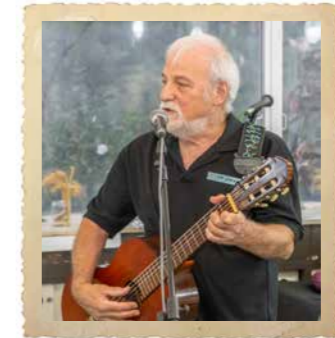
וערב לחיכי. אכילת הקיכעלע לוותה בשתיית כוס תה עם לימון, או בטבילתו בכוס התה; תנועות של סיבוב לאורך היקפו של הקיכעלע נעשו בקצב האכילה, וזו הסבה לאוכלים הנאה רבה.

עד עצם היום הזה אני זוכרת את תנועת "קימוח" השיש במטבח לקראת רידוד הבצק לקיכעלעך. עד עצם היום הזה אני זוכרת את קולו של המערוך ההופך מסה ל"עלה". גם כיום, כשעולמנו עתיר בחומרי גלם, חשובה ההיצמדות לפשטות (תוך כדי התאמה למציאות המשתנה). אני עוטה על גופי סינר, אך אני קושרת "כתרים" רבים לראשיהן של כל האימהות שלי על הברייהשקייט (ביידיש: זריזות) שלהן. אני מוקירה את עמלנותן בכל עת. המחשבה על הקשר בין המילים "קיכל" ו"קיכעלע" מעוררת מחשבה על בראשיותיות ועל קשר שלא ינותק בין מילים ולא רק ביניהן...

אין ספק כי היצמדותי למורשת קודמותי מגדילה את הסיכוי לכך שאעביר את מסורת הכנת הקיכעלעך לבנותי, והן יעבירו אותה לבאים אחריי.

אם אעצום את עיניי ואחזור ב"מנהרת הזמן" לילדותי, למטבח הצנוע של אימי הקורצת עוגיות - באמצעות כוס זכוכית המיועדת לשתיית תה - מ"עלה" של בצק (בצק מרודד); אם אעלה בזיכרוני את המראות, הריחות, הצלילים, המרקמים והטעמים; אזי תהיה זו הנאה צרופה המעניקה מקום של כבוד למטבח (ביידיש: קיכן) של קודמותיי: כל אותן עקרות הבית אשר אפו "יש מאין", הכינו מטעמים לעילא ולעילא והמשיכו את מסורת המתכונים (רצפטים) של קודמיהן.

הכנת הקיכעלעך (ביידיש: עוגיות) הצריכה מספר מועט של מצרכים: ביצים, סוכר, שמן או מרגרינה, קמח, גרידת לימון, סודה לשתייה או אבקת אפייה. הן נאפו בחום האהבה. זריית סוכר על כל קיכעלע מייפה את העוגייה, וזו זוהרת באור גבישי הסוכר. ריח העוגיות הנאפות התפשט בכל חלל הבית, וזאת אף שהמטבח היה באזור נפרד. יש לציין שההכנה הצריכה יצירתיות: המתכון היה חקוק בלב, הכמויות היו בבחינת "ראה וחדש" וכך גם האפייה. לא פעם חוס התנור לא התפזר בצורה אחידה על פני התבנית, ואני מצאתי את עצמי אוכלת קיכעלע שחום יתר על המידה שהיה מתוק

קיכעלעך

(דאס באבע קיכעלעך, "עוגיות סבתא")

אופן ההכנה:

הבצק

שמים את הביצים בקערה ומקציפים במזלג. מוסיפים את החמאה והסוכר ומערבבים היטב. תוך כדי ערבוב ובהדרגה מוסיפים גרידת לימון, תמצית וניל, אבקת אפייה, קמח וקורנפלור. המרקם הנכון יתקבל כשהבצק יהיה רך ונפרד מדפנות הקערה.

קריצת העוגיות

מרדדים במערוך את הבצק על גבי משטח מקומח עד שמתקבל בצק בעובי של $\frac{1}{2}$ ס"מ או 1 ס"מ. מקמחים את שולי כוס הזכוכית וקורצים לעוגיות (קיכעלעך) עגולות. מסדרים את העוגיות בתבנית המרופדת בנייר אפייה. על כל קיכעלע זורים סוכר.

אפייה

מחממים את התנור לחום של 175° ואופים את העוגיות במשך כ-15 דקות.

אחסון

העוגיות נשמרות היטב בכלי סגור היטב.

החומרים

- 2 ביצים

- 1 או $\frac{3}{4}$ כוס סוכר (ועוד כ- $\frac{1}{4}$ כוס סוכר לזרייה על העוגיות)

- 200 גרם חמאה

- $2\frac{1}{2}$ כוסות קמח לבן

- 1 כוס קורנפלור

- גרידת לימון (או ליים)

- תמצית וניל

- כפית גדושה של אבקת אפייה

- קורט מלח

הערות חשובות:

1. חשוב להכין את העוגיות בסדר הבא: תחילה להקציף את הביצים, בהמשך להוסיף סוכר וחמאה, ורק אחר כך להוסיף את הקמח והקורנפלור. בדרך ההכנה הזו לא מתפתחת רשת גלוטן, והדבר מבטיח שהעוגיות תהיינה פריכות.

2. אף שהמתכון המקורי הכיל שמן או מרגרינה, המתכון הנוכחי מכיל חמאה (בהתאם לרוח העכשווית).

3. מומלץ לקרוץ את העוגיות בכוס זכוכית דקה. אפשר לעשות זאת גם באמצעות חותכני עוגיות.

4. מומלץ להכין את העוגיות יחד עם נכדים או לכבודם.

קיכעלעך

תרומות שנתקבלו מאוגוסט 2022 עד אוגוסט 2023

100	סליגמן רחל	3,000	הוכברג אריה In memory of Anna and Selig Hochberg	100	אבירם טובה
200	סער יצחק	200	הופן חיים	200	און אמיר
100	עופרים רחל	250	הירש לאה	200	אונטרשטיין אהרון
200	פישרברג איטה	500	הלברשטט יוסי ומיקה	100	אוקון שרה
100	פישמן שרה	200	ויזנברג טובה	236	אורן דן
720	פלמור חנן	150	וינגרטן אברהם	100	אייכנבוים אסתר
700	פרי שרה	100	וינשטיין שחר מינה	200	ארד אדי מירי
500	פרידמן ברוניה	50	וקס טובה	180	בורשטיין מלכה
250	קוכמן אידה יהודית	500	זיו גלעד	400	בלגודטני אילנה
400	קורנבלום אורה ואברהם	200	טמיר צילה ובני	200	בן משה עדנה ודני
180	קיטלין יעקב ומרים	200	כרמיאל חנה ומנחם	100	בן עוז מרים
100	קרן אברהם	100	לאודן עדנה	200	בר דליה
200	קרן צבי ברוך	180	לדרמן ישראל שמעון	1,000	בר ישראל אובליגנהרץ שמואל
350	קרצר שרית	1,300	מאיר יהודית	500	ברוש שרית
100	רבינוביץ יוכי	500	מירון פנצר עליזה	50	ברנהרד אסתר
400	רובין צבי	1,000	מלצר נחום וחגית	150	גוטפריינד יעקב
200	רוזנברג צבי	400	מנדלבאום בצלאל	100	גולדנברג דורון
100	רוזנשטיין פרידה	500	מץ רבקה	550	גורודצקי דורון
500	ריינהרץ זהבה	250	מצרי צילה	800	גורני איתן
100	רוזנבלום היילי	600	משולם לאה	400	גזית הדסה
200	שטייגל ענת ואריק	200	נגר מירה	200	דהרי רינת
250	שטרנשוס חנה	100	נהיר ציפורה	1,200	דקר יוסי
180	שכטר אילן ומירי	500	נשרי אברהם	200	הוברמן יהודה
500	שמואלי אלי ומרים	300	סולד צלינה	200	הוברמן משה
200	תגר מרים	500	סלומון עליזה	400	הוד איטה

תרומות

עמותת יוצאי לובלין וסביבותיה עצמאית, חיה ופועלת בזכות חבריה בלבד. קיומה של העמותה מתבסס על עבודה בהתנדבות של החברים ועל תרומותיהם. אם ברצונכם לראות את העמותה פועלת, ואת "קול לובלין" יוצא לאור, אנו תלויים בנדיבותכם ובתרומתכם, ככל שידכם משגת.

ניתן להעביר תרומה באמצעות:

- שיק לפקודת "עמותת יוצאי לובלין וסביבותיה לדורותיהם" ולשלוח בדואר אל בית הגזבר: **יובל אבידר, סוקולוב 55, נתניה 4225433**
- או בהעברה בנקאית לחשבון "עמותת יוצאי לובלין וסביבותיה לדורותיהם", **בנק הפועלים 12 סניף פולג נתניה - 771 מספר חשבון - 019876**

Donations

There is a long tradition of our association not to oblige people to pay for membership in the association, or for having "Kol Lublin". Running the association and especially issuing "kol Lublin" require however considerable financial expense.

If you feel that issuing "kol Lublin" and continuing the activities of the association are worthy and important, we rely on your generosity and freewill contribution to the "Lublin and vicinity Jewish Heritage Association".

Such donation can be effected either by:

- Bank transfer account of the **Lublin and vicinity Jewish Heritage Association, Bank Hapoalim 12, Branch Poleg 771, Account No. 019876**
- A cheque in order of the **Lublin and vicinity Jewish Heritage Association** mailed to **Yuval Avidar, 55 Sokolov St. Netanya 4225433, ISRAEL.**
- **IBAN: IL 950127710000000019876**

הָלָה בּוֹדוֹךְ לְבֵית שְׁטֵרַסְבֵּרְגֶר
בַּת יַעֲקֹב שְׁטֵרַסְבֵּרְגֶר מְלוּבְלִין וְלֵאָה הֶרְמָן מְאִיזְבִּיצָה
2023 - 1932

אימא שלנו אהובה,

אנחנו יושבים פה סביבך, שלושת ילדיך. שעות אחרונות לחייך. אנחנו כאן, אימא, עדות חיה לסיפור חייך המדהים.

מסע שהחל בילדות בבית חם, בית שנתן לך את הכוחות, את אותן עוצמות המופלאות, שאפשרו לך לשרוד את המסע של חייך.

ב-1941, כשאת רק בת 9, נמסרת למשמרת למשפחה נוצרית, שזמן קצר לאחר גרשה אותך מפחד הגרמנים. גורשת למסע של שנים, של לילות בהם ישנת באסמים

ובאורוות, של ימים שבהם רעית פרות יחפה, כדי לשמור על הנעליים לחודשי החורף. סיפור אחד דוקר בזיכרוני שנים - סיפור החקירה מול קצין אס אס אליו הובלת על ידי ילדים כפריים, חקירה בה נשאלת שוב ושוב על מוצאך ודתך, חקירה אותה שרדת. ואת רק בת 10. והמסע נמשך, לאחר המלחמה, מסע דרך מעברי גבול, עם שק קטן בו מעט בגדים וכמה תמונות, מחוקות בדיו כדי שלא יסגירו את מוצאך. והמסע נמשך על ספינת המעפילים

תיאודור הרצל, שנתפסה, ואז הגלות במחנה בקפריסין, והעלייה לארץ ב-1948, והפציעה מכדור של צלף בדרום הארץ.

ואז הגעת לחיפה. מסע ההשרדות הסתיים. פגשת את אבא שלנו, גבריאל. גבי שלך. הקמתם בית בישראל. שלושה ילדים, שבע נכדות ונכדים, ונינות, ונינים. "משואה לתקומה" הוא לא מושג, הוא סיפור חייך.

אותן שנים ספורות בבית הולדתך, עם אביך יעקב, אימך לאה, ואחייך

הקטן שמעון, נתנו לך כוחות וחוסן פנימי כמעט על-אנושי. השנים האלה גם לימדו אותך מסירות אינסופית. נתינה שאינה תלויה בדבר. את ערך הנתינה הקנית לנו במעשים, לא במילים, כל יום מימי חייך. לשיא של הנתינה הגעת עשורים מאוחר יותר, ב-13 שנות הטיפול באבא, אהובך, הגבר של חייך, שאותו פגשת בגיל 20, ואליו אמרת בימים האחרונים שוב ושוב שאת מחכה לחזור. הגעגועים להורים היו איתך כל חייך. הגעגוע הכואב, הצורב, לאבא שלנו, היה שם מרגע שנפטר. אולי אליהם את חוזרת עכשיו. לרגע, אני מרשה לעצמי לקוות שזה כך.

ואולי הגעגוע, והצער הגדול והמתמשך של חייך, שליווה אותך מיום שעזבת את הבית ב-1941, היה לאחייך הקטן. לשמעון. לשימעליה. האח האהוב שלא שרד. האח שכנראה ליווה אותך כל רגע בחייך הבוגרים, כשנתת את כל כולך למשפחה. לאבא ולנו.

אחרי שנים של התמודדות קשה עם הזיכרונות בתוך ליבך

המות נוכח

באחד הימים הכינה לי אמא מאכל שבמשך זמן רב היה נדיר מאוד בביתנו - ביצה, ביצה רכה! הסתירו אותי מאחורי וילון, ועל אדן החלון אמא נתנה לי לאכול את הביצה. אחי הצליח לראות זאת ושאל: "אימא, למה להלה אתם נותנים ביצה ולי לא?" אמא אמרה לו: "הלה תישאר בחיים. הלה צריכה להיות חזקה." על כך השיב אחי הקטן: "גם אני רוצה להישאר בחיים. גם אני רוצה לחיות." אמא ידעה היטב מה צפוי לשני ילדיה. אחי חזר ושאל: "למה, אימא? אני יכול גם לרוץ, אני ארוץ עם אבא." אמא ניסתה להסביר ואמרה לו: "זה קשה לילד, מיד רואים שהוא יהודי."

פנימה, הנצחת את זיכרונותיך, המדויקים ומפורטים עד כדי השתוממות, בספר שכתבת בעזרת נטע אבידר. אני רוצה לקרוא לסיום קטע שכתבת על אחייך האהוב, שימעליה. לעילוי נשמתו, לעילוי נשמת הורייך ולעילוי נשמת כל יתר בני משפחתך שנספו בשואה.

אימא שלי. אימא שלי אהובה. את משימת חייך הגשמת. מעולם לא חסרה לנו ביצה. מעולם לא חסרה לנו אהבת אס, אהבה

אמיתית, מלאה, עוטפת ורכה, שלא תלויה בדבר. זכיתי בכל יום שהייתי במחיצתך. אני מתגעגע אליך כבר שנים. מתגעגע להיות הילד של אימא שלו. להיות במקום המוגן הזה שנתת לי. אני אוהב אותך עד הירח ובחזרה, ועוד הרבה מעבר לזה.

**בשם כולנו, ילדיך,
 לאה שגיב,
 בקי רנדל בודוך
 ואני, יעקב בודוך.**

סבתא,

בכל הימים האלה לפני שסבתא נפטרה, אבא אמר שהיא ישנה. "כמו מלכה" הוא אמר, ובכל לילה, כשלא הצלחתי להירדם, חשבתי על סבתא ושאלתי את עצמי, ובלב קצת אותה, "על מה את חולמת בכל הזמן הזה?"

דמיינתי את הזיכרון שלך, מפוצץ כמו הארון בבית שלך עם הידיות המצחיקות, נובע עוד ועוד סיפורים, ואת, ביד רכה כמו פרפר, באצבעות ענוגות ויפות, מעלעלת בו ובמבטא פולני אומרת "יה! איזה יופי! בחיי!"

סיפורים רבים כל כך היו, את חלקם לא נדע לעולם. אני אהבתי להקשיב לך מספרת, גם כי ידעתי כמה עונג זה מסב לך, להיזכר בילדות של אבא ושלי. את החורף לא אהבת, היית אומרת שהאפור מזכיר לך את פולניה. אני אהבתי אותו. הוא הביא אתו מרק קרופניק ואת טלפון יום ההולדת שלך אליי.

אני קרויה על שם סבתך שאהבת, שהיית מספרת ש"היו לה רגליים

ארוכות ועגילים גדולים וירוקים ואי אפשר היה להוריד ממנה את המבט". ובכל פעם שסיפרת לי את זה חשבתי עליך, על כמה יפה את, הסבתא שלי, עם השיער הלבן והחיוך השועלי ממזרי, עם הצחוק המתגלגל והמבט המרצין, הנוקב, האוהב.

תמיד אמרת לי ללכת עם הראש מורם והגב זקוף, ובבת מצווה שלי החזקת תמונה שלי ודיברת בכזה גאווה, שאפילו שלפעמים קשה לי להאמין, אני יודעת ונוצרת את זה בליבי: בעיניך הייתי, היינו כולנו, הכי יפים בעולם.

עכשיו אנחנו עומדים במקום המוכר הזה וכל אחד מוציא את ארכיון הזיכרון הפרטי שלו בלב ופותח את התיקיה שלך. אני נזכרת בעוצמות שלך, סבתא השאקלית שטרפה את העולם והשאירה לכולם אבק, שראתה כוח בכולם, גם בעת חולשתם, ועל כך אהבה עד עמקי הלב הגדול שלה כל אחד ואחת.

אני אעצום עיניים הלילה ואראה

אותך, ואני ילדה קטנה ואת משקה אותי מיץ תפוחים בגנים הבהאיים, וזה הזיכרון הכי יפה בעולם ואני אוחות אותו חזק ולא מרפה.

את תהיי אהובה כל הזמן, היית באמת חד פעמית.

נעמי בודוך

בשם הנכדים והננינים

ההורים, לאה ויעקב שטרסברגר
Parents Lea and Jacob Strassberger

תמונת ילדות
Childhood picture

יום הולדת תשעים
90th birthday

I spent my first month in Poland living in Krakow where I dived right in. This included Jewish tours of Krakow, Auschwitz, and Schindler's factory. I also mixed in some lighter activities like trying the delicious new foods of the country (żurek became an instant favourite).

As this initial month came to a close, I packed up again and hopped into a car to begin the next adventure-- moving to Lublin. About an hour after arriving to Lublin, before even moving into housing, I had a Zoom interview with Artza, a Jewish Israeli start-up founded in the pandemic to help support small businesses across Israel as tourism had stopped. Artza curates items from the small businesses into a subscription box for American Christians who love Israel and want to support artisans and business owners in the Land.

On that day I moved to Lublin, I accepted the job. Though I didn't realise it at the moment, this job would become especially meaningful to

me while I live in Poland, particularly as would continue to delve deeper into the heavy history surrounding me.

My first visit to Memorial Museum of the former Nazi concentration camp, Majdanek, was in the spring of 2021 where I discovered something that would also greatly shape my entire time in Lublin. The Catholic University of Lublin's law building (Collegium Iuridicum at Spokojna 1) was the former SS Headquarters for Operation Reinhardt. This operation sought to eradicate all Jews in the General Government. In the end the operation murdered 1.7 million Jews. Due to the pandemic, I had not yet had classes in this building; however, months later I would regularly attend classes there. Each time I entered, thoughts would float to the back of my mind reminding me of evil that had been carried out in these very walls.

I felt responsible to do something to help with Holocaust commemoration. Therefore, I

volunteered at the Brama Grodzka helping with the English translations of the Map of Places Related to Operation Reinhardt. I could not see Lublin the same. I was constantly reminded of the events that took place around each corner, especially the Spokojna 1 building.

I struggled with this balance between remembering the atrocities and the necessity to move forward. I would chat about this with a Jewish friend in Israel who is a descendant of a Lublin survivor. She would regularly remind me of the importance of, while remembering the Shoah, to cultivate life (chai) as the Shoah had sought the exact opposite. As Dr Edith Eger, a survivor, profoundly states, "We can't choose to vanish the dark, but we can choose to kindle the light." How can I kindle light in this dark building today? It was then I realised I was already kindling some light! During class breaks I would open my laptop and respond to some work emails or create a social media post.

It seemed mundane, yet each small work task became filled with meaning and hope. In the same land where Jews were once mass murdered, I can today work on my laptop supporting Jewish life in Israel. Operation Reinhardt tragically resulted in the destruction of so much Jewish life here; however, it certainly did not end the Jewish story. Jewish life continues today, and as a gentile I am honoured to support Jewish life, especially from Lublin.

I will never understand what it is like to have family perish in the Shoah. I will never understand what it is like to have a survivor as a grandparent. However, I can grieve alongside my Jewish friends and consider how I, as a Christian, can take responsibility today for myself and my community to ensure that Christians do our part to defend and support our Jewish friends and neighbours. By these efforts, I have discovered that we truly can all choose to kindle light in the darkest of places.

Bringing 6 roses to Majdanek for the 6 million on Yom HaShoah

Holly Kempf

Kindling Light in a Former SS Building

“What are you doing in Poland?” I am asked this at least once a week by people both in and outside Poland. It seems strange that an American with absolutely no Polish ties would opt to live nonetheless in the 9th largest town in Poland.

Prior to this move, I spent three eye-opening months in Israel for a Jewish-Christian relations fellowship. An Orthodox Jewish woman, Dr. Faydra Shapiro, led us (a small group of American Christians) in learning more about the history between our faiths as well as exploring the hope for a brighter future. These months were filled with many deep and challenging discussions. Many of our conversations would return to the tragedy of the Shoah (the Holocaust).

I found it particularly startling to learn that many Jews are of the perspective that the Holocaust was something Christians had perpetrated against their Jewish neighbours. I had always associated the Shoah with Nazi Germany; the Christianity in which I was raised and with which I was familiar with would have never condoned the Shoah.

Dr. Shapiro further explained that, for centuries, Europe had been the epicentre of Christianity and Jews were the minority. Therefore, Jewish security was always in the hands of the Christians in power. She also explained

how Judaism is a belief and ethnicity whereas Christianity is belief-based. As a result, from a Jewish perspective someone born in a Christian family could be perceived as Christian even if they never professed belief in Christianity. It challenged me to think in completely different spheres.

Upon returning to the States, friends and family would ask me, “What did you learn in Israel?” I could not share my experience without discussing the Shoah. It profoundly struck a chord within me. However, I had never even visited a concentration camp. I had grown up hearing about them, reading about them, and even learning about my great grandfather who was a World War II bombardier completing over 73 missions (most did not complete more than 25) of which two missions involved being tasked with killing Hitler. But somehow it all seemed quite distant. It was time for me to descend into the depths of this evil history, pay respects, and learn. The best way to learn about something is to go there and confront it.

Three years ago, I packed my bags and moved to Poland, to complete a university degree while dedicating my free time to trying to better understand how the atrocities of the Shoah could have happened and how Christian theology and history could have impacted Christian involvement.

The Catholic University of Lublin's law building (Collegium Iuridicum at Spokojna 1)
The former SS Headquarters for Operation Reinhardt, 1942

[Photo: Teatr NN. Mark Gromaszki collection]

בניין בית הספר למשפטים, שם שכנה המפקדה הראשית של מבצע ריינהרד אשר ממנה ניהלו את מחנות ההשמדה.

Had there not been a Shoah, it would surely be our generation's duty to care for these burial places of our ancestors. How much more so, given the Shoah, does the duty fall upon our generation to take on such tasks! It would be nice if Germany, responsible for the devastation at these three cemeteries and the elimination of 90% of the population who would naturally be taking responsibility for these cemeteries, took it upon itself to fund protective efforts. But Germany has chosen largely to avoid such obligations. It would be nice if Poland, which drove out of most the Shoah survivors and their descendants postwar and then which cut the New cemetery in half in the 1960s and uses half of it as a park, would look upon these cemeteries as truly their own and provided

funding for keeping them clean. The Jewish community of Warsaw, now owner of these cemeteries, does provide for the simplest of maintenance, but the task of being caretaker for three cemeteries is put entirely in the hands of one kind-hearted elderly man and the task far exceeds his physical capacity and the Jewish community's financial capacity. The Jewish community of Lublin is lovely, but it is tiny and, in practical terms, seemingly, as a physician might say, "on life-support" itself, with its last president having completed her term this past June, and no one interested in being her successor. A handful of exceptionally kind-hearted local heroic non-Jewish volunteers, affiliated with Brama Grodska, or with the local Studnia Pamięci (Well of Memory) association

does basic cleaning from time to time. But volunteers on a shoe-string budget can do only so much.

If any of you dear readers are interested in supporting the ongoing preservation of the dignity of the resting grounds of our ancestors in Lublin or elsewhere in Poland or in helping us continue running our JewishGen co-sponsored trips, or are perhaps interested in participating in one, please contact me. While such trips are serious (as visiting the sites of our ancestral pain in Poland must be), they are also life-affirming, and as you see from the smiles of our participants, a source of true joy in terms of being with each other and doing meaningful

mitzvot. One Hebrew nickname for a cemetery is בית חיים (house of life). We can't bring our dead back to life, but as the acronym תנצבה on Jewish tombstones has historically stated, we can make sure that their memory remains protected and part of our lives.

Dan Oren, MD

Volunteer President

Friends of Jewish Heritage in Poland, a non-profit organization

Mail: doren@FJHP.org

Ezra Korn-Meyer cleaning the Wieniawa cemetery Grounds
 עזרא קורן-מאייר מנקה את הקרקע בבית הקברות בוויניאווא

JewishGen Fellows Group at the Monument on the Wieniawa cemetery Grounds
 חברי קבוצת ג'ואישגן ליד האנדרטה בבית הקברות בוויניאווא

A superb Polish-language book documenting the matzevot and their inscriptions (in the original Hebrew and translated to Polish) is Professor Andrzej Trzcinski's Świadcem Jest Ta Stela. The surviving matzevot at this cemetery are also photographed and indexed on-line at https://cemetery.jewish.org.pl/list/c_55 on the Foundation for Documentation of Jewish Cemeteries in Poland database. At https://cemetery.jewish.org.pl/list/c_56 one can also see documentation of the surviving matzevot at the "New" cemetery.

The "New" cemetery, where our younger travelers visited and where our older travelers cleaned matzevah fragments and a World War II memorial, opened in 1829 when the older one was reaching capacity. The physical tragedy of the Shoah is painfully apparent here. The pre-war matzevot here are fragments

moved here from other locations. The German devastation of the cemetery grounds, in which surely many of this journal's readers' ancestors are still buried was essentially total. In the 1960s, the local Polish Communist leadership turned half the grounds into park by placing a road through the cemetery and the Catholic one across the street (so harming that as well). The memorial in the Jewish cemetery where the German-massacred Lublin orphanage children and nurses were reburied postwar was a fitting place for "Neshama" traveler group to hold a memorial ceremony at the conclusion of our cleaning effort. Despite the powerful brutalist-style architecture of the Hall of Memory established on the site by Sarah and Manfred Frenkel, amidst the defining absence of the matzevot of our forebears, it is hard to think of anything but the tragedy of this space for all practical purposes representing the death of the Lublin Jewish community.

The Wieniawa Jewish cemetery is the third Lublin cemetery owned by the Warsaw Jewish community. Dating back to the late 1700s, it was in use through 1940. It was part of the once-separate town of Wieniawa (also called Tshekhev or Chekhov), that was formally incorporated into the larger city of Lublin in 1916. The majority of Wieniawa residents were Jewish prior to its incorporation and 70% were Jewish by 1939. Located just north of the Saski garden, this cemetery was destroyed by the Germans in 1940 in preparation for a stadium that exists to this day partly on the cemetery grounds. The rest of the cemetery is an overgrown and uncared for field used by young people seeking isolated privacy for drinking and other social activities. A few of this cemetery's surviving matzevot were moved to the grounds of the New cemetery

after the war, and a memorial monument was placed on the Wieniawa cemetery grounds. Although (contrary to halacha) there is no longer a fence around this cemetery, it is virtually inaccessible to the physical challenge of scrambling up a very steep hillside. That is fine for teenagers and 20-somethings, but extremely difficult for the generations likely to be reading this journal or wanting to pay our respects to the place where our deceased lie. In one short day, our student group cleared out ten large bags of tiny trash (mostly snack wrappers, cigarette butts, and beer bottles) knowing they were still leaving much behind. Our students operating the weedwhackers cleared out a large area surrounding the monument so that for a moment in time the space could be dignified for our end-of-student trip memorial ceremony.

Jeri Ann Karlberg, Sandra Gogel, and Beth Clark cleaning matzevah fragments at the New cemetery

ג'רי אן קרלסברג, סנדרה גוגל ובת' קלארק מנקות שרידי מצבה בבית הקברות החדש

Lublin Jewish community president Agnieszka Litman and students in the trash collection Gang

ראש הקהילה היהודית בלובלין אגנישקה ליטמן ותלמידים בצוות איסוף האשפה

Removing years of debris blocking the Old cemetery back entrance
 סילוק הפסולת שהצטברה במשך עשרות שנים וחסימה את הכניסה האחורית לבית הקברות הישן

CYGIELMAN descendants Yoel Zandberg, Robinn Magid, and Charles Adams next to the matzevah of Naftali Herc Cygielman, July 4, 2023
 4 ביולי 2023: צאצאי משפחת ציגלמן - יואל זנדברג, רובין מגיד וצ'רלס אדמס - ליד המצבה של נפתלי הרש ציגלמן

Neshama trip participants learning how to use a weedwhacker in the Old cemetery
 המשתתפים בתוכנית "נשמה" לומדים להשתמש בכלי לניכוש עשבים בבית הקברות הישן בלובלי

matzevah (with the help of FJHP and Warsaw Jewish community representative Andrzej Jankowski) of their common ancestor Naftali Herc Cygielman who died in 1828. Another Reunion participant found his ancestor's matzevah broken in two pieces near the main walkway. Perhaps that, too, will see restoration one day.

Some of the pilgrims, surely acting with the best of intentions, unthinkingly damage the cemetery. If a pebble is not readily available to place on a matzevah as a sign of respect, some rip cobblestones out of the pavement. Small

candles and notes are left with prayers at some graves with the false assumption that "someone" will be available to clean up the debris later. An unapproved, clandestine renovation of the Maharshal's tombstone left part of it an ugly concrete block whose haphazard attachment to the original will inevitably further the natural deterioration of the original stone. Because the Lublin Jewish community is too small for such a big responsibility, the cemetery is owned by the Warsaw Jewish community. But the Warsaw's community priority, understandably, is on the living, and while they value the cemetery's importance greatly, their budget is too stretched to afford more than a part-time caretaker.

Dan Oren

Cleaning the Lublin Jewish Cemeteries, Summer 2023

How do we engage the younger generations in connecting with their Jewish heritage in “the Old Country” (Poland, in our case)? How do we help preserve the cleanliness and dignity of the burial places of our ancestors?

These are not simple questions and there are no easy answers. But there are good answers and good things are being done.

To address these challenges, since Summer 2019, JewishGen <jewishgen.org>, Friends of Jewish Heritage in Poland <FJHP.org>, and The Matzevah Foundation <matzevah.org> have joined forces to sponsor JewishGen Future Scholars Fellows trips. JewishGen works to promote Jewish genealogy. The Matzevah Foundation brings a couple of American or Polish Christian volunteers to emphasize that they see it as a Christian duty to repair the damage their spiritual ancestors wrought. Friends of Jewish Heritage in Poland links these organizations to the ongoing task of preserving the physical sites of our people’s ancestry. In this article, I will share our 2023 efforts.

These trips have allowed six to eight university students per trip to spend five days touring core places in Polish Jewish history (including a visit to Auschwitz or Majdanek and a Shabbat in Kraków). Learning that history each time leads up to the redemptive act of cleaning devastated Jewish cemeteries in Poland. The cemetery work is all done with the approval of the Rabbinical Commission of Cemeteries in Poland, under the leadership of Chief Rabbi Michael Schudrich.

There are around 1,200 such cemeteries and in 2023 we chose to focus on Lublin. This year we also, for the first time, took a “Neshama” group of seven older adults (two of whom also brought along an adult child) for a similar tour and cemetery protection experience.

Our trips have attracted people who appreciated that it is one thing to be a tourist, yet it is another to translate the knowledge gained through tourism into meaningful action. In the first parts of each journey we include meeting today’s a few of today’s Poles who devote significant volunteer time to protecting the cemeteries where our ancestors were buried (and, during the Shoah, sometimes murdered). This year those included Polish

volunteers in Warsaw, Tuszyn, Tarnów and Lublin. Stereotypes break down into hopeful reality when we meet the warm and dedicated human beings who, unknown to us, act as our agents in caring for the sacred places where our ancestors’ bones still lie. Much was destroyed in the Shoah, yet much remains. In the Lublin area, meeting people like Studnia Pamięci volunteers Teresa Klimowicz, Monika Tarajko, and Paweł Sygowski, known to many of this journal’s readers, is always a treat.

And then, working in the cemetery provided a life-affirming work (in the true עבודה spirit that engaged so many of modern Israel’s pioneers and some of our direct ancestors) that connected our volunteer travelers to the land we were cleaning and the spirit of those who lay beneath. Be it weedwhacking, raking, cutting down branches that obscure a matzevah or block a path, dragging branches away, or cleaning dirt off a matzevah to allow us to see the symbol carved on the matzevah or the deceased’s name and epitaph, cleaning the cemeteries provided opportunities to do mitzvot that will leave memories for a lifetime and provide dignity to the sites for a summer.

We worked in the three best known of Lublin’s Jewish cemeteries, each of which has a story of its own: the “Old” cemetery, the “New” cemetery, and the Wieniawa cemetery.

Dating back almost 500 years, Lublin’s Old Jewish cemetery is thought to be the oldest surviving Jewish cemetery in Poland. Its location and condition are ancient in many ways. A fortified medieval castle had previously existed on the steep hill where the cemetery is found, just a few minutes’ walk from the former Jewish quarter of Lublin. The first written mention of the cemetery dates to 1555 when a legal privilege was extended to Polish Jews permitting burials there. Perhaps thousands of people were buried there, but only about 200 matzevot are thought to remain. Use of the cemetery grounds as a defensive fortification during World War I and additional damage led by Germany during World War II harmed the grounds severely. A constant battle between nature and orderliness exists to keep the pathways opened and matzevot visible. A 17th century red brick wall, threatening to fall on passersby and therefore needing repair in every generation, surrounds the cemetery.

Fitting for Lublin’s distinguished scholarly history, matzevot of respected rabbis are still points of pilgrimage. Such monuments include those of Solomon Luria (the “Maharshal”), his teacher Shalom Shachna, and Yaakov Yitzchak HaLevi Horowitz (the “Seer of Lublin”). Not every surviving matzevah is that of a recognized “Tzadik.” During this year’s Lubliner Reunion in July, Robinn Magid and Charles Adams rededicated the newly-restored

Opening the Lubliner Reunion 2023

The most important thing is that we see each other

of our association members, Judith Mayer and Itzhak Gurfinkel, translated to Hebrew Korczak's book "Hershele's Three Journeys". The city of **Katzrin** hosted an event celebrating the translation's publication. A group of our members traveled to the North in order to take part in the celebrations, and we visited some interesting places on the way: **Kfar Kama**, a Circassian village not far from **Yavniel**; **Kibbutz Kinneret**, where we learned about the history of palm cultivation in Israel; **Golan Heights Winery**, where we learned about grapes and wine making; the old synagogue at **Ein Keshatot**, a site in which was a Jewish town during the **Mishnah** and **Talmud** periods; We learned about the battles and miraculous rescues that took place in the area during the 1973 **Yom Kippur War**; and we finished our trip in the **Alawite** village of **Rajjar** on the **Israel-Lebanon** border. We had a great time and are looking forward to future trips.

- This year **Itamar Haritan** joined our association's activities. He is a doctoral researcher at Cornell University, who received a stipend to study intergenerational relationships in Israeli society. He will research and publish his findings based on his observations while participating in the activities and meetings of the Lublin and Vicinity Jewish Heritage Association. We embrace and bless Itamar and his research with appreciation and wish him lots of luck.

Thank you all the association's board members who are volunteering year-round, and working hard to plan meaningful events and gatherings for our society: **Neta Avidar, Ita Fishberg, Dovrat Thompson, Idith Yasur, Judith Mayer, Itzik Saar, Dan Admon, Cila Tamir, Cila Matzri**, and the recently joined, **Hana Sternshous**.

Special thanks to **Shmulik Avidar**, our language editor; And to **Yuval Avidar**, our treasurer.

The association's activities are made possible thanks to many hours of volunteering, and are impossible without donations. On behalf of our association, I am grateful to every one of you who has supported our diverse activities with your generous contributions, and I urge those of you who have not donated to consider doing so.

How will the new coming year look like?

The current situation in Israel is well known. The extreme political polarization and hatred are overwhelming, but we are all on this journey together and in the same boat.

How will it influence each and every one of us this year and at the coming years?

I wish you all good health!!!

Tzvika Shulman,

Chairman of the Lublin and Vicinity Jewish Heritage Association in Israel

It was in Warsaw in 1947, that the Yiddish comedy duo, Dzigal and Schumacher performed their first post-Holocaust show in Poland. When the curtain rose, they stood on stage, silently facing the audience. They looked out at their audience in silence, for a long time, and their audience understood what that silence meant. Finally, both together they called out: "**Abi Men Zhet Zich**" - the most important thing is that we see each other - העיקר שמתראים.

Good evening, ladies and gentlemen, President of the City of Lublin, Mr. Krzysztof Zuk, Director of the National Museum in Lublin Dr. Katarzyna Mieczkowska, Mr. Bartłomiej Balaban Member of the Management Board of the Lublin Province, the director of the Centre for International Cooperation, Lublin Municipal Office, Krzysztof Stanowski,

distinguished guests from Poland and abroad, the team of the Grodzka Gate - NN Theatre Centre, volunteers, and you, beloved guests - Lubliners - from all over the world, gathered here today: to discover your roots and family heritage, to learn the history of the City of Lublin, to encounter its people and their hospitality, and most importantly to meet one another.

The Landsmannschaften - organisations of people from the same city - are an extraordinary phenomenon. People who lost everything in the war - parents, siblings, all relatives - created alternative families, a family of choice. Even now, almost 80 years after the Holocaust, these families have not been forgotten. They still survive thanks to the special bond between their descendants and their non-existent cities.

For decades, the memory of the Jewish community and the non-existent Jewish city of Lublin had been forgotten, was almost lost. It was saved thanks to the work of a group of dreamers, idealists and activists: those who founded the NN Theatre and the many who work there today. It was they who decided to do what others had not - to take responsibility for the Jewish past of their city, to create an arc of memory and, step by step, to acknowledge and bring this memory back into the public sphere

This event is the meeting point between their work and the work of the Landzmanschafts. It is another step, another stone on the path to a new old home and a family of choice.

So once again - "**Abi Men Zhet Zich**" - the most important thing is that we see each other.

Tzvika Shulman

From the Chairman's Desk

Dear Lubliners,

I am writing you this message during the Tishrei High Holidays, and wish us all a Shana Tova, health, Naches, and joy.

What a year we had!!!

What will this new year be like?

All of us at the Lublin and Vicinity Jewish Heritage Association had a very busy year with many activities:

- **The "Kol Lublin" annual** - Issue 59 is in front of you. We are all proud of our annual. A big thank you to all the members who took part in its preparation; First and foremost, many thanks to the editor Neta Avidar.
- **Family Books** - We have started writing family books which tell the stories of several families from the Lublin area. We managed to complete five (5) books; They were printed as memory books for these families, and are also digitally available to all our members. Hopefully, by the time the next issue of "Kol Lublin" annual is published, I will be able to announce that more family books were completed - this time from the second generation's point of view.
- **The Annual Gathering** - The gathering was held in Rishon LeZion in November 2022. We dedicated the cultural part of the evening to Yiddish songs. The songs were translated to Hebrew; We selected the songs according to the connotations and meanings

corresponding with the time and place which they were created. Ruth Levin, an amazing singer, sang the songs for us, while Neta Avidar and Judith Mayer told stories related to the songs. It was an unforgettable experience.

- **Lublin & Rishon LeZion Youth Delegations meeting** - As in the last years, a Lublin youth group arrived to Israel. This visit is a joint initiative of the City of Lublin, the City of Rishon LeZion and the Lublin and Vicinity Jewish Heritage Association. We met the Lublin and Rishon LeZion youth delegations, watched a show with them, and participated in discussion groups and a workshop. We believe these activities of youth groups are very important. This year's meeting with the youth delegations was supposed to take place on October 18th, 2023.
- **Memorial Service at Nahalat Yitzhak Cemetery** - Each year a memorial service is held on Yom HaShoah at Nahalat Yitzhak cemetery, next to the Memorial Monument to the Lubliners who were murdered in Majdanek. After many requests of members of our association, the name of the Death Camp Belzec was added to the monument. About twenty eight thousand (28,000) Jews from the Lublin ghetto were murdered in the Belzec camp, and a total number of about half a million (500,000) Jews were killed there in only nine months during the camp's operation.

- **Annual Jewish-Polish Dinner** - The annual dinner tradition is developing with gusto. The number of participants is increasing every year; This year we hosted almost 130 guests, all of them members of the Lublin and Vicinity Jewish Heritage Association and their families. They all honored us by bringing their delicious Jewish-Polish dishes. The atmosphere was warm and welcoming; Everyone had a great time with laughter, food tasting and fun. In May 2024 the tenth annual dinner will be held, and we are looking forward to the participation of everyone. This year we celebrated Neta Avidar's 80th birthday. Neta edited twenty issues of "Kol Lublin", and the issue you are currently reading is her twenty-first!
- **International Reunion of Lublin Jewry** - In the beginning of July 2023, the second international Lubliner Reunion took place in Lublin. The gathering was an initiative of Lublin's "Grodzka Gate - NN Theatre" and lasted five days. There was a wide range of conferences, discussions, lectures, trips and meals, with our hosts doing their utmost to offer activities that are insightful and meaningful. We felt embraced and loved throughout the event. A big thank you goes to **Tomek and Witek** - the directors of "NN Theater" - and to the entire "Brama Grodzka" team lead by Monica, Teresa and Leora Tec. 150 people from around the world took part in the gathering, including a big group of Lubliners from the Israeli Lublin and

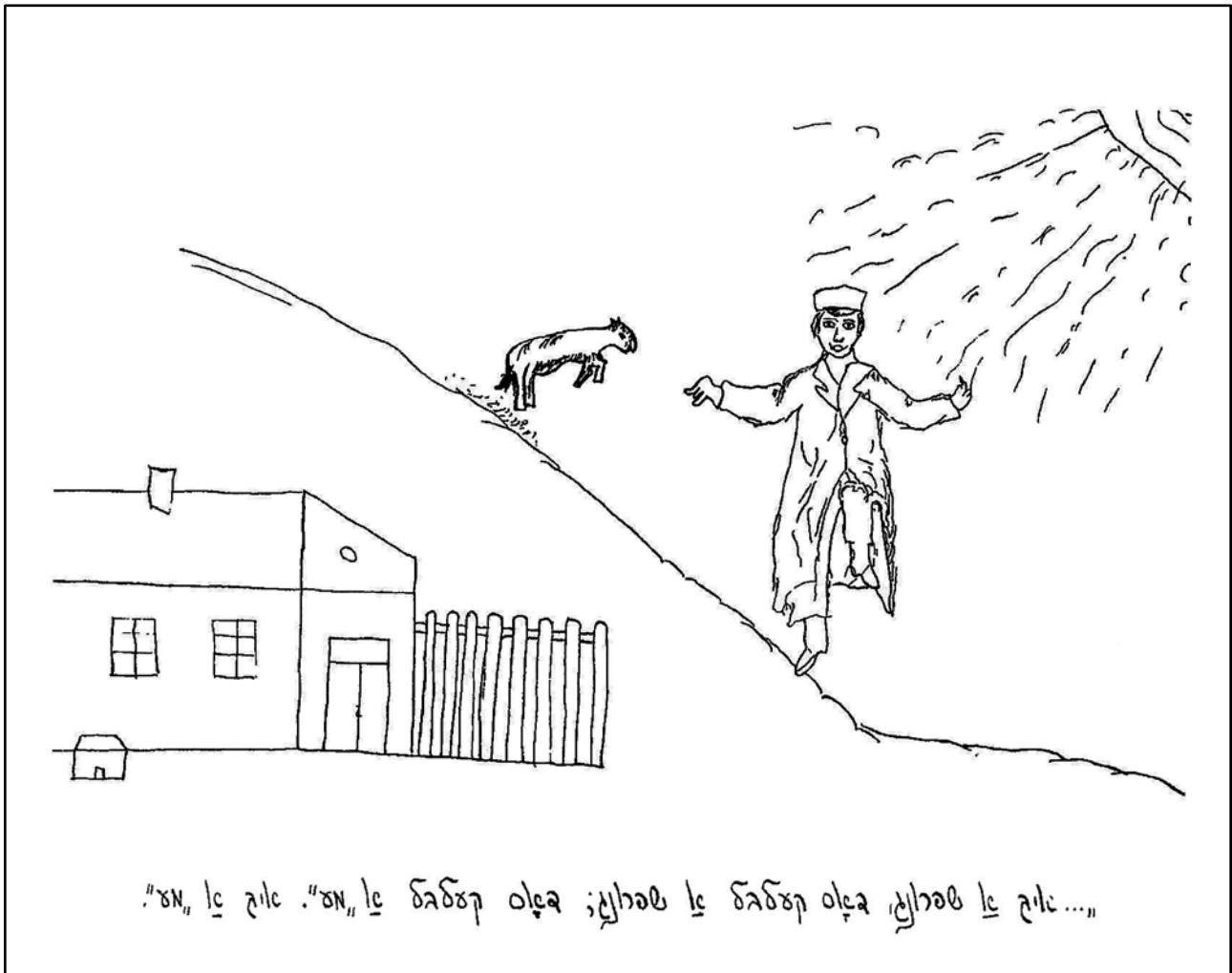
Vicinity Jewish Heritage Association.

- **A trip to Warsaw, Krakow, Lublin and the surroundings** - As part of the International Reunion, we offered members of our association to participate in a trip to Poland in the week before the Reunion. About twenty members joined the trip which was led by **Tal Shwartz**, who is also an Israeli member of the NN Theater team in Lublin. Tal meticulously organized the trip, and under her skilled guidance, warm relationships developed between the participants. These are a great asset to all of them, including some new second and third generation members who decided to join.
- **Gathering after the Lubliner Reunion** - Our association organized a gathering in Israel after the Lubliner Reunion. The main subject we discussed was the question whether we "should fulfill our parent's directives". Many of our parents and grandparents swore they would never set foot in Poland, and commanded us to do the same. However, we (their children and grandchildren) traveled to Poland, investigated, studied, cried, and also "had fun". All of this was against their wishes... or wasn't it? We held a very interesting discussion on that subject, and I foresee we will continue discussing it in the future.
- **A trip to Golan Heights** - In cooperation with the Israeli Janusz Korczak Society, two

KOL VOICE OF LUBLIN

ANNUAL OF LUBLINERS IN
ISRAEL AND DIASPORA

“LUBLINER SHTIME” • www.kollublin.wordpress.com • TEL-AVIV • NOVEMBER 2023 • No. 59

"Motl, the Cantor's Son"

Illustrated by the Children from the Y.L.Peretz School in Lublin

"מוטל בן פייסי החזן" - אלבום מאויר של ילדי בי"ס י"ל פרץ בלובלין, שנת 1937

"מאטל פייסי דעם חזנס" - אילוסטרירט דורך די קינדער פון דער י.ל.פרץ שול אין לובלי

איורים לסיפורו של שלום עליכם שמורים באוסף YIVO.
העתקים שלהם הוצגו בתערוכה לכבוד הכינוס העולמי של יהודי לובלין 2023
והודפסו בקטלוג בהוצאת TEATR NN. PL